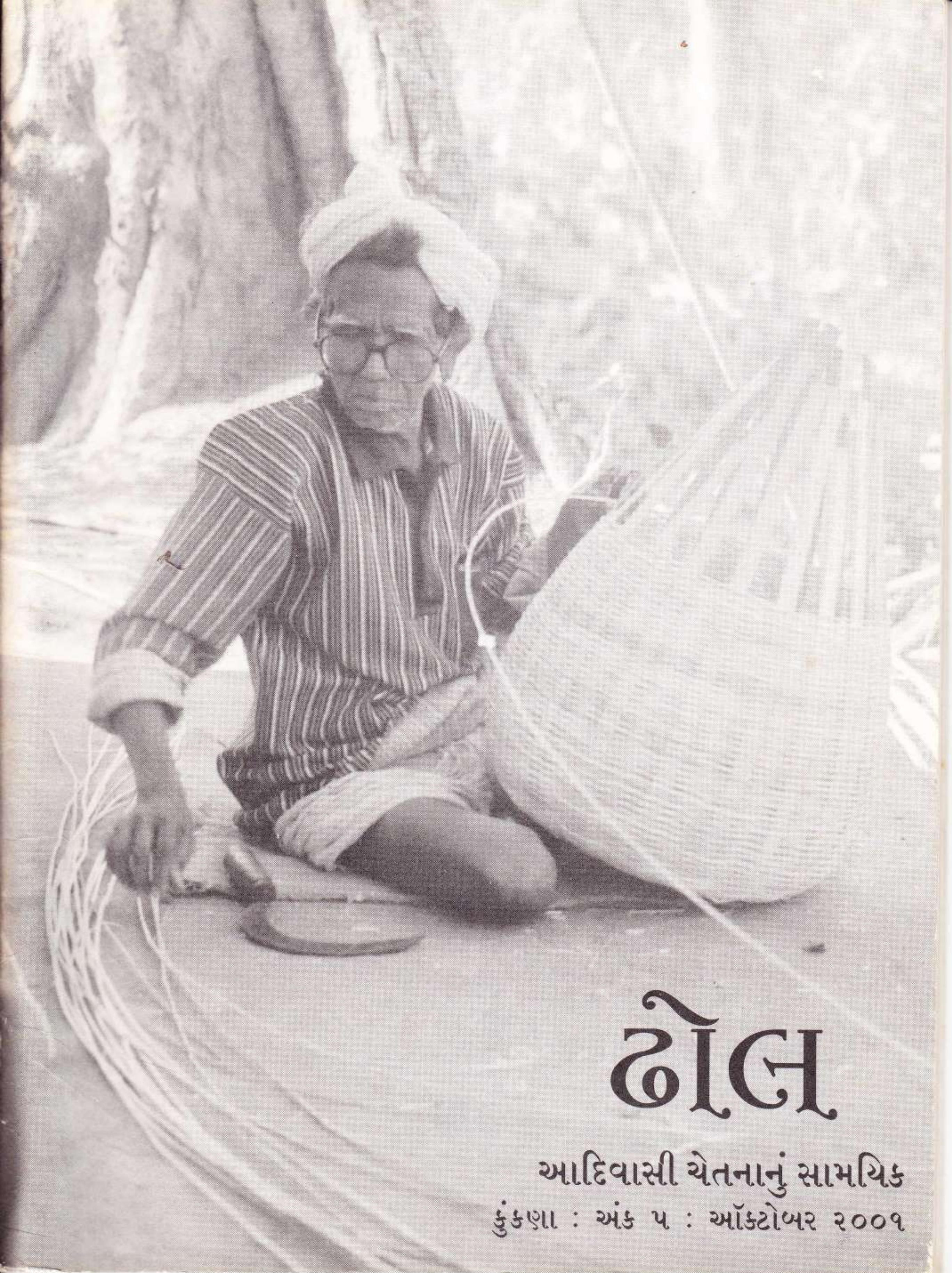

ઢોલ

આદિવાસી ચેતનાનું સામયિક

કુંકણા : અંક ૫ : ઑક્ટોબર ૨૦૦૧

ઢોલ

આદિવાસી ચેતનાનું સામયિક

મુખ્ય સંપાદક : અરુણા જોશી

કુંકણા આવૃત્તિના સંપાદક : ડાહ્યાભાઈ વાઢુ, ધીરૂભાઈ પટેલ

ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર

ઢોલ : આદિવાસી ચેતનાનું સામયિક
કુંકણા : અંક ૫ : ઑક્ટોબર ૨૦૦૧

પ્રકાશક
ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર
૬, યુનાઇટેડ એવન્યુ, દિનેશ મિલ પાસે,
વડોદરા-૩૯૦ ૦૦૭

મુદ્રક
આકાર ઑફસેટ
દાંડીયા બજાર, વડોદરા-૩૯૦ ૦૦૧

છાયાચિત્રો
લક્ષ્મણ બાગુલ, એમ. કે. સિંગ, ચંદુલાલ એમ. પાડવી

રેખાંકનો
વરસન રાઠવા, કમલેશ પ્રજાપતિ

મૂલ્ય
પ્રતિ અંક રૂા.૧૫/-(+ રૂા.૫ જ્યાં જરૂરી હોય ત્યાં, ટપાલખર્ચ માટે)
વાર્ષિક લવાજમ રૂા.૩૦/-(ટપાલખર્ચસહ પ્રતિવર્ષ બે અંકો માટે)

લવાજમ સંપર્ક
ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર, ૬,યુનાઇટેડ એવન્યુ, દિનેશ મિલ પાસે, વડોદરા-૩૯૦ ૦૦૭
શ્રી ડાહ્યાભાઈ વાઢુ, એ-૨, સ્ટેટ બેંક સ્ટાફ ક્વાર્ટર્સ, આહવા, જિ. ડાંગ
શ્રી ધીરૂભાઈ પટેલ, ૨૬, સિદ્ધિ વિનાયક સોસાયટી, મહાદેવનગર પાસે, જંબુસર ૩૯૨ ૧૫૦ જિ. ભરૂચ

અનુક્રમણિકા

અક્ષર માંડતાં...

લાંબા અરસા માગુંન તુંમને હારીં ગોઠીલા આનાં હાંવ. એક બાજુ ભાષા કેન્દ્રની ચળવળ જોરાવર ચાલે હૅ હન દુસરી બાજુ 'ઢોલ' ના અંકની તૈયારી આમું બરોબર નીં કરી શકના હાંવ તેનાં દુઃખ પણ આહા. ભાષા કેન્દ્રની તૈયારી સામે આમું કદમ ઝીલાવી નીં સકજોંન તે સાઠી આમું આત્મનિરીક્ષણ કરજોં હોંન. આમાલા ઈસાં લાગેં હૅ કા ઢોલને સંપાદનને હારીં હારીં એના પ્રચાર પ્રસાર કરુલા પણ આમની જવાબદારી આહા પણ તીં આમું બરોબર બજાવી નીં શકનાંવ. ખરેખર એ પ્રવૃત્તિમાં જેલા રસ આહા તે સુધી ત આમું પહોંચાડી જ નીં શકનાંવ લોકામાં જો ઉત્સાહ ભરવાં જોઈ જે તો આમું નીં ભરી શકનાંવ. વાચકાલા વિનંતી કા ઈ કામ માત્ર ભાષા કેન્દ્રનાં, સંપાદકનાં જ નીં મીળે. ઈ કામ દરેક આદિવાસીનાં આહા, હન દરેકે એમાં રસ દાખવી ભાગ લેવલા આહા. ઓ સમય ક્રાંતિના આહા. તેજગઢને આદિવાસી એકાદમીને વિદ્યાર્થીભાઈઓહીં એ ક્રાંતિનાં બીવડાં તેજગઢની આજુબાજુ પીરેલ આહાત. એનાં પરિણામ સુંદર જ ઈલ આમાલા ખાતરી જ આહા.

શિક્ષણલા એક હથિયાર ગણી તીં મીળવુલાના પ્રયત્ન આતાં કરુલા પડીલ. એ વરીષ ધોરણ -૧૦ હન ધોરણ ૧૨માં ઉંચી ટકાવારી ગઈ. સામાન્ય માનુષનાં પોસાંની જે તૈયારી નીં કી તે ? તેની દશા કાય ઈલ ? તેં કઠે જાતી ? તૈયારી વગર આતાં ચાલુલા નીં મીળે સરકારનીં ખાનગી કોલેજ-નિશાળી ખોલુલાની નીતિ આપનાવેલ આહા. તેમાં ફીના પૈસા ભરી શક ઉલા કુલાક ? હન ફી ભરતાં પણ પ્રવેશ જડીલ જ એની ખાતરી પણ કાય ? ઉલેં જરા પણ આમતેમ કરવા સિવાય શિક્ષણ પાછળ સમય ફાળવુલા જરૂરી આહા.

એ અંકમાં તુમાલા ગમત તીસે ગોઠી-લેખ દેવલાના આંમના પ્રયત્ન આહાત. વાચકો તરફથી પણ પ્રત્યાઘાત / લેખ યેતા હાત - યેત રહતીલ, વધુ પ્રમાણમાં ઈસી જ અપેક્ષા.

શ્રી ડાહ્યાભાઈ વાઢુ
આહવા, જિ. ડાંગ

ભાષા કેન્દ્ર

અરૂણા જોશી

ભાષા કેન્દ્રના વિસ્તાર હન ફેલાવા પણ આતાં વધત ચાલના. ગે તે ડિસેંબરમાં માંડેલ અંદાજમાં બુહું બધી પ્રવૃત્તિ આતાં બેસ કરીને ચાલતે હેત. હન બુહું બધી પ્રવૃત્તિમાં ખૂબ ખૂબ નામ મીળનાં હાં.

તેજગઢ ભાગમાં વાયલે વાયલે ગાંવાંમાં એકશેં ચાલીસ બચતસમૂહની સ્થાપના હુઇનેલ આહા હન તેહનાં તઠલી બૅંકમાં ખાતાં પણ ખોલાયનેલ આહાત. તેહલા, તેહની છ મહિનાની બચત વરહુન બૅંકમાંથી યોગ્ય સમયે હન યોગ્ય રકમનાં કરજ જડીલ. ખાસ તૅ યોગ્ય વ્યાજદરનાં મીળીલ. તે મંડળીમાં સભાસદશીં કરજ માટેની સમજુતી-ચર્ચા કીયેલ આહા. યોગ્ય સમયે કરજના પૈસા મંડળી ભરતીલ તીસા વિશ્વાસ હન વાતાવરણ ભાષા કેન્દ્રની કરેલ આહા. જે લોક ૧૦૦ થી ૧૨૦ % વ્યાજ ભરત-ઉલેં મહિને રૂા. ૧૦૦ના રૂા. ૧૧૦/- કા ૧૧૨ ભરત તેહલા માત્ર મહિનાનાં વ્યાજ ગણતાં રૂા. ૧૦૦ /- ના માત્ર રૂા. ૧૦૧ /-ભરુલા પડતીલ. ઇસેજ આજું દુસરે મંડળે બનાવુલાના આગ્રહ આમું રાખજો હોન.

એજ બચતસમૂહ જૂથમાં હારીં હારીંજ માઇક્રો એન્ટરપ્રાઇઝીસ ગ્રુપ પણ બનાવુલા માંડેલ આહાત. બારીક સ્વરૂપના પોતપોતાના ધંધા રહ ઇસી કલ્પના કરી જીલ્લા પંચાયતના ગરીબીની રેખા નીચે જીગતા (બી.પી.એલ.) લોક માટેની યોજનાના લાભ લેવામાં ઇલ. ઘરાને વાડામાં હુયત તીસા શાકભાજીનાં વેચાણ કા પીક લેવલાની કામગીરી એન્ટરપ્રાઇઝમાં લેવામાં ઇલ. ઘરે બાયકા ઇ કામ પૂર્ણ સ્વતંત્ર રીતે કરતે હેત જ.

છેલ્લી દા સાંગેલ તે આદિવાસી કલાકારીની સહકારી મંડળીની કલ્પના આદિવાસી કલાકારને મનમાં બેસ કરીને બિસનેલ આહા હન આતાં મંડળીની નોંધણી પણ હુયુલાની તૈયારી વરજ આહા. ભાષા કેન્દ્રને સહકારથી કલાકાર મંડળીના સભાસદ દિલ્હી, બેંગ્લોર, કોલકત્તા, ભોપાળ, અમદાવાદ, મદ્રાસ, મુંબઇ હન ઇસે બુહુ શાહરામાં હોંશે હોંશે ગીયલૅ. ખાસ તૅ રાજ્ય હન કેન્દ્ર સરકારને એ સબંધિત ખાતા - વિભાગનીં તેની નોંધ લીધેલ આહા. ગુજરાતના 'ગુર્જરી' હન તે ઉપરાંત એને પ્રમાણમાં ખૂબ મોઠા હન બેસ કરીને ચાલતા ટ્રાઇફેડ (આદિવાસી માટેની સહકારી ધોરણે વેચાણ વિકાસ સાઠીની દેશભરમાં ફેલાવા ધરાવનાર એક મંડળી) ના આધાર એ મંડળી હન એને કામગીરીલા મીળનેલ આહા.

કલાકાર સહકારી મંડળી હન મુખ્યત્વે માઇક્રોક્રેડીટ ગ્રુપની જાગવેલ પરસ્પર વિશ્વાસને જોરવર ભાષા કેન્દ્રની એક કડૅ એક મોઠી કામગીરી હાથવર લીધેલ આહા. સ્થાનિક કક્ષાએ સહકાર્યકર્તાને આધારવર પાણીના સંગ્રહ હન તેના ઉપયોગ કરુલાની કામગીરીનાં ભાષા કેન્દ્રના આદિવાસી કાર્યકર્તા હીં 'માળી' નાંવ દીધેલ આહા. (છોટાઉદેપુર વિસ્તારમાં) આદિવાસી ઘરાને પુઢૅ પાણી થેવુલાની જાગા માળા કા માળી આખાય જૅ હૅ.

તેને વર સાહી કીયેલ રહે હે પણ તેનીં ભીંત નીં રહે. - એ માળીલા આદિવાસી પવિત્ર માનતા હાત. શનવારાલા ચુલા, કનગી હન માળીની પૂજા કરવામાં યેહે. 'માળી'યોજના હેઠળ 'પાણી સહકારી મંડળી'ની સ્થાપના કરુલાના પ્રયત્ન કરી હન મહિનાભરમાં જ સત્તર કરતાં પણ વધારે મંડળીની સ્થાપના કરી હન તે સાટીના પૈસા બૅંકમાં ભરી પણ દીધાત, હન અપેક્ષા મુજબ જ બેસ પ્રતિભાવ દીધેલ આહા. દુકાળને એ વરીષમાં આદિવાસી કલ્યાણની કચેરી તરફથી પણ એ પ્રયત્નલા બેસ આવકાર હન પીઠબળ જડનેલ આહા તીં વધારામાં.

છેલ્લી દા મંઇ, વિચરતી હન વિમુક્ત જાતિ હક્ક સંરક્ષણ જૂથ (ડીનોટીફાઇડ ટ્રાઇબ્સ રાઇટ્સ એક્શન ગ્રુપ) ને વિષય પર લિખેલ હતાં. ડી.એન.ટી.-રેગ ને નજરની સામે જ, તેહનેજ હાથાતળીં હન સલાહ સૂચના મુજબ 'બુધન' નાંવના સામયિકવાહાર સમાજ હન ખાસ કરીને કાયદા બનાવનાર હન તેનાં પાલન કરનાર લોકામાં ભટકતે હન વિમુક્ત જાતિના પ્રશ્નવર વિચાર કરાડુલાના એક સભાન પ્રયત્ન કરેલ હતા. બ્રિટીશ કાળમાં બનાવેલ આદિવાસી ગુનેગાર નિયમ ૧૮૭૧ બદલી હન આઝાદી માંગુન ઓ કાયદા રદ કરી તેને જાગાવર નવા અવતાર જીસા સરાઇત ગુનેગાર કાયદા બદ્દલ હંમેશાં હન ઘડી ઘડી ટીકા હુયત રહનેલ આહા. તે સાઠી એ કાયદા વિશે ફીરી વિચારુલા રાષ્ટ્રીય માનવ હક્ક આયોગ હારી ચીવટાઇથી વાતચીત ચાલુ હતી. અત્યંત આનંદ હન અભિમાનની ગોટ આહા કા રાષ્ટ્રીય માનવ હક્ક આયોગનીં માર્ચ ૨૦૦૦થી ઓ કાયદા રદ કે. હન વિચરતી વિમુક્ત જાતિની વસ્તી જઠે આહા તે મહારાષ્ટ્ર, ગુજરાત, મધ્યપ્રદેશ, રાજસ્થાન, પંજાબ, કર્ણાટક, આંધ્ર હન બંગાળ એ બધે સરકારલા ઓ કાયદા રદ કરુલા હન વિચરતી હન વિમુક્ત જાતિને કલ્યાણ સાઠી કાર્યક્રમ યોજના બનાવુલા સાંગા. વિમુક્ત જાતિને ઇતિહાસમાં ખરેખર જ સોનાને અક્ષરવાહાર લિખાય જે તીસી ઇ ઘટના બનની.

આદિવાસીનાં સામાન્ય આરોગ્ય બેસ રહુલા જોઇજે. બારીકલં પોશાં પાસુન ડવરાં લગીના આદિવાસી મજુરી જીસાં શારીરિક શ્રમનાં કામવાળાં જીવન સહજ હન સ્વીકારીને જીગતા હાત. પણ આધુનિક જીવનના કારણે તેહને જીવનમાં એનિમિયા ટીબી, સિલિકોસિસ, પ્રોટીન હન વિટામીનની કમીને કારણે આનેલ કુપોષણ ઇસે રોગના ભોગ બનતા હાત. એ બધે રોગ કરતાં વધારે ખરાબ હન આદિવાસી સમાજનાં અસ્તિત્વજ ભેવામાં પાડે તીસા રોગ સીકલસેલ એનિમિયા ફેલાયનેલ આહા. ઓ રોગ જેલા હુઇનેલ હવા તો સંપૂર્ણપણે મીટી શક તીસા નીં મીળે. શરીરના કોષ 'જેનેટિક' સ્વરૂપે આસલામૂળે લગીન વગેરેના કારણસર ઓ રોગ પીઢી-દર-પીઢી સંખ્યા વધારત જ જાહા. એ રોગના ભોગ બનનેલ માનસાંનાં જીવન ટૂંકા હુયત જાહા હન એક સમયે આદિવાસી જ નામશેષ હુઇ જાતી. એ સિકલસેલ એનીમિયાને સારવાર સાઠી કોઇ પણ સંસ્થા નીં મીળે. ભાષા કેન્દ્રની આગેવાનીમાં સ્થપાયનેલ સ્વતંત્ર 'પ્રકૃતિ' ટ્રસ્ટની દેશવિદેશની દાકતરી સંસ્થા હન સંશોધન કરનાર લોકાલા ગોળા કરી, લોકાનાં લોહીની ચકાસણી કરી, રોગી, રોગના વાહકની નોંધણી કરી હન રોગી માનુષલા રોજરોજની કાળજી હન વધારે હુયે તે તેની સારવાર વગેરે કામગીરી હાથવર લીધેલ આહા. 'પ્રકૃતિ' સંસ્થા સિકલસેલને હારીં હારીં આદિવાસીમાં ખાસ કરીને પોશાં હન બાયકાહની તબીબી સારવાર ધ્યાનવર લેવામાં ઇલ.

પોરદી ભાષા કેન્દ્રના પ્રકાશનની ગોટ કીયેલ હતી, 'ઢોલ' નાં પ્રકાશન તેને પાયામાં આહા તીં હીં લિખેલ

હોતાં. એ વરીષ ઢોલને ભાષા પરિવારમાં દુસરે દોન ભાષા જોડાયનેત. દક્ષિણ ગુજરાતની ચૌધરી હન મહારાષ્ટ્રની ગોરબંજારા ભાષામાં ઢોલ પ્રસિદ્ધ હુઇલ. ચૌધરી ભાષાને ઢોલને પીહલેજ અંકના ૭૦૦ની વર સભાસદ હુઇનાત હન ઢોલ પાછા છાપુલા પડનાત તો એક 'વિક્રમ' જ આહા. તે હારીં હારીં પાછળ રહી ગયેલ ભાંતુ હન પંચમહાલી ભીલી આવૃત્તિનાં કામ પાછાં શરૂ હુયનાં હન આતાં બેસ કરીને ચાલીલ. થોડા સમય બંધ પડનેલ દેહવાલી આવૃત્તિ રાજ્યની સીમા વાંહડીને હન નવાં લોહીના ઉત્સાહ હન વયોવૃદ્ધ અનુભવલા લીહન પાછાં વાટવર ચાલનેલ આહા, તીસાં લાગહે. ભાષા કેન્દ્રના પ્રકાશનનાં પીહીલાં ચોપડાં અહિરાણી કવિતા સંગ્રહનાં ડૉ. સુધીર દેવરેનાં બાહેર પડનાં. હારીં હારીં અંગ્રેજી, મરાઠી, ગુજરાતીમાં કાંહી ચોપડાં તૈયાર હુઇ છાપાયતી તેની તૈયારી આહા.

ઇ બધાંજ કામ ભાષા કેન્દ્ર કરહે, પણ કુનાને જોરાવર ? ઓ પ્રશ્ન કુનાનેહી મનમાં યેહેવા તી ગોટ સ્વભાવિક આહા. એના જવાબ અભિમાન હારીં દેવલા ભાષા કેન્દ્ર ઇચ્છુક આહા– 'લગભગ સેંભર ટકા આદિવાસીને જ જોરવર'. ભાષા કેન્દ્રના સ્ટાફ ગણશા તે વડોદરા હન તેજગઢ મીળી હન જેમતેમ વીસ જણાં. તેમાં પણ અર્ધા કરતાં વધારે તે આદિવાસી જ. દુસરી બાજુ પોતાના નોકરી ધંધા સંભાળીને ભાષા કેન્દ્રને ચળવળમાં સામેલ હુઇનેલ કાર્યકર્તા પણ આહાત. ઢોલને બધે ભાષામાં લિખનારા, તેનાં ભાષાંતર વગેરેની માથાકુટ કરનાર મોઠા ભાગના આદિવાસી જ. ડી.એન.ટી ના બધાંજ કામ કરનારા પદર આદિવાસી જ. માઇક્રોક્રેડીટ, પ્રકૃતિ, કલાકાર સહકારી મંડળી હન 'માળી' વગેરેનાં કામ કરનાર બધાજ આદિવાસી જ. હન એ બધેમાં દરેક કામના સહભાગી હન બધાં જ કામ પદર કરનાર હન તેમાં જી ભાંજગડ યે તી સમજી હન ફેડનાર ભાષા કેન્દ્રનાં અભિમાન બિંદુ તે તેજગઢ અકાદમીના વિદ્યાર્થી.

ગયા વખતે સાંગેલ પ્રમાણે તેજગઢમાં મીળનેલ ભૂંઇવર આદિવાસી અકાદમીને મકાનનાં બાંધકામ શુરૂ હુઇ ગીયેલ આહા. પણ બાંધેલ મકાનની વાટ હેરવા વગર આદિવાસીની પોતાની મહેનતથી બાંધેલ સુંદર ઝોંપડીમાં અકાદમીની પીહીલા અભ્યાસની શુરૂઆત હુઇ ગીયેલ આહા. ૧૫મી ઓગષ્ટ ૨૦૦૦ હુન શુરૂ હુઇનેલ પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ ડિપ્લોમા ઇન ટ્રાઇબલ સ્ટડીઝના અભ્યાસક્રમમાં સોળ ગ્રેજ્યુએટ યુવાન સામેલ આહાત. કમ્પ્યુટર, અંગ્રેજીમાં આદિવાસીના સંદર્ભનાં સાહિત્ય, ભાષા, ઇતિહાસ, સમાજશાસ્ત્ર, સમાજકાર્ય, રાજ્ય શાસ્ત્ર, ખેતી હન ખેતીને લગતી બાબત, તંત્રજ્ઞાન, ગામડાના હન શાહરાને આદિવાસીશા વર્તમાન પ્રશ્ન હન એકંદર આદિવાસી સંસ્કૃતિના વિષયમાં બધાંજ જ્ઞાન–માત્ર માહિતી નીં પણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન હન કામના અનુભવ હારીં જીવન શિક્ષણ મેળવતા હાત. થોડાજ સમયમાં એ વિદ્યાર્થી પોતાની આવડત હન કૌવત મુજબ એમાંસુન કીનાંતરી કામ ખુદ કરતીલ. કા નોકરી પણ કરતીલ. આદિવાસી જીવનની ઇશી ઔતિહાસિક જાણ હન ભાન રહીલ તે ત પ્રશ્ન નિવાડામુલાનાં નિદાન હન તે પ્રશ્નલા નજીકહુન હેરુલાના કાર્યાનુભવવાળી એક નવી પીઢી તૈયાર હુઇલ.

○

ભાષા કદવ ?

ડૉ. ગણેશ દેવી

આદિવાસી કુન હન આદિવાસી સમાજની વ્યાખ્યા કાય રહવાં જોઇજૅ તે સાઠી છેલ્લા દીડશેં વર્ષાંહુન અનેક ગોટાળા હુયત આનેલ આહાત. સર્વસામાન્ય ભારતીય લોક ઇશાં માનતાં હાંત કા આદિવાસી જંગલવાસી આહાત. જંગલમાં રહનાર બધાજ આદિવાસી આહાત ઇશાં પણ માનવામાં એહે. તે તઠે કેન્દ્રીહુન રહતા હાત તેના વિશે પણ કોઇ કાંહી આખી શકે તીસાં નીં મીળૅ. હન દુસરી બધી શાહરી હન ગામડાની લોક સંસ્કૃતિપ્રવાહ એક વિશિષ્ટ દિશા હુન વિકાસ હુયનાવા તેમાં જંગલવાસીસા કદી પણ સમાવેશ કાહા હુયના નીહીં, તેના કાંહીં જવાબ જડે નીહીં. તંત્રજ્ઞાન વિદ્યાના વિકાસમાં આદિવાસી બાકાત કા વંચિત રહના હાત ઇશાં માનવામાં યેહે. પણ આદિવાસી જીવનની દરેક બાજુએથી હેરતાં એહને જીવનમાં ખૂબ જ તંત્રજ્ઞાનના સમાવેશ હુઇનેલ આહા ઇશા પુરાવા મીળતા હાત. તેહીં મોઠાં મોઠાં યંત્ર મશીન બનવુલા કારખાના ટાકલે નીં યી ગોટ ખરી. પણ જે રીતિનાં તે વનસી હન બીવડાં, ઝાડાં હન ધાતુ વગેરેલા સમજી શકના હાત, તે વરહુન તે જુને જમાનાહુન રાનમાં વસનેલ આહાત તરી પણ મુખ્યપ્રવાહના સમાજ કરતાં ખૂબ જ પુઢે આનેલ આહાત તીસાં લાગે હૅ. કાંહી આદિવાસી મુખ્ય સમાજના ઇતિહાસને કાળમાં વાયલા પડનાવાત ઇશાં માનવામાં યેહે. ઇશાં તેહને મુખવાટીનાં સાહિત્ય વરહુન લાગે હૅ. કુલાખાન આદિવાસી ઇતિહાસના કોઇક સમયમાં દરિયાની વાટે દુસરે દેશામાં પણ ફિરતા વાત તીસા હી પુરાવા મીળતા હાત. કાંહી આદિવાસી સમાજ ભટકતા, કાંહી સ્થિર, કાંહી અતિ બુદ્ધિમાન, કાંહી હિંમતવાળા હન કાંહી અતિ કલ્પનાશીલ, કાંહી ખેતીવાડી કરનાર તરી પણ કાંહી વેપારધંધા કરનારહી આહાત. ઇ બધાં હેરતાં ભારતના આદિવાસીસી એક સર્વસામાન્ય વ્યાખ્યા કરુલા અશક્ય આહા.

તરી પણ છેલ્લા દીડશેં વર્ષાંહુન આદિવાસીની વ્યાખ્યા કરું સાઠી આપણે વાંઝુટા પ્રયત્ન કરતાં કરતાં આદિવાસી સંસ્કૃતિલા હરવુન બીસેલ આહાંવ. ઓગણીસવી શતાબ્દીના પાછલા કાળના અંગ્રેજ રાજકાજમાં માનવવંશશાસ્ત્રના આધાર લીહન આદિવાસીનાં વર્ગીકરણનાં કામ શરૂ ઝાલાં. આદિવાસી સમાજની જી યાદી બનાવુલા આની તેમાં બધેજ આદિવાસી સમાજના સમાવેશ હુયના નીહીં. પરંતુ ઇ યાદી બનાવતાં તેમાં વિવિધતા હેરીહન ગુનેગાર સમાજ હન આદિવાસી ઇશા વિભાગ પાડવામાં આના. માગુન ગાયે ચારનારા સમાજ, અત્યંત માગસલેલે, જીસા વિભાગ પણ પાડવામાં આના. ભારત આઝાદ હુયના તરી આજુન હી ગોટાળા વધના. આદિવાસીલા મીળનારા આર્થિક લાભ હેરીહન અનેક બીનઆદિવાસી આદિવાસીહશી યાદીમાં ઘુસનાત. એક રાજ્યમાં જો સમાજ આદિવાસી ગણાય જૅ, તો સમાજ દુસરે રાજ્યમાં બીન આદિવાસીની યાદીમાં આના. આજ આંખે ભારતદેશના આદિવાસીની એક સળંગ હન શુદ્ધયાદી મીળી શકે નીં તીસી પરિસ્થિતિ આહા. તી

તીસી મિળનારહી નીહીં. કારણ મૂળ તં નૃવંશશાસ્ત્ર – માનવશાસ્ત્રની જેહલા આદિવાસી ગણેલ આહાત તેહીં શાસ્ત્રીય સત્યના આધારે નીહીં પણ રાજકીય હન ઐતિહાસિક પરિસ્થિતિ પ્રમાણે ગરજપોટીની તીસાં ઠરવેલ આહા. જુને જમાનામાં સંસ્કૃત ભાષામાં 'વ્યાખ્યા' એ શબ્દસાઠી 'ભાષા' શબ્દના ઉપયોગ હુયતા. તે અર્થાંને આપલાસાઠી આદિવાસીની ભાષા કાય તીં નક્કી કરુલાની ગરજ નીહીં ઇસાં આખ્ખે તરી બરોબર.

પણ 'ભાષા' એ શબ્દમાં એક દપનેલ અર્થ આહા. તો મજ 'અવાજ', 'ધ્વનિ'. ખાસ કરીને કેવળ લિખુલાના અક્ષર 'લિપી' આશ તી જ બોલી ભાષા ઇસાં સમજનારી દહશતવાદી પ્રવૃત્તિ આહા તરી બોલી કા બોલ અર્થાત 'અવાજ' માનવામાં જ અર્થસભર રહીલ. એટલે ખરેખર આદિવાસી સંસ્કૃતિના સંદર્ભમાં જ યોગ્ય પ્રશ્ન વિચારુલા હવા તં તો ઇશા હવા – 'આખે ઇતિહાસની અન્યાય કરેલ, મુખ્ય સમાજની લુટેલ, કાયદાની દહશતવાદી ઠરવેલ સમાજના અવાજ કેનદિ ઊભા હુઇલ ? તો સમાજ ભારતને મુખ્ય પ્રવાહમાં કેન દિ પહોંચીલ ? તે અવાજમાં રહનેલ કરુણા હન ગુસ્સા સમાજ કેન દિ સમજીલ ? આદિવાસીની ભાષા કાય ? ભાષા કેન્દ્રના માના સહકાર્યકર્તાહની ઇજ મુખ્ય વિડંબના આહા.

૨.

આદિવાસીની 'ભાષા' ચળવળ ખૂબ જ ઝડપહુન બધે પસરનેલ આહા. છેલ્લાં દોનતીન વર્ષાંહુન વાયલે વાયલે રાજ્યમાં આદિવાસી સાહિત્યવર અનેક વિચાર બેઠક –પરિસંવાદ હુયનેલ હતા. 'ઢોલ' જીસાજ દુસરે રાજ્ય માસુંન આદિવાસી સામયિક પ્રગટ હુયુલા લાગનેલ આહાત. તે શિવાય વાયેલ વાયલે સેવાભાવી સંસ્થાહીં આદિવાસી મોરચા ખોલેલ આહાત. આદિવાસી વસ્તી જઠં મોઠે પ્રમાણમાં આહાત તો વિસ્તાર નવા રાજ્ય વિસ્તાર તરીકેના દરજ્જા જડનેલ આહા. આદિવાસીનાં વિવિધ આંદોલનના કાર્યકર્તાની રાજ્યઘટના સમીક્ષા પંચ સમક્ષ આદિવાસીના સામાજિક ન્યાય મીળં તે સાઠી ફીરી વિચારુલાનાં નિવેદન પોંહચાડેલ. યે સારે હાલચાલના ઉત્સાહ આદિવાસી સમાજમાં પસરીલ તં નવાઇ નીં લાગં. પણ આદિવાસી 'અવાજ' એટલે માત્ર રાજકીય મહત્ત્વ મીળવુલા તો નીં મીળ. કારણ છત્તીસગઢનાં સ્વતંત્ર આદિવાસી રાજ્ય હુયનાં તરી તઠં આદિવાસીની અવહેલના ચાલુ જ આહા. એ પહેલાં શિક્ષણક્ષેત્ર હન નોકરીમાં આદિવાસીની અનામત બેઠક આહાત તેથી આદિવાસી અસ્તિત્ત્વ સુરક્ષિત રહીલ ઇસાં માનવામાં આનેલ – પણ તીસાં હુયનાં નીહીં, તી આપાલા માહિતી આહાજ. માગુન ટ્રાઇબલ સબ પ્લાનની સ્થાપના કરી હન સ્વતંત્ર વિકાસ વિભાગથી પ્રગતિ મેળવું ઇસાહી વિચાર આના. પણ તેનાંહી ધારેલ પરિણામ આનેલ નીં મીળં. તીસાંજ આદિવાસી સમાજ હન દુસરા સમાજને વચ્ચે મોઠાં સામાજિક અંતર આહા તીં દુર કરુલા આહા. તેથી આદિવાસી સમાજમાં નિર્માણ હુઇનેલ નવી શક્તિસાઠી યોગ્ય દિશાસૂચન કરુલાની જરૂર આહા. ઇ નવે યુગ તરફ પાંય માંડનારી દિશા કીની ?

સર્વપ્રથમ આદિવાસી સમાજલા સ્વાવલંબનનાં મહત્ત્વ સમજાવવાં પડીલ. તેજગઢને આજુબાજુને ગાવામાં બધા આદિવાસી ખેડૂત હીં ભેગામીળીને ખેતીને પાણીના પ્રશ્ન પોતેજ ઉકેલુલાના નિર્ણય લીધેલ આહા. સરકારની મદદ વગર, કોઇ પણ પ્રકારની સબસીડી લીધા વગર ઇશી રીતથી ઓ પ્રશ્ન ઉકલીલ તીસા શરૂઆતમાં તં કુનાલા વિશ્વાસ નીં બીસતા. પણ જાહાં આદિવાસી ખેડૂત ભેગા મીળનાત તાહાં સરકારના સહકાર સિવાય ઓ પ્રશ્ન ઉકલી શકીલ તીસાં તેહીં જાણાં – ખૂબ જ ઝડપથી તેહીં 'માળી' નાવની પાણીની

બૅંક ઊભી થઇ. એ પહેલાં અલ્પબચતની મદદ વાહાર પદરલા કરજમુક્ત કરું સાઠી પ્રયત્ન કીયેલ આહાત. એ સ્વાવલંબનની સફળતા માગુન તે તેહને પોસાં સાઠી શાળા શરૂ કરી શકતીલ, જરુર હવા તો રસ્તા, દવાખાનાં ખુદ જ બનાવી શકતીલ. સ્વતંત્ર રાજ્ય રહત કા ની રહત; વિકાસની વાટીં તે ખુદ જાવલા લાગતીલ તાહાંજ તેલા ખરાં સ્વાતંત્ર્ય મીળીલ. નીં તં નવાં રાજ્ય હુયતી તરી તેહની સ્થિતિ હતી તીજ રહીલ. યે વરહુન માલા લાગહેં કા આદિવાસીના અવાજ કુની વરહુન લાવનેલ, બાહેરહુન નિર્માણ હુયનેલ ચળવળપાસુન નીહીં - પણ પદરને અંતઃ કરણપાસુન નીંઘનેલ આત્મવિશ્વાસને રૂપે દિસનારા રહીલ - તો બળકટ હુય તે સાઠી અનેક વર્ષાં ખંતથી કામ ચલાવુલા પડીલ. હન તીં કામ આદિવાસીને નજરસામે ચલાવુલા પડીલ.

આદિવાસીના અસ્મિતાની ચળવળી વખતે અમુક વખત હિંસક સ્વરૂપે ચલાવવામાં યેહે. અનેક વખત આંદોલન, પ્રતિકાર, અભિયાન હન દેખાવના સ્વરૂપે રહં હં. ઐતિહાસિક કારણસર દલિતલા સાથ દેવાવાળાં રાજકારણ ઇસે ચળવળલા રચનાત્મક દિશા નીં દી શકત. ઇશે ચળવળી સંસ્કૃતિના નવા પાઝા ફુટાડતે હેત હન તીં જરૂરી આહા. તેને વાંયલે વાંયલે વહળે છેવટીં સમાજ પરિવર્તનને મોઠે હન દમદાર નઇરુપે પ્રગટતેહેત. યે બધે જ સાંસ્કૃતિક હાલચાલને કેન્દ્રભાગમાં જી શક્તિ રહં હં તી જ્ઞાનને નવે પ્રકારની હવી. આદિવાસીનીં આતાં સુધીનાં ઉપલબ્ધ જ્ઞાન-વિદ્યા મીળવુલાના મોર્ચા ઊભા નીં કેત, તેહને પાસીંના જ્ઞાન વિદ્યાનાં ફીરી તપાસુલા શરૂ ની કેં, તાંવ લગી ફક્ત રાજકીય કા સામાજિક આંદોલન ઊભાં કરવાથી તેહના પ્રશ્ન મીટુલા નીં મીળે.

તેજગઢને અકાદમીમાં ૧૬ વિદ્યાર્થીના અભ્યાસ શરૂ હુયનેલ આહા. તેમાંસુન ૧૪ જણ તં ખુદ આદિવાસી આહાત. તે બધા ડીગ્રીધારી આહાત. તે બધા વાયલે વાયલે આદિવાસી ગામડાંમાં જાઇ હન પાણી યોજના, બચત યોજના, બાળ શિક્ષણ હન આરોગ્ય વિષયક કામ કરતા હાત. તે હારીંહારીં કમ્પ્યુટર હી ચલાવતા હાત. ગુજરાતી, અંગ્રેજી હિન્દી ભાષાનાં ચોપડાં હી વાંચતા હાત. તેહીં પદરની શિક્ષણ માટે સરકારની શિષ્યવૃત્તિ લેવલાનાં નકારેલ આહા. આતાં તેહને મગજમાં નવા વિચાર ખેળુલા લાગનેલ આહાત. થોડા દિસ પૂર્વી તેહીં આદિવાસી વિકાસની એક નવી વ્યાખ્યા બનવેલ આહા. તે વ્યાખ્યા પ્રમાણે વિકસીત ગાંવ વ્યાજમુક્ત હવાં, રોગ મુક્ત હવાં, અજ્ઞાનમુક્ત હવાં, તે ગાંવમાસુન સ્થળાંતર નીં હવાં. ઇ ગોટ સાધ્ય કરું સાઠી જં કાંહી જરુરી હવાં તીં તે પંદરને બળાવર કરત. તે સાઠી યે તરુણ પ્રયત્ન કરતા હાત. હારી હારીં દુસરાના અનુભવ લેવલા સાઠી તે પુસ્તક હીં વાંચતા હાત. કામ હન ચિંતન-વિચાર ના મેળ ઘાલી હન જ સ્વાવલંબનને માર્ગાવર ચળવળ ઊભી રહીલ તં જ આદિવાસીના ખરા અવાજ દુસરે જનાંખાલ પહોંચીલ. તે માંગાં આદિવાસીની ઇ જ ખરી ભાષા.

('ભાષા' શબ્દમાં છુપાયેલો એક અર્થ 'અવાજ' કે 'ધ્વનિ' પણ છે. આદિવાસીનો અવાજ કે ધ્વનિ શું હોઈ શકે ? સદીઓથી મુખ્યપ્રવાહ આદિવાસીઓને સમજી શક્યો નથી. આદિવાસી પાછળ રહીગયેલ છે, અપ્રગત છે, આદિવાસી એટલે જંગલી જેવી માન્યતા મુખ્યપ્રવાહ ધરાવે છે. એ સર્વાંશે સાચું નથી. આદિવાસીઓ પાસે પોતીકું જ્ઞાન છે, પોતીકી વિદ્યા છે - જેના વિશે બહુધા મુખ્ય પ્રવાહને ખબર નથી. નવા સંદર્ભમાં મુખ્યપ્રવાહની સાથે લાભ મેળવવા માટે આદિવાસીઓએ નવું જ્ઞાન મેળવવું પડશે ને પોતીકું જ્ઞાન સાચવી રાખવું પડશે. પ્રગતિની સૌથી પહેલી શરત સ્વાવલંબન મેળવવું તે છે. જો એક વખત સ્વાવલંબનની કેડીએથી ચાલવાની શરૂઆત થશે - આદિવાસીની ખરી ભાષા એ જ હશે.)

○

આમાલા આદિવાસી જ સાંગા !

ગાઇલ ઓમવેડટ

આદિવાસી જૅ પદરની ડિસ્કવરી ઑફ ઇન્ડિયા લિખુલા બિસત તૅ તી કદાચ ઇસી રહૅ.

ભારતની પાંચ હજાર વરીષ જૂની સંસ્કૃતિ વિશે લોક બોલતા હાત. અમુક લોક તેની 'ચિરંતન પરંપરા' વિશે ગોઠી લાવતા હાત. ભારતની જો કોઇ ચિરંતન, અખૂટ હન અખંડ પરંપરા હવી તૅ તી આમની આહા. દશ દશ હજાર વરીષ જૂની એ સંસ્કૃતિ એ દેશમાં વસનાર ભિન્ન ભિન્ન આદિવાસી જાતિની આહા. આમુંજ આહાંવ એ ભીલ, ગોંડ, ઓરાંવ, મુંડા, હો, સંથાલ, કોરકુ, ઇરુલા હન ઇસે દુસરે બધે વાંયલે મોઠે આદિવાસી લોકસમૂહને જાતિ જે આજ પણ એ દેશને ડોંગરામાં ખાસ કરી હન દેશના વચલે વિસ્તારમાં વસેલ આહાંવ. જેનીં સરંજામશાહી હન બ્રાહ્મણી ઉચ્ચ નીચતાથી પદરલા હજારો વરીષ હુન બચાવી રાખેલ આહા. જે હીં સત્તાની પાયરીહુન અલગ રહીને પદરની જૂની સામુહિક જીવનપદ્ધતિ વિશેષ રીતે સાચવી રાખેલ આહા, તે જ આમું.

સિંધુ નદીને સપાટ મેદાનમાં શાહરાં ઊભાં કેંત તે પહેલાંહુન આમું અઠૅ જ હતાંવ. મોહેં-જો-ડેરો કા હરપ્પા કા લોથલના પહેલાં, જાહાં પાણીના નિકાલની કાંસ બાંધવામાં આનેલ હતી હન સિક્કા બનાવવામાં આનલ હન વસ્તુઓના વેપાર દેશપરદેશ સુધી હુયતા. અનાજના મોઠા મોઠા કોઠાર બનાવવામાં આનેલ હતાત. તે પહેલાં પણ આમું અઠૅ જ હતાંવ. જંગલને હારીં રહજોંન હન શિકાર હન અન્નસામગ્રી વર દિસ ગુજારજોંન. કોઇક વાર ખેતી માટે થોડાં ઘણાં જંગલ બાળજોંન પણ માગૅ તીં જંગલ પાછાં ઊગૅ તે માટે તી જાગા છોડીહન દુસરે જાઇહન વસજોંન. કોઇક દા સિંધુનદીની એ નગરી હારીં આમું વેપાર પણ કરજોંન. પણ આમું હંમેશા સ્વતંત્ર હતાંવ. આમાલા તે કદી જીતી શકનેલ ની હતાત – તેંહી કદી ઇશાં વિચારાંવાં પણ હવાં.

આર્યો જાહાં વિજળીવેગવાળા રથ લી હન ડોંગરાં વાહાંડી આનલ તાહાં પણ આમું અઠૅ જ હતાંવ. તેહી બંધ ફોડી દીધાત હન મેદાનમાં પાણી વહેવડાવી દીધાં. પણ તે આમાલા નષ્ટ નીં કરી શકનાત. નિષાદ તરીકે કા નાગ ના નાવે તે આમલા વળખત. કદીક રાક્ષસ તરીકે પણ આમાલા બોલવત. તેહીં જંગલ બાળી દિધાંત હન આમના નાશ કરુલા જંગલ વિસ્તાર સાફ કરી તેના વર ખેતી સંસ્કૃતિ રચુલાના પ્રયત્ન કીયેલ હતા.

વર્ણવ્યવસ્થા તેહની વિશિષ્ટતા હતી. તેહીં આમાલા તેહના દુશ્મન તરીકે સદાય માટે યાદ રાખાં. એકલવ્ય આંમને માસલા જ એક અચ્છા તીરંદાજ હતા. ઇશા નિષ્ણાંત કા આર્યો જેલા લડવીર સાંગત તો અર્જુન પણ તેની બરાબરી શકી શકૅ તીસા નીં હતા. પણ તેહીં તેને હારીં કપટ કેં હન તેવર આઘાત કરી હન તેના આંગઠા કાપી લી હન લડુલાની શક્તિ જ લી લીધી હન માગુન તેની ગોટ બનાવી દીધી કા જેમાં તેહીં દ્રોણલા ગુરુ બનાવી દીધા હતા હન માંગુન એકલવ્યની ગુરુલા આંગઠા 'અર્પણ' કીયેલ દાખવા. રામ પણ

તેહમાસલાજ એક નાયક હતા. જેલા દ્રવિડના વિનાશ કરુલા હન હારીં હારીં જંગલમાં વસનાર રાક્ષસસાહલા મારી ટાકુલાની કામગીરી સોંપવામાં આનેલ હતી.

સિંધુ સંસ્કૃતિના નાશ હુઇના. આંમની સંસ્કૃતિ નષ્ટ તં નીં હુયની પણ સિંધુ સભ્યતાના રહનેલ અવશેષ આંમની સંસ્કૃતિમાં ભળી જાઇને વિકસીત ભારતીય સભ્યતાના પાયા ટાકાયના હા. ઇ ગોટ ખરી આહા કા આમાં પૈકી અમુક લોક ગામડામાં વસી ખેતી કરત હુયનાત કાં પછી ધાર્મિક લુચ્ચાઇ હન ગ્રામીણ સંસ્કૃતિની વધતી જતી સમૃદ્ધિમાં ખેંચાઇ જાઇ તે સંસ્કૃતિના મોઠામાનુષ હન દલિત બની ગેત, ખેડૂત, કારીગર હન મજૂર બની ગેત. સમાજના એ બધા જ ઘટકમાં આંમની સહિયારી શાસન પદ્ધતિની નિશાની દેખાઇ એહે- પંચાયત, સહિયારા રીતરિવાજ કા માંગુન પદરની સમાજ પ્રત્યેયની પાકી નિષ્ઠા. પરંતુ બ્રાહ્મણી સંસ્કૃતિના આ સ્વીકારને હારીંજ તેહીં સ્વીકારી લીધી હતી માનસિક ગુલામી, હન ગળે ઉતારી લીધેલ હતાં ઉંચનીચનાં, પવિત્રતા હન ભ્રષ્ટતાના વિચારનાં ઝેર.

જેહીં ઇ બધાં સદંતર અમાન્ય કેં, જે કદી પણ પરાજિત નીં હુયનાત, જે ક્યારેય નીં લલચાયનાત, જે હંમેશા બાહેર રહનાત હન મુક્ત સ્વતંત્ર રહનાત તે જ આમું, આજના આદિવાસી. આંમની સંસ્કૃતિ બધે જ એક સારખી નીં મીળ. આમું કેટલીય ભાષા બોલજો હોન. કેટલાક દ્રવિડી ભાષા બોલતાહાત, કેટલાક મુંડારી ભાષા બોલતા હાત. નાગ કે નાગા જીસા અમુક લોક ચીન હન તિબેટની ભાષા જોડે નાતા ધરાવતી ભાષા બોલતા હાત. તો અમુક લોક પાડોશીઓની ભારતીય યુરોપીય (ઇન્ડોયુરોપીયન) ભાષા હારીં જોડાયનેલ ભાષા બોલતા હાત. આંમની ધર્મપ્રણાલિકા - ધર્મકલ્પના અલગ અલગ આહા. અમુક લોક પવિત્ર ઉપવન હારીં સંકળાયનેલ 'સરણ' ધર્મપ્રણાલિકામાં માનતા હાત. અમુક એકંદર કુદરત હન એ હારીં જોડાયનેલ જીવનસૃષ્ટિની પવિત્રતામાં માનતા હાત. ભલે ગમે તુલી પણ ભિન્નતા હવી, આંમની બધી જ ધર્મકલ્પનાઓ એ દુનિયાની જ આહા. કર્મકાંડ હન મોક્ષ જીસાં આમું કાંહી નીં જાણજોન. આમના દેવ આંમની સમજ બાહેરના કોઇ અગોચર દૂને માંસલા દિવ્યતત્ત્વો નીં પણ તે આમને જીસાં જ માનસાં આહાત. આંમના જ વડીલ આહાત. આંમના દોસ્ત સુધ્ધાં આહાત.

અંગ્રેજ વસાહતકાર જાહાં અઠે આનલં તાહાં આમુંજ એહની હામે લડલ. બીરસા મુંડા, ખાજ્યા નાઇક, તંટયા ભીલ જીસા વીરપુરુષ આજ પણ આંમને ગાનામાં આમું આઠવ કરજો હોન. તે બધા મુખ્ય સમાજની ચોપડીમાં સાવ ઇસરાઇજી ગીયેલ આહાત. ઇસાં કાહા કા જાહાં મુખ્ય સમાજ સ્વતંત્રતાની લડતના ઇતિહાસ પાઠયપુસ્તકમાં ઉતારુલાના ઉલા આગ્રહી આહા ?

અંગ્રેજોહીં આમાલા વધારે ખરાબ રીતે હારવી દીધેલ. આર્યોથી પણ ખરાબ રીતે. જીસાં જીસાં તેહીં જંગલવર કબજા જમાવુલા માંડા તીસાં તીસાં આમની સ્વતંત્રતા-સ્વાયતત્તા હીંચકી લીધી. જી જમીન આમું અનાદિ કાળ હુન આંમની રહેલ હતી તે જમીનવર આમું બાહેરહુન ઇ હન કબજા જમાવજો હોંન ઇસાં ઠરાવી આમાલા 'અતિક્રમણકારી' ઠરવી દીધા. તેહીં જ આમલા સૌ પહેલીવાર 'ટ્રાઇબલ' આખીને વળખુલા માંડાં. આંમની સારખાપણાની ભાવના, સમાજનાં માન રાખીને રહુલાની આમની પદ્ધતિની સામે ઉંચનીંચના જાતિવાદી ભેદભાવ ધરાવતી ગ્રામીણ વ્યવસ્થાની સરખામણી કરી આમાલા તેહીં અવિકસીત ઠરવી દીધાત. ઓજ એક

રસ્તા તેહને માટે બાકી હતા આંમાલા નીચાં પાડુલા, આમનાં અપમાન કરુલા. આમાલા અપ્રગત હન પછાત ગણી હારીં હારીં જંગલસંપત્તિવરના આમના પારંપારિક અધિકાર તેહીં હીંચકી લીધા હન બધાં જ તેહનાં કરી લીધાં.

સ્વતંત્રતા જડની તાહાં પણ જંગલવરલા સરકારના અધિકાર ચાલુ જ રહના. ખેડૂત લોક આંમની જમીન હીંચકત ગેત, જંગલ કાપાયત ગેં હન આમાલા દૂર દૂરને ખૂણામાં સરકવી દીધાં. આમના અધિકાર માટેના બળવાના પરિણામે અંગ્રેજો હીં આમના રક્ષણ માટે થોડાક કાયદા બનાવત - પણ સ્વતંત્રતા પછી જમીનના અધિકાર તે જેહને પાછીં જમીનના અધિકાર પત્ર હતાત તે જમીનમાલિક બનનાત. તેહ તે જમીનના કાયદેસર માલિક બની ગેત. આઝાદી માગુન વિકસિત સમાજના લોકાહીં અંગ્રેજ લોકના ધારાધોરણ ચાલુ રાખાંત. જેહની સામે લડત કરુલા તે ગોટ કરતાત, તેહીં જ આમાલા 'ટ્રાઇબલ' સાંગીને બોલવાં હન આમાલા જીતી લીધેલ દાસ ગુલામને જીસાં ગણી લીધાં. આંમને સાઠી તેહીં ભાગ્યે જ નિશાળી રાખેત. ઉદ્યોગ હન વિકાસને પ્રક્રિયાથી આમાલા દુર રાખાં - તેથી ઉલ્ટાં જંગલ હન જંગલની સંપત્તિવર તેહીં પુરેપુરી સત્તા જમાવી હન પદરને પાસીં રાખી.

પરિણામ ઇ આનાં કા આમું બની ગેંવ માત્ર જમીનવગરના મજૂર, કા પછી સાવ બારીકલ ખેડૂત. અમુક તે જેના વર પેઢી દર પેઢી વસતાત હન ખેતી કરતાત તી જમીન છોડી હન સૌથી ગરીબ બનીને શાહરામાં નિર્વાસિતરૂપે જાતા રહનાત.

તુમીં આમાલા 'ગિરિજન'(ડોંગરે) હન 'વનવાસી' જીસા શબ્દ વાહાર બોલોવતા હાશ - જાનું કા આમું ડોંગરા હન જંગલ સિવાય કાંહી જ નીં જાણજોંન. આમાલા સૌથી ઓછાં શિક્ષણ જડે હેં, હન સૌથી ગરીબ પણ આમુંજ આહાંવ. માત્ર ઉત્તરપૂર્વ તરફના આદિવાસી કા જેહનીં રાજ્ય બનાવાહાંત તે જ કાંહી અંશે સમૃદ્દિ પામી શકના હાત. તેથી જ આમાં પૈકીના થોડાક ઝારખંડ જીસે રાજ્યના નિર્માણ માટે લડત કરુલા ઊભા હુઇના હાત. તેમાં નવાઇ પામવા જીસાં કાંહી જ નીં મીળે. હન આતાં તુંમી ઊભા હુઇના હાશ આમામાં ધર્મના નામે ભાગલા પાડુલા. આમાં પૈકી અમુકલા હિંદુ અમુકલા 'ખ્રિશ્ચન' ગણાવીને હન ધર્મના રક્ષણના નામે તુંમના ભાડાના ગુંડાઓ વાહીં હિંસક હન ક્રુર હુમલા કરાડીને.

તુંમી આમાલા આઝાદ ભારતના મુખ્યપ્રવાહમાં જોડાઇ જાવલા ઘડી ઘડી સાંગતાહાશ. પણ તુંમી કીને મુખ્યપ્રવાહને ગોઠી કરતા હાશ ? એ સંસ્કૃતિને મુખ્યપ્રવાહમાં કા જેમાં રાંડવાયનેલ બાયકાલા જબરજસ્તી મસાણમાં થપકી દેવામાં યેહે ? જે યુવાન ઉહુવાશાસલા દહેજ માટે મારપીટ કરવામાં યેહે, મારી ટાકવામાં યેહે ? કા પુજારી ઇસે જાતના મંત્ર ઇસી ભાષામાં બબડે કરતાહાત કા તી ભાષા ખુદ પુજારીશાહલા પણ નીં સમજાય જે. હા, આંમને સમાજને બાયકાશાહલા બરાબરીના અધિકાર મીળે હે. ઇતા પણ નીં મીળે. જે બાયકા કાંહી પણ વધારે જમાવવા લાગનેત કા તેલા ભૂતાળે જાહેર કરી તેહાવર પણ જોરજુલમ કા અત્યાર જમાવી કા દુસરી રીતે હેરાન કરી નીચલી પાયરી વર જ જકડી રાખુલાની પરંપરાના બદલાવ લીયુલા પડીલ. તરી પણ આમને સમાજને બાયકા વિકસીત સમાજને બાયકા કરતાં વધારે સ્વતંત્રતા ભોગવતે હેત. આમના સમાજના બાંડગા પોતાના જીવનસાથી પોતે જ પસંદ કરતા હાત. આંમના લગીન પણ વધારે લોકતાંત્રિક

રહતાં હાંત. જેમાં મોઠલા ધર્મની જેમ કોઇ એક બ્રાહ્મણ કા પાદરી આખે લગીનનાં સંચાલન નીં કરત પણ આંમના આખા સમાજ હારીં બીસી હન તેહની સ્વીકૃતિ દેહે.

છેવટે તૅ, તુમને માસુન ઘણા ઇસે ગોઠી કરતાં હાંત કા વિકાસ તો જાણે દુસરા માટેના હવા. હન આંમને સાઠીં સ્થળ કાળ વગરની એ દુનિયામાં કાયમને માટે 'ટ્રાઇબલ' બનીને જ રહુલા આહા.

બધાથી અલગ રહીને જીગુલા આતાં આમાલા મંજૂર નીં મીળૅ. આંમને તૅ આતાં સાચે અર્થમાં સારખાં હન સ્વતંત્રતાના મુખ્ય પ્રવાહમાં ભળી જાવલા આહા. જેના સાઠી દુસરા હારીં આમું પણ લડી લેંવ. લડત કરેં કરું. આમાલા જોઇતે હેત નિશાળી, દવાખાનાં, શિક્ષણ, કમ્પ્યુટર નેં તીં પણ કોઇની મહેરબાનીની કા દયાદાન તરીકે નીહીં. આમાલા જોઇજૅ હૅ આંમની જમીન, આંમના જંગલ, જીં આમાપાસુન હીંચકી લીધાં હાં – જીને સાચવવાના કામ હવે આમું જાતે જ કરું. વનસી હન જંગલને જ્ઞાન વિદ્યાને સંપત્તિની ભાગીદારી આમું દુનિયા હારીં કરું. એમાંથી જી મીળીલ તીં આમુંજ ભોગવું. માગુન તૅ આમું વિકાસ કરી લેંવ. જી જી બાબતની આમાલા જરુર લાગીલ તીં પણ આમું જીં ઇચ્છું તીં – વેપાર-ધંધા વગેરે પર પણ આમાનાં નિયંત્રણ આમાલા જોઇજૅ હૅ. આમાલા જોઇજૅ હૅ ઇસા વિકાસ કા જો આંમને ઉત્તમ સંસ્કૃતિના પાયાહારીં જકડી રાખે. જીં આમના સમાજ હન સમૂહજીવન પ્રત્યેના આંમના ગર્વલા જાળવી રાખે. આંમની સમાનતાવાદી જીવન પદ્ધતિલા તીં પીઠબળ દીલ, તીં જ આમને સ્વતંત્રતાલા જાળવી રાખીલ. આજને જમાનામાં ઇ બધાં મીળવુલા ખરેખર અઘરાં આખાય જૅ.

હન છેલ્લે, ઇ બધી વાહિયાત સંજ્ઞાઓ, શેડ્યુલ ટ્રાઇબ કા અનુસૂચિત જનજાતિની શબ્દસંજ્ઞા બંધારણમાંસુન જ કાઢી ટાકું – હન આંમની યોગ્ય સંજ્ઞા – નામ – 'આદિવાસી' તરીકે જ બોલવું.

('ધ હિંદુના આદિવાસી વિશેષાંકમાંથી અનુવાદિત)

○

ફદેં સાઠી

એક પત્ર લેખક

આજહુન તીસ પાંતરીશ વરીષ પીહલાંની ગોટ યાદ યી ગી. તાહાંનાં ભણતર યાદ આનાં, તાહાંના વહેવાર યાદ આનાત. બુહું બધી ગોટ આપલે ભૂલી ગેંવ, નવી નવી ગોટ આપલે શિખનાંવ. અમુક બેસ હન પાયાને ગોઠી આપલે ભૂલત ગેંવ. તે તરફ થોડીક ગોટ માં સાંગુલા માંગા હાં.

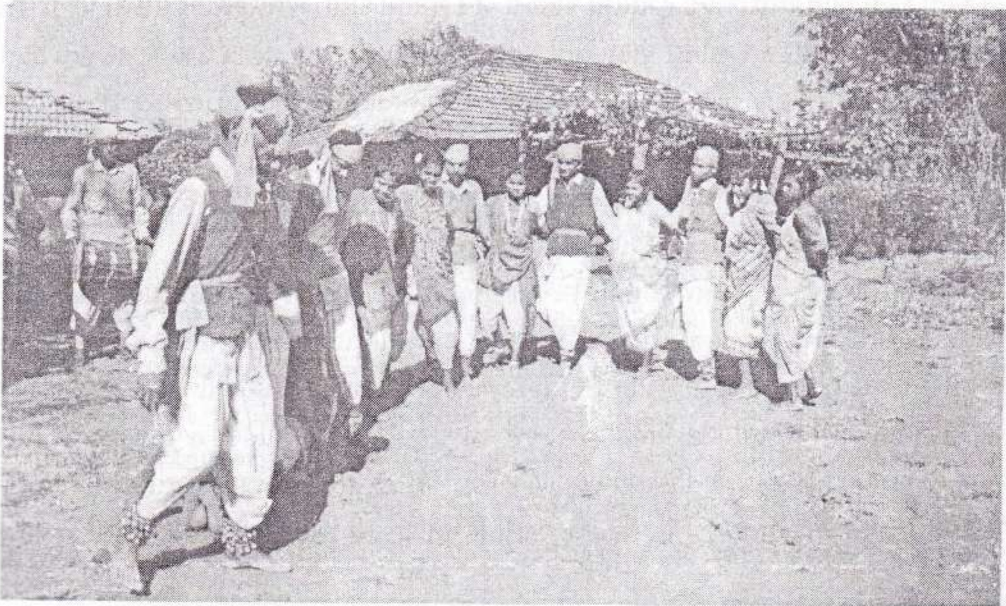
તાહાં આતાને જીસા જાડા પૈસા નીં હતાત. મતલબ કા પૈસા બુહું વછા હતાત. જ પાખેં વધારે અનાજ હવાં તો જનુસ માતેલ આખાય જેં. જે પાખેં ઢાંઢેં વધારે હવાંત તેં તો પણ માતેલ આખાય જ હતા. તેહની ગોટ અઠે કરુલા જરુર નીં મીળેં કાહા કા તેહની પરિસ્થિતિ તેં બેસજ હતી. જેં ગરીબ હતાંત તેહની સ્થિતિલા ગરીબી આખાય જેં તી ગોટ તેહલા તે વખતે ખબર નીં હતી. યો શબ્દ તેં તેહલા દુસરે સુધરેલ લોકાંહી દીધા. મંજરી કરુલા; કોંડાની ભાખર ખાવલા હન જીસાં તીસાં જીગી જાવલા. તેલ મસાલાની ચિંતા કરજ કુંન જ ? તેલ સાઠી તેં ટોળબે રહત. મોહવાલા હીંડી હીંડી ટોળબે ઇંચી લી હન ફોડી હન વાળવી તેલા કુટીને તવલાલા દાથરા બાંધી ટોળબેના તો કુટેલ ભુકા બાફી હન તેલા ડાવવાહાર દાબી હન તેલ કાહડીને તીં તેલ વાપરત. કુનાને દોન દેગડે ભરત, કુનાને એક, હન જગ હવાં તેં તેહને હાંડલાંજ કુસ્તી કરત. તીં તેલ જ આઠ દસ મહિના ચાલેં. એટલે ઇકત લીયુલા રહેં માત્ર થોડા મહિના. મીરચેં, વાંગાં, ટામોટા જીસી વસ્તુ બાયકા વાડીમાં બનાવત.ડોકીવર મોઠલે કાળે ઘાઘરી થવી હન સીંપત હન શાહરામાં કા હાટામાં લી જાત. પાવલા - આઠ આનાનાં મોઠલં મોઠલં તીન વાંગા જાત. આખે ટોપલાના આઠ દશ રૂપે એત. ઓ હિસાબ બાયકાના વાવલી રહેં. આખે શિયાળામાં વાંગા - મીરચેં ઇકી હન બાયકા પૈસા ગોળા કરત. ઇશ, દોન ઇશ, તીન ઇશ - અમુક બાયકા તેં સેંભર કા સેંભર હન દોન તીન ઇશ રૂપે બચાવત. ફડકાં પણ તેમાંસુન જ લેત. તાહાં બાયકાલા ધમીનાં દેવલાના એક રિવાજ હતા. ગાય કા પાડી પોસીલા હોપોત. તેમાંસુન દૂધ દહીં બનાવીને હન બીલ કા ગાયના પ્રશ્ન હલ હુયે.

એ બધામાં જ તે વખતે લોકાલા ખુખડા ની આવક ખૂબ જ આધાર દેહેતી. તીન ચેર ખુખડે-ખુખડા દરેક ઘરમાં રહત, આજું પણ મોઠા ભાગને ઘરીં રહતાં હાંત. દુકાનવાળા પણ પૈસાને બદલે સાંકવાં પણ લેત. લડાઇને વખતમાં રેંમનાં ખૂબ જાત હન સાંકવાના ભાવ વધલેં એટલે ગામડાના ઘણા લોક વધારે રેંમના જાત તાહાં ભાવ વધહેં ઇસી ગોટ લાવત. એ વખતે જે ગરીબ કુટુંબનાં પોશાં ભણનાં વાંત તેમાં સાંકવાના પૈસાના ખૂબજ આધાર હવા ઇ ગોટ તેં નક્કી જ આહા. કદી મધી વધારે પૈસાની જરુર પડે ત આરવતા ખુખડા ઇકીને પૈસા મીળવી શકત. જેહને ઘરમાં તીન ચેર ખુખડે હવેત તેં તેહલા રોજના ખરચાની કાંહી પણ ચિંતા નીં રહેંતી. ઉલ્ટાં ઇસાં માનસાં દુસરાલા પણ પાંચ દશ રૂપે દિ ચાલવત. નિશાળમાં જાવલાં પોશાં નીં તૈયાર હુયત તેં તેહલા

એક સાંકુ હોપીને આખત કા જેં એનાં કાંહી ખાઇજો તેં તીં હોશે હોંશે જાત. ભણતે પોશાંહનાં કપડાં, ચોપડાંના પૈસા એ ખુખડાને આવકમાંસુન જ જડત.

બાયકાંનાં એવી રીતે પૈસાનાં યોગદાન ખૂબ જ રહેં. વાડીના સેં, દીઢસેં રૂપે, ખુખડાંને સાંકવાના રોજનાં એક દોન રૂપે ઘર ચલાવુલા ખૂબ જ મદદરૂપ રહત. જુવાન લોક ગાડાં લી હન માટીકામલા જાત.

આતાં દિસ બદલાયનાત. શિક્ષણ વધનાં. પરિસ્થિતિ ખૂબ જ સુધરની. મંજરી કામ જડુલા લાગનાં હન પૈસા પણ બેસ જડુલા લાગનાત. તીસા ખરચા પણ વધના હન ખાસ તેં નકામા ફાલતુ ખરચા વધના. થોડી ફેશન પણ આની. મોજશોખ માટે પણ પૈસા ખરચી શકત તીસી પરિસ્થિતિ આની. એ બધામાં , બધાની નકલ કરવામાં જેહની પરિસ્થિતિ આજું ગરીબ આહા, તેં પણ જોડાયગેંત. જેહને ઘરમાં કોઇને કોઇ નોકરી–ધંધાવાળાં હવાંત તેહલા તેં વાંધાનીં, પણ જેહને આવકનાં કોઇ નિશ્ચિત ઠીકાનાં નીં મીળે, તેહને મજુરી કા ધંધા રોજગાર હારીં હારીં ખુખડાંની પાળણી જેં ચાલુ રાખેં તેં થોડા મોઠા પ્રમાણમાં આઠ દશ થી વીસ પચ્ચીસ સુધી તેં તે કુટુંબના આવકનાં એક સાધન જડીલ. ભણતે પોસાંહલા આધાર જડીલ. બાયકા શાહલા રસોડાના ખર્ચમાં આધાર જડીલ. સરકારની સબસીડીવાળી બેસ બેસ યોજના આહાત જેના આધારે ગામડાંમાં ચાલી શકત તીસા બારીક ધંધા કા આઠ દશ બાયકા ગોળા હુઇને જુથ બનાવીને શાકભાજીના પાક લી શકત કા વેપાર કરી શકત. આદિવાસી સમાજમાં બાયકાનાં આર્થિકક્ષેત્રે ખૂબ જ બેસ યોગદાન રહેં હેં, ને જડત રહીલ.
○

વિરાંગનાં બિંદુકુમારી

તુષાર ભટ્ટ

ગોળા હુઇનેલ લોકાને ડોળામાં આંસુ હતાંત. અવાજમાં દુઃખ હતાં પણ એ અવાજમાં એક અજબગજબની શકિત હતી.

જેની ચંદન હુઇ ગી માટી,
તીં આહા જવાર કાશી,
જેની ચંદન કરી દીધી માટી,
તી આહા બિંદુકુમારી બેટી.

મસાણની ચિતા ભડભડભડ બળેતી. તેની ચેરે ચુંભુત હજારો લોક ડોળામાં આસુળાં લી ને ઊભા હતાત. બધા જ ગરીબ, આદિવાસી સામાન્ય માનસાં હતાંત. તઠ નીં તં કોઇ રાજનેતા હતા કા નીં તં કોઇ ધારાસભ્ય કા સંસદસભ્ય હતાત.

મધ્યપ્રદેશનાં જવારકાશી નામનાં આદિવાસી ગાંવની રહેવાસી બિંદુકુમારી ખરા અર્થમાં ગાંવની જ પોશી હતી. આજ અઠ ગોળા હુઇનેલ લોક બિંદુકુમારીલા છેલ્લી વિદાય હોપુલા ગોળા હુઇનેલ હતાંત. જાન્યુઆરીની સત્તાવીસમીએ ૮૮મી કેન્દ્રીય રીઝર્વ્ડ પોલીસ ફોર્સની મહિલા જવાન બિંદુ કાશ્મીરના શ્રીનગર હવાઇ મથકનાં રક્ષણ કરતાં કરતાં અંતિમવાદીઓના હુમલામાં પોતાના જાન ગુમાવી દીધા. જવારકાશીને લોકલા ધરતી વરલાં સ્વર્ગ આખાયે તીં કાશ્મીર કેવ આનેલ આહા તેની પણ ખબર ની હતી. પણ તેહલા ઉલી ખબર હતી કા તેને ગાંવની એ પોશીનીં ખૂબ જ હિંમતભર્યા કામ કરતાં કરતાં પોતાના જાન ગુમાવીને જવારકાશીની માટીમાં ચંદનજીસી સુવાસ ફેલાવી દીધેલ આહા.

કાશ્મીરમાં ભારતની અખંડિતતાનાં રક્ષણ કરતાં કરતાં મરણ પામનેલ બિંદુ દુસરી મહિલા જવાન આહા. કેન્દ્રીય રીઝર્વ્ડ પોલીસ ફોર્સની રેખાકુમારી ઇ.સ. ૧૯૯૧માં શહીદ હુઇનેલ.

વિમાની મથકવર બિંદુ ફરજવર હતી. વિમાનમાં જાવાવાળા લોક એક્ષરે મશીન વાહાર સલામતીની ચકાસણી કરુલાની તેની ફરજ હતી. તઠ બિંદુ હન દુસરે દોન મહિલા જવાન ફરજ પર હતેત. ફિદાયની અંતિમવાદીના એક જુથના લોકા હીં મશીનગન વાહાર એહાવર હુમલા કે. એહાવર ગો[illegible]ના વરસાદ જીસા જ પડના. તારાવતી બોરો નાંવની એક મહિલા જવાનની આખાં - 'આમું ચેર મહિલા જવાન ફરજવર હતેંવ. અચાનક જ ત્રાસવાદીનાં એક જુથનીં આમાવર ગોળે છોડેત. એક જવાન જયંતિ પરિહારલા ગોળી લાગની ને તી પડી ગી. માગુન બિંદુ હાનાઇજી ગી. એક અજબની હિંમત દાખવી બિંદુ ઊભી હુઇની ને દુસરે જવાનની

આગળ રહી બધે ગોળે પદરને આંગાવર ઝીલી લીધેત.' બિંદુની ટૂકડીની નાયક જીવંતી જોશીની આખાં - 'બિંદુની હિંમત વખાણવા જીસી હતી. થોડા વખત પહેલાં બિંદુના હાથ મુડી ગીયેલ હતા, તો આઝું દુઃખતા જ. પણ તેની પરવા કર્યા વગર બિંદુ ફરજ બજાવતી. બિંદુ હન દુસરે મહિલા જવાન એ વિસ્તારમાં તીન વરીષથી ફરજવર હતેત. એ મહિલા જવાન ગોહલેને જીસે હિંમતવાળે હન લોખંડી મનોબળ વાળે હતેત. ફરજ હન વફાદારી એ કેન્દ્રિય અનામત પોલીસ દળના મંત્ર આહા. એ બધે મહિલા જવાન એ મંત્રને મૂર્તિ હતેત. પોતે ઘાયલ હવેત તરી પણ દુસરાલા મદદરૂપ હુયુલા તન મન હન ધનથી મદદ કરત.

કાશ્મીર જીસા સંવેદનશીલ મોરચાવર મહિલા જવાનસાઠી મૂશ્કેલી ભરેલ હતાં. પણ બિંદુનીં પોતાને ઘરવાળાલા કોઇ દિસ જણાવેલ નીં કા તેની ફરજ કાશ્મીરમાં આહા. બિંદુને બાહાસ શીવનાથ હન આઇસ ગોંડીયાલા છેલ્લે જ ખબર પડની કા તેની નોકરી કાશ્મીરમાં હતી. તેહલા તં ઇસાંજ કા બિંદુની નોકરી દિલ્હીમાં આહા. ડિસેમ્બરમાં બિંદુ રજાવર આનેલ તાહાં પણ તેનીં તી કાશ્મીરમાં આહા તીં નીં આખેલ. તાહાં ઘરને કોઇલા ખ્યાલ નીં કા બિંદુ દેશ માટે શહિદ હુઇને તેના મૃતદેહ જ ગાંવમાં ઇલ.

મૃતદેહલા મહારાષ્ટ્રના નાગપુર સુધી વિમાનમાં હન તઠુન જવારકાશી સુધી મોટરવાટીં લીયવામાં આના. મધ્યપ્રદેશ પરિવહન મંત્રી હરવતસિંઘ મહારાષ્ટ્ર-મધ્યપ્રદેશની સીમાવર હાજર હતા - પણ માગુંન તેનીં તેની ફરજ પુરી ગણી લીધી.

પણ, વાટેલા સામાન્ય જનતા કતારબંધ ઊભી હતી. પ્રાણલાલ સાહુ નામના ૮૬ વરીષના એક દુકાનદારનીં આખાં કાં - 'મંઇ માંને જીંદગીમાં ઉલાં લોક એક હારીં નીં દેખલેં. તાલુકા મથક બારઘાટ હન જવારકાશીમાં તે દિસ બંધ પાળવામાં આના. ત્રીસ કિ.મી. લાંબા રસ્તાવર મૃતદેહ લી જાવલા તીન કલાક લાગનાત. અંતિમ સંસ્કાર વખતે કોઇ ધારાસભ્ય, સાંસદ કા પ્રધાન કા દુસરા રાજકીય નેતા હાજર નીં હતાત. હેલિકોપ્ટરમાં કદાચ કોઇ મોઠા નેતા ઇલ તે સાઠી હેલીપેડ તૈયાર રાખવામાં આનેલ હતાં પણ કોઇ જ નીં આનાં. આપણાં તંત્ર પણ કુલીક જાડી ચામડીનાં આહા તેના દાખલા પણ તઠેં હેરુલા મીળના. મોઠા પ્રમાણમાં લોક ગોળા હુયલ તેલા ધ્યાનમાં રાખી ચિતા મોઠા પ્લેટફોર્મવર ગોઠવુલા નક્કી કીયેલ પણ તંત્રની તી બાંધી દેવલા ના પાડી.

લોક ગુસ્સે ભરાયનાત. જિલ્લા કલેકટર વિજયસિંઘ નિરંજનલા ઘેરી લીધાં માગુન જ તઠેં પ્લેટફોર્મ બનનાં. જેનીં દેશસાઠી પોતાની જીંદગી ગુમાવી દીધી તેને કુટુંબહારીં તંત્ર ઇસાં વર્તન કરતાં.

બિંદુના મોઠા ભાઉસ પણ કેન્દ્રીય અનામત પોલીસ દળમાં જવાન આહા. બિંદુના ભાવાસ યોગેન્દ્ર પણ સીમા સુરક્ષા દળમાં આહા. એક આદિવાસીની પોસી ભારતની મહિલાઓની પ્રગતિની આગલી હરોળમાં હતી. હાયર સેકંડરી પાસ કરી તેનીં ઇ.સ. ૧૯૯૭માં કેન્દ્રીય અનામત પોલીસદળમાં જોડાયુલા નક્કી કિયેલ. લગીન કરુલા ઉતાવળ નકો કરશે ઇસાં તેની સાંગેલ હતાં.

બાહાસ શીવનાથ આઠવ કરે હે કા બિંદુ ઘણીવાર આખે કા એ દુનિયામાં કાંહી જ અસંભવ નીં મીળે. હન તીં તેનીં કરી દાખવાં. બિંદુ પદરલા ગોહલે કરતાં કમ નીં માનતી. થોડા વખત પહેલાં જ તેનીં બાહાસ લા એક મોટર સાયકલ લી દીધેલ. બાહાસ સાંગે - 'માંને જીંદગીમાં માલા ઉલાં નવાઇ પહેલી જ વખત લાગનેલ.'

આધુનિક ભારતીય નારીના પ્રતીક જીસી એ બિંદુની ચિતા એને મોઠા ભાઉસ બ્રીજનાથનીં જાહાં અગ્નિ

લાવા તાહાં વાતાવરણ કરુણ બની ગેં ને લોક એક હારીં બોલી ઉઠલ.

હર માં કી બેટી કૈસી હો ?

બિંદુ કુમારી જેસી હો.

બિંદુકુમારી જીસે બાંડગે હન દેશપ્રેમ ખાતર મિલિટરી, સીમા સુરક્ષાદળ, કેન્દ્રીય અનામત પોલીસદળ જીસી જીવનને જોખમે નોકરી સ્વીકારતે હેત. બારીકલે માનસાંને બલિદાને મોઠે ગોઠી તરફ કોઇ ખાસ ધ્યાન નીં દેત. ઉજળિયાતની પોસી વિમાનની પાયલોટ બને તેને કરતાં બિંદુકુમારીની ગોટ વધારે સામાજિક મહત્ત્વ ધરાવે હે. જગા, મિત્રો. આપલે આપલાં મહત્ત્વ અંકિત કરું.

(તુષાર ભટ્ટના એક લેખવરહુન સંકલિત, ગુજરાત મિત્ર તારીખ ૧ ફેબ્રુઆરી)

○

ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીની ગયા વરસે શ્રેષ્ઠ પુસ્તકના ઇનામ જાહેર કરેલ આહા. ભાષા કુટુંબના દોન સભ્યલા લોકસાહિત્ય માટેના પુસ્તક માટે ઇનામ જડનેલ આહા. ડૉ. ભગવાનદાસ પટેલ ના પુસ્તક 'ભીલ લોકાખ્યાન : સતિયો ખાતુ અને હાલો હૂરો' માટે પહેલાં ઇનામ હન શ્રીમતી રેવાબહેન તડવીના પુસ્તક 'ઝમ્મ ઝાંઝરિયું રે' માટે ત્રીજા ઇનામ જડનેલ આહા. ભાષા કુટુંબના એ દોવીં સભ્યલા ખુબ ખુબ અભિનંદન !

કુન બચાવીલ માલા એ રોગથી ?

ડૉ. જ્યોતિષ પટેલ

થોડા વરીસ પહેલાંની ગોટ આહા. છગનકાકાની ઊંડી ઉતરી ગીયેલ ડોળામાં આજુ પણ આશા હતી કા કોઇ પણ રીતે માના લાડકા પોસા શૈલેશનાં જીવન બચી જાલ. પોર્ટી પાટા બાંધી હન, મજૂરી કરી હન છગનકાકાનીં પોસાલા કૉલેજ કરુલા દવાડેલ. તઠ જ અચાનક એની તબિયત બગડની. આંગ આખાં ફીક્કાં પડી ગેં. આંગના દુખાવા ખૂબ જ વધના. દાક્તરલા મીળના તૅ જાણુલા મીળનાં કા શૈલેશનાં લોહીમાં રહેલ રક્તકણમાં ઇસી જન્મહુન ખામી આહા કા જેની આજું અસરકારક રીતે સારવાર કરી દૂર કરી શકાય જૅ તીસી દવા આજું નીં શોધાયનેલ. એ રોગ બાબતે જાણુલા જરુરી હુઇ પડીલ.

તુમાલા આઠવ હવા તૅ લોહીના દોન મુખ્ય ઘટક આહાત.

૧. લોહીમાં આનેલ રક્તકણ

૨. પાણીના ભાગ - જેલા પ્લાઝમાં આખાય જૅ હૅ.

લોહીમાં રહેલ કણ તીન પ્રકારના એતા હાત. તીનીં કણ વાયલે વાયલે પ્રકારે કામ કરતા હાત.

૧. રક્તકણ - શરીરલા પ્રાણવાયુ પહોચાડૅ હૅ.

૨. સફેદકણ - શરીરલા રોગની સામે લડુલાની તાકાત દેહે.

૩. ત્રાકકણ - કાંહી લાગનેલ હવાં હન લોહીં નીઘે તાહાં લોહી જામી જાવલા - ગંઠાઇજી જાવલા મદદ કરૅ હૅ.

બુહુ બારીકાઇથી હેરવામાં યે તૅ ખબર પડૅ હૅ કા લોહીમાં રહેલ રક્તકણના આકાર રકાબી જીસા ગોળાકાર રહૅ હૅ. એમાં હીમોગ્લોબીન રહૅ હૅ. હીમોગ્લોબીનનાં કામ આપણે જો શ્વાસ લીજો હોન તેમાંસુન પ્રાણવાયુ લી હન શરીરમાં આનેલ અસંખ્ય કોષલા પ્રાણવાયુ પુરા પાડૅ હૅ. પ્રાણવાયુ વગર જીવન એટલે જ સંભવ નીં મીળૅ. ઉલાં મહત્ત્વનાં કામ હીમોગ્લોબીન કરૅ હૅ. એમાં હીમ હન ગ્લોબીન નાંવના તત્ત્વનાં સંયોજન રહૅ હૅ. હીમમાં લોહતત્ત્વ રહૅ હૅ હન ગ્લોબીનમાં પ્રોટીન રહૅ હૅ. દરેક હીમોગ્લોબીનમાં દોન જોડી એટલેકે ચેર ગ્લોબીનની ચેઇન આનેલ રહૅ હૅ.

હીમોગ્લોબીન 'એ'માં દોન આલ્ફા ચેઇન હન દોન બીટાચેઇન.

હીમોગ્લોબીન 'એ-૨'માં દોન આલ્ફા ચેઇન હન દોન ડેલ્ટાચેઇન.

હીમોગ્લોબીન 'એફ'માં દોન આલ્ફા ચેઇન હન દોન ગામાચેઇન .

દરેક ગ્લોબીન ચેઇનમાં ૧૪૭ જુલાં એમીનાઍસિડ ચોક્કસ રીતે ગોવાયનેલ રહતાં હાંત. પરંતુ કુદરત

પણ કોઇકવાર કરામત કરી હન એ એમીનોઍસિડનાં ગોઠવણીમાં મૂશ્કેલી ઊભી કરે હે. દા.ત. નિશાળને વર્ગખંડમાં પોસાહલા ઉંચાઇ પ્રમાણે બારીકલેલા પહેલાં હન મોઠલં માગાં ઇસાં બીસાડવામાં એ - પણ એમાં કોઇ ઉંચા પોસા બારીકલે પોસામાં બીસી જા તે કીસાંક લાગે ? કુદરતનીં સિકલસેલ એનીમિયાને રોગવાળે માનુસમાં ઇસી જ ગરબડ કરી દીધેલ રહે હે.

બીટા ગ્લોબીન ચેઇનમાં એમીનોઍસિડની છઠ્ઠી જાગાવર સામાન્યપણે ગ્લુટામીક ઍસિડ રહે હે. એ ગ્લુટામીક ઍસિડની જાગાવર વેલીન ઇ જાહા. પરિણામ કાય આનાં ? સામાન્ય રક્તકણ જો રકાબી જીસા ગોળ રહે હે તો અસેં (દાતરડું) સિકલ જીસા હુઇ જાહા. એ પ્રકારને હીમોગ્લોબીનલ હિમોગ્લોબીન-એસ આખાય જેહે. ઇસે અસેં જીસે આકારને રક્તકણલા વાંયલે વાંયલે રક્તવાહિની નસામાંસુન જાવલા તકલીફ પડે હે. શરીરના વાયલે વાયલે ભાગ સુધી ઇસાં લોહી જાવલા તકલીફ પડે હે હન દરેક ભાગ સુધી પ્રાણવાયુ પહોંચવા જોઇ જે તો પહોંચી નીં શકે.

ઉલી માહિતી વરહુન ખરેખર ખામી કીસીક રીતે હુયે હે તીં સમજાયનેલ હવાં. આતાં ઇ જાણુલા જરુરી આહા કા ઓ રોગ હુયે હે કીની રીતે ? તુમાલા જાણીને નવાઇ લાગીલ કા ઓ રોગ વારસાગત આહા. વારસાઇ તે બધાલા જ ગમે પણ કાસની ? તે માલ મિલકતની. રોગની વારસાઇ તે કોઇલા પણ નીં ગમે. રોગની વારસાઇ રંગસૂત્રથી જડે હે. પોસાલા આઇસ કા બાહાસ દોન માંસુન એકમાંથી હીમોગ્લોબીન એસવાળાં ખામીવાળાં રંગસૂત્ર મીળે તે તેલા વાહક-ટ્રેઇટ આખાય જહે (સિકલ સેલ ટ્રેઇટ). ઇસે વાહક લા કાંહી પણ તકલીફ નીં પડે પણ ઇ ખામી તેહને પોસામાં ઉતરી એહે. આઇસ હન બાહાસ દોઘીં જ સિંકલસેલ ટ્રેઇટ હવાંત તે તેહને પોસાહલા સિકલસેલના રોગ હુયુલાની શકયતા રહે હે. સિકલસેલ એનીમિયાને રોગવાળે માનુસલા કીસીક મૂશ્કેલી વેઠુલા પડે હે તેને વિશે થોડાં જાણું. આતાં તુમાલા ખ્યાલ ઇજ ગીયેલ હવા કા સિકલસેલ એનીમિયામાં શરીરમાં લોહી બરોબર ફીરીનીં શકે તેના કારણે જ હુયે હે. તીં જ મોઠાં લક્ષણ આહા.

રોગવાળે માનુસલા એ રીતની તકલીફ પડે હે.

૧-શરીરમાં ફિકાસ રહે, ૨-કમળા હુયે, ૩-પોટ ફુલે, ૪-સાંધા સુજી એત કા દૂ:ખત, ૫-પોટના દૂ:ખાવા, ૬-બરોળ મોઠી હુયે, ૭-વારંવાર જરાં યે, ૮-ઉલ્ટી હુયે, ૯-બેભાન અવસ્થા

રોગવાળે માનુસની તપાસ કરતાં જેનાં શરીર ફિક્કાં લાગે, ડોળામાં કમળાની અસર દેખાય જે, પોટ હન ડાબી બાજુની બરોળ મોઠી રહે, ઇસાં લક્ષણ સિકલસેલ એનીમિયાને નિદાન માટે પુરતાં આહાત. વધારે ચોક્સાઇ કરુલા માટે લોહીની તપાસ જરુરી આહા. લોહીની તપાસ દોન પ્રકારની રહે હે.

૧. સિકલીંગ ટેસ્ટ

એ તપાસથી દર્દીને લોહીમાં હીમોગ્લોબીન એસ - આહા કા નીહીં તીં જાણી શકાય જે હે.

જે દર્દીમાં હીમોગ્લોબીન એસ હવાં તે ઇ ખાતરી કરુલા જરુરી આહા કા હીમોગ્લોબીન એસ ની વારસાઇ એને બાહાસમાંસુન કા આઇસમાંસુન આનેલ આહા. કા આઇસ બાહાસ દોઘે માંસુન આનેલ આહા ? ઇ જાણુલા હીમોગ્લોબીન ઇલેક્ટ્રોફોરેસીસ નાંવની દુસરી ટેસ્ટ જરુરી રહે હે.

૨. હીમોગ્લોબીન ઇલેક્ટ્રોફોરેસીસ

દોઘીં તપાસ હુઇ જા હન નિદાન હુઇ જા તાહાં દર્દીની સારવાર સમજુલા અત્યંત મહત્ત્વની ગોઠ આહા. એક અભ્યાસ પ્રમાણે સુમારે ૬૧૦૦૦ દર્દી એ રોગના આહાત. સિકલસેલ એનીમિયાને રોગના દર્દીનાં ઉલાં મોઠાં પ્રમાણ હેરી આપણે બધાને સમાજ, સરકાર, દાક્તર બધાની જવાબદારી વધી જાહા. આપણે કમનસીબ આહાંવ કા ઓ રોગ આદિવાસીમાંજ મોઠા પ્રમાણમાં આહા હન આપણે એ રોગ બાબતે કાંહી પણ આયોજન નીં કીયેલ મીળ.

આમું આમની હોસ્પીટલમાં સ્વ. રામજીભાઇ રૂપાભાઇ ચૌધરી સિકલસેલ એનીમિયા ફાઉન્ડેશન છેલ્લા દશ વરીસહુન ચાલવજહન. ઇં આમની પોતાની મરજી, આમના ખર્ચ હન આમની સેવાની ભાવનાથી ચલાવજહન. દર્દીલા ઓછામાં ઓછા ખરચે બેસમાં બેસ સારવાર દેવલા પ્રયત્ન કરજહન.

સારવાર :

સિકલસેલ ટ્રેઇટ (વાહક) વાળા દર્દીલા સામાન્ય રીતે કાંહી પણ તકલીફ નીં પડ઼ે. ઇસાં માનસાં ફક્ત રોગનાં વહન કરતાં હાંત. ઇસી ખામીવાળા ગોહલે કા બાયકો ઇસી જ ખામીવાળે ગોહલે કા બાયકો હારીં વરાઢ કરેં તેં તેહને પોસામાં ઓ રોગ હુયુલા સંપૂર્ણ શક્યતા રહેં હેં. તેથી વરાઢ કરતાં પહેલાં પોતાના જીવનસાથી સિકલસેલ ટ્રેઇટ નીં મીળેં એની ખાતરી કરી લેવામાં યે તેં ભવિષ્યની અનેક મૂશ્કેલીથી બચાવ હુઇ શકેં.

સિકલસેલ ડીઝીઝવાળા દર્દીલા કાયમી સારવારની જરુર રહેં હેં. ઓ ઇસા રોગ આહા કા તો જડમૂળહુન મીટી શકુલા શક્યતા નીં આહા. પણ દર્દીલા દવાવાહાર રાહત જડેં તીસા ઉપાય આહાત. હન લગભગ ૯૫% રાહત મીળી રહેં હેં.

૧ ફોલીક ઍસિડની ટીકડી કાયમ લેવલા.

૨. રોજનાં ૧૦ થી ૧૫ ગ્લાસ પાણી પેવલા. સારવારનાં ઇં અતિ અગત્યનાં આહા. આપણે આગળ હેરનાંવ કા ઇસે રોગને દર્દીને શરીરમાં લોહી ફીરુલા જ તકલીફ પડેં હેં. જો દર્દી પાણી વધારે પે તેં લોહી પાતળાં રહેં હન લોહીનાં ફીરુલા સરળ બનેં.

૩. જાહાં પણ જરાં યે કા દુસરી તકલીફ હુયેં તાહાં તરત જ દાક્તરની સારવાર લી દવા કરુલાની તકેદારી રાખુલા.

૪. ઇસે દર્દીલા સામાન્ય રીતે વધારે મહેનતનાં કામ નીં કરુલા જોઇજેં. તપ્લેં કામ કરવાથી શરીરમાં રહનેલ પાણી ધામ બનીને નીંઘી જાહા. પાણીનાં પ્રમાણ ઓછાં હુઇ જવાથી દર્દીલા શરીરના દુખાવાની શક્યતા રહેં હેં.

૫. કોઇકવાર ઇસા દર્દી અચાનક જ ગંભીર પરિસ્થિતિમાં પડતા હાત. જેલા 'સિકલસેલ ક્રાઇસીસ' આખાય જહેં. ઇ એક ગંભીર સ્થિતિ આહા. યેની સારવાર ઝડપી હન અસરકારક રીતે કરવામાં યે તેં મોટાભાગે દર્દી બચી શકેં હેં. ઇસે ગંભીર પરિસ્થિતિમાં સારવાર કરનાર ટીમની દોરવણી કરનાર ડૉક્ટર, નર્સ, વાલી વગેરે

સજાગ હન કુશળતાથી સારવારનાં કામ કરત તે દર્દી બચી શકે હે.

કુદરતની કરામત હેરા કા ઇસા રોગ હુયે હે, હુયે હે હન કુનાલા હુયે હે કા જે સમાજનાં લોક સામાજિક, આર્થિક કા શૈક્ષણિક રીતે પછાત આહાત. ઇસે રોગનાં પ્રમાણ ગુજરાતને પૂર્વ પટ્ટી વરલે આદિવાસી વિસ્તારમાં વધારે આહા. જેમાં વસાવા, ભીલ, ચૌધરી, ગામિત, ધોડિયા, કુંકણા હન હળપતિ વગેરેમાં વધારે આહા. જાણીને નવાઇ લાગીલ કા એ રોગનાં પ્રમાણ ૧૫ % થી ૨૦ % જુલાં ઊંચા આહા.

દક્ષિણ ગુજરાતમાં ઇ ટકાવારી એ પ્રમાણે આહા.

ચૌધરી	૧૭ %	ગામિત	૧૮.૫%
વસાવા	૨૦%	ધોડિયા	૨૪%
કુંકણા	૧૩%	દુસરા	૫%

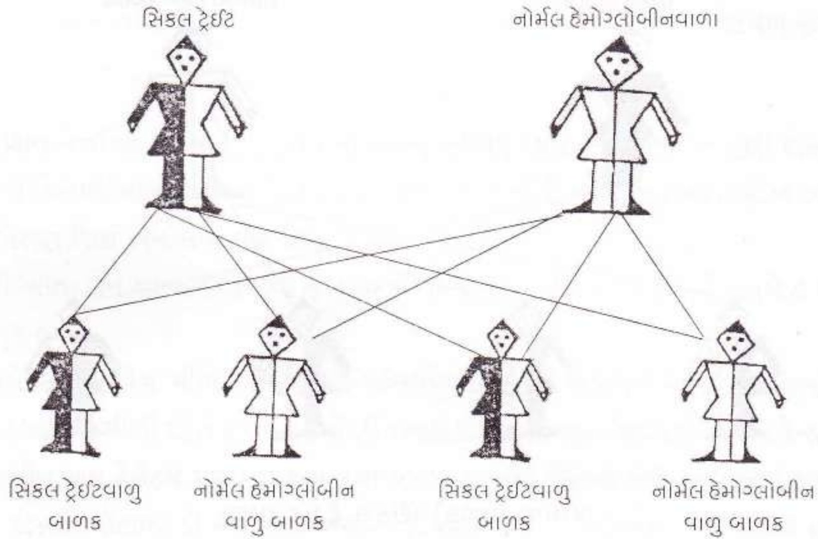
ગુજરાતના બધા આદિવાસીની વસ્તી આશરે ૬૧,૬૧,૭૭૫ આહા તેમાંથી ૧૨,૩૨,૩૫૫ સિકલસેલ ટ્રેઇટ આહાત.

શરૂઆતમાં તે આમું નિશાળમાં, કોલેજમાં જાઇને એ રોગ બાબતની માહિતીની ચર્ચા કી હન રોગને લગતી પત્રિકા હન વાંચલે વાંચલે ચોપડે બનાવી હન એ રોગ બાબતે લોકાંહલા જાગૃત કરુલાના પ્રયત્ન કેત. દાક્તરાંહી એ રોગ બાબતે માહિતી એકઠી કરીને જણાવાં કા એ રોગના વ્યાપ ખૂબ જ આહા. તાલુકા, જિલ્લા હન રાજ્યકક્ષાના હોદ્દેદારાલા પણએ રોગની માહિતી હોપી આંમને હોસ્પિટલમાં એ રોગના દર્દી ખૂબ જ એતા હાત. યોગ્ય માર્ગદર્શન હન સારવાર લી હન બેસ હુઇ પાછા જાતા હાત. એ ભયાનક રોગની સામે લડુલા આમને હોસ્પિટલના સ્ટાફ હંરહંમેશ ઊભાપગે તૈયાર રહતા હાત. એના આમાલા આનંદ હન ગર્વ પણ આહા. સમાજ પ્રત્યેય આપણી અમુક ખાસ ફરજ રહે હે. તી લાગણીલા ધ્યાનમાં રાખી વ્યક્તિગત જવાબદારી સમજીને જો દરેક વ્યક્તિ એ બાબતે જાગરુકતા દાખવીલ તે એ સમસ્યા વર આપણે કાબુ રાખી શકું.

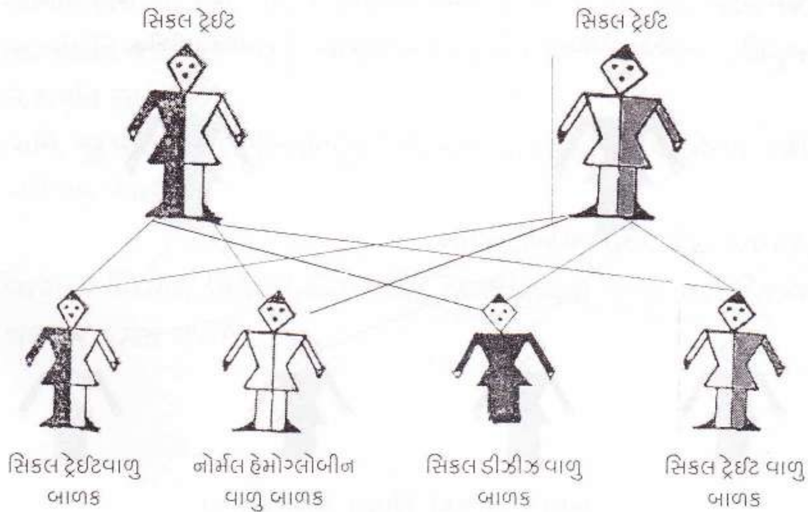
આંમના સરનામાં એ પ્રમાણે આહા.

ડૉ. જ્યોતિષ એ. પટેલ એમ.ડી. (પીડિયાટ્રીક)
ડૉ. ભારતી જે. પટેલ એમ.બી.બી.એસ.
સ્વ. રામજીભાઇ રૂપાભાઇ ચૌધરી સિકલસેલ એનીમિયા
ફાઉન્ડેશન અને શિશુદીપ બાળકોની હોસ્પિટલ
સરદાર સ્મારક હોસ્પિટલની પાછળ
બારડોલી ૩૯૪ ૬૦૨
જિ. સુરત
ફોન. ૦૨૬૨૨-૨૧૧૩૫

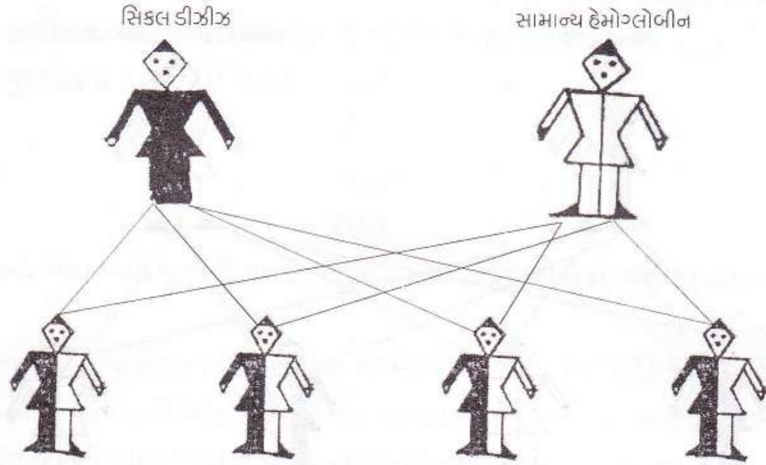
જ્યારે માતા અથવા પિતા બેમાંથી કોઈપણ એક સિકલ ટ્રેઈટ (સિકલ સેલ ગુણવાળા) હોય તો ૫૦ % બાળકોને સિકલ ટ્રેઈટ હોવાની અને ૫૦ % બાળકો નોર્મલ Hb-A વાળા હોવાની શક્યતા રહે છે. પરંતુ કોઈપણ બાળકને સિકલ ડીઝીઝ થતો નથી.

જો માતા અને પિતા બન્ને સિકલટ્રેઈટ હોય તો તેમના ૨૫ % બાળકોને સિકલ ડીઝીઝ, ૫૦ % બાળકોને સિકલ ટ્રેઈટ અને ફક્ત ૨૫ % નોર્મલ Hb-A વાળા બાળકોની શક્યતા રહે છે.

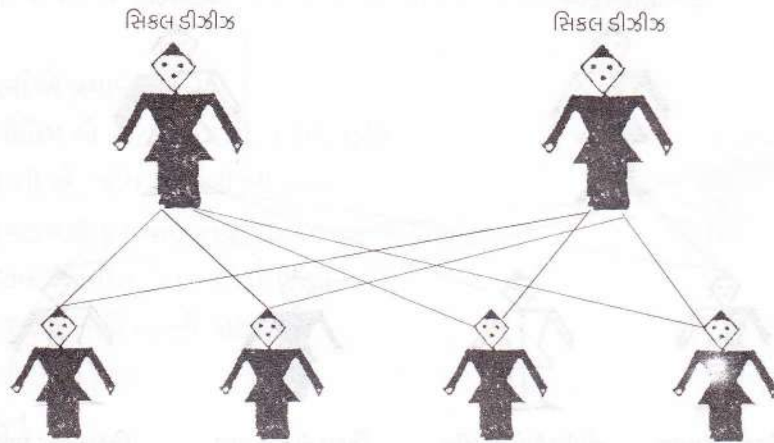

જો માતાપિતામાંથી કોઇપણ એકને સિકલ ડીઝીજ હોય અને બીજી વ્યક્તિ નોર્મલ હોય તો ૧૦૦ % બધાજ બાળકોને સિકલ ટ્રેઇટ થઇ શકે પરંતુ સિકલ ડીઝીઝ થતો નથી.

બધાજ બાળકો સિકલ ટ્રેઈટ વાળા

જો માતાપિતા બન્નેને સિકલ ડીઝીઝ હોય તો ૧૦૦ % બાળકો સિકલ ડીઝીઝવાળા અવતરતા હોય છે.

બધાજ બાળકો સિકલ ડીઝીઝવાળા

પ્રવૃત્તિ ચે હારીં બારીક ગોટ

પેંડવળ નભમિત્રમંડળ

પેંડવળાંત નભમિત્ર મંડળ ચાલુ કરી હન ચાંદને, નક્ષત્રો, ગ્રહો હન આબુટ ચે હારીં દોસ્તી કરાયેચી શરૂઆત આમીં વિદ્યાર્થીઓનીં કેલી. પારિજાત મૈત્રી વિદ્યા ટ્રસ્ટ વાળેંહીં આમાહલા અશાં મંડળ રચાયેચાં કામ ચાલુ કરાયે શિક્ષણ દિલાં અન સાથ પણ દિલા.

આંમી આતાં દોન શાળાચે વિદ્યાર્થી હે મંડળ ચે સભ્ય આહું. અન દર શનીવારીં રાતચે ૮ થી ૯ ચાંદને હેરાયે ભેગા હુય જ હન.

આમચે કામાલ વેગ મીળે અન ધોરણ પાંચથી સાત સુધી ભણતેહેં આમચે ભાવુસાંસલા અન બહનીસાંસલા માહિતી મીળી રહે તે કારણ આમીં રશ્મિભાઇ કાપડિયા, તઠુન જિલ્લાચાં વિજ્ઞાન કેન્દ્ર ધરમપુરના સંપર્ક કરી દુરબીન અન કેસેટચે મદદખલ આબુટચી વળખ કરાયેચી વિનંતી કેલી. જવાબમાં કાસોર સાયબ પોતેજ તેચા દોસ્તાર રીટાયર ડી.એફ.ઓ. અન સ્ટાફમિત્ર હિરૂભાઇ, કાંતિભાઇ, ડાહ્યાભાઇ હારીં સાધન ઘેનહુન પેંડવળાંત રાત રહાયે આલ.

તેંહળ એતાં ચે મુહર્ર આબુટ ચી ગોટ હુર્ય અન જરાક સમજ પડે તે માટે રશ્મિભાઇ અન ધ્રુવભાઇ સીં માસ્તરાંહી વિદ્યાર્થીચે હારીં ગોઠ કેલી. ગોઠ સાંગલી અન આમીજ પોતે પૃથ્વી, સૂર્ય, ચાંદને નક્ષત્ર, બની હુન રાત દિશ, વરસ, સંક્રાંતિ જશે રમત ખેળલું. આમચીં માસ્તરાં નિર્મળા બેન, રમેશભાઇ, ઊગુભાઇ, દક્ષાબેન અખેહીં આમચે કામાંત રસ ઘીલા.

રાતચે શનિ, ગુરુ વગેરે ગ્રહો દુરબીનનાંતહુન હેરલી અન સકાળચે કદવજ ચાંદ હેરલા. અશી આમીં મજા કરી હન જાણકારી પણ મેળવલી.

આપલે નભમિત્ર શંકર, ધીરુ, ધનરાજ, સુરેશ કાંતુ.

(પીંડવળના વિદ્યાર્થી મિત્રની ગોટ તેહની, તઠલી કુંકણા ભાષામાં દિયેલ આહા. સરખામણી કરુલા ગમીલ.)

○

નિરંતર શિક્ષણ કાય આહા ?

શ્રીમતી એસ. એલ. ચૌધરી

આપણા દેશની વસ્તીના બુહું મોઠા આખી શકાય જે તીસા વર્ગ આજું અક્ષરજ્ઞાન હન અંકજ્ઞાનથી અજાણ આહા. લોકશાહી દેશમાં નિરક્ષરતા એટલે કા જેલા વાંચતાં લખતાં નીં આવડે તી મોઠી સમસ્યા આહા. માણસ પોતાના વિકાસ તે બેસ નીં કરી શકે, હારીં હારીં એના કારણે તીસાં માનસાં દેશલા પણ ભારીં પડતાં હાંત.

ઇ.સ. ૧૯૭૮માં મોઠી ઉંમરને માનસાલા અક્ષર હન અંકજ્ઞાન શિખવુલા સાઠી પ્રૌઢશિક્ષણના કાર્યક્રમ ચાલુ કીયેલ હતા. અનેક જગ્યાએ રાત્રિશાળા ચાલત હન તઠે મોઠી ઉંમરનાં માનસાં લખતાં વાચતાં શિખત. ડાંગ જિલ્લામાં બધેજ માનસાલા લખતાં વાંચતાં આવડે તે માટે ઇ.સ. ૧૯૯૧માં સંપૂર્ણ સાક્ષરતા કાયક્રમની શરૂઆત હુયનેલ હતી. ઓ કાર્યક્રમ નિરક્ષરતા દૂર કરુલા માટેના પહેલા તબક્કા હતા.

લોકોલા અક્ષરજ્ઞાન-અંકજ્ઞાન મીળી રહે તે માટે કામ કરનારી દેશકક્ષાની એક ઝુંબેશ રાષ્ટ્રીય સાક્ષરતા મિશન ચાલુ હુયનેલ હતી. એ સંસ્થાનીં પણ અભણતા દૂર હુયે તે વાત વર ભાર દીધેલ આહા. પહેલાં જઠે પ્રૌઢશિક્ષણ ચાલે તો કાર્યક્રમ પણ આતાં એ મિશનવાટે ચલાવવામાં ઇલ.

જે લોક સંપૂર્ણ સાક્ષરતા અભિયાનમાં લખતાં વાંચતાં શિખલં તેં લખતાં વાંચતાં ભૂલી નીં જાત તે માટે અનુસાક્ષરતા નામના કાર્યક્રમ ઇ.સ. ૧૯૯૪થી ઇ.સ. ૧૯૯૬ સુધી દોન વર્ષ માટે ચલાવવામાં આનેલ.

નિરંતર શિક્ષણ કાય આહા ?

જે લોક સાક્ષરતા અભિયાનમાં લખતાં વાંચતાં શિખનાંત, હન અનુસાક્ષરતામાં જેહીં તી વિદ્યા ટકાવી જાણી તે લોક ઇ વિદ્યા ભૂલી નીં જાત, હન કાયમ નવાં શિખત રહત તીસા કાર્યક્રમ એટલે નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમ. ડાંગ જિલ્લામાં નિરંતર શિક્ષણ યોજના ઇ.સ. ૧૯૯૯થી શરૂ હુઇનેલ આહા. બધાં મીળી હન સાત મુખ્ય વિભાગ (નોડલ) માં ૬૫ નિરંતર શિક્ષણ કેન્દ્ર ચાલુ હુયતી. એટલે એક વિભાગપાખ ૮ થી ૧૦ નિરંતર શિક્ષણ કેન્દ્ર રહતી. નિરંતર શિક્ષણ કેન્દ્રના હેતુ જરુરિયાત પ્રમાણેનાં શિક્ષણ હન તાલીમ મેળવે હન નવાં નવાં શિખતા રહે તો આહા.

નિરંતર શિક્ષણ કેન્દ્રના મુખ્ય હેતુઓ :

- જે માનસાં લખતાં વાંચતાં શિખનેલ આહાત તી વિદ્યા - તીં જ્ઞાન રોજીંદા જીવનમાં ઉપયોગ કરી

શકત. હન જીવનની પદ્ધતિમાં સુધારા કરી શકત.

–માનસાંની પ્રગતિ – વિકાસ સાઠી નિરંતર શિક્ષણ જરુરી આહા.

– જે લોક કા માનુસ નિશાળનાં શિક્ષણ નીં લી શકનેલ હવાંત તેહલા લખતાં વાંચતાં જીસી પાયાની આવડત શિખવુલા. જેથી કરીને માનસાં પોતાના જ પ્રયત્નથી કોઇની પણ મદદ વગર વ્યવહાર ચલાવી શક.

આે કાર્યક્રમ કુનાને સાઠી આહા ?

૧. જે લોક સાક્ષરતા અભિયાનમાં હન અનુસાક્ષરતા અભિયાનમાં લખતાં વાંચતાં શિખનેલ આહાત તેહને સાઠી.

૨. નિશાળમાંથી ઉઠી ગીયેલ પોસાં કા જેહલા વાંચતાં લખતાં બરોબર નીં આવડે.

૩. પ્રાથમિકકક્ષાથી આગળ નીં ભણનેલ હવાત તીસાં પોસાં.

૪. નિશાળમાં શિક્ષણ લીધા વગર જેહલા વાંચતાં લખતાં આવડેહવાં તીસાં પોસાં.

૫. જેહલા શિક્ષણ લેવલાની મરજી હવી તીસાં કોઇ પણ માનસાં.

નિરંતર શિક્ષણ કેન્દ્રમાં કાય સગવડ રહીલ ?

૧. પુસ્તકાલય હન વાંચનાલય

નવાં શિખનેલ માનસાં પોતાની ભાષા–બોલીમાં જ વાંચી શકત તીસાં ચોપડાં હન ગુજરાતી ભાષાનાં ચોપડાં રહતીલ. દા.ત. ડાંગી બોલીનાં ગાનાં, ડાંગી બોલીને ગોઠી જીસાં ચોપડાં. તઠે રહતીલ. જે વાંચી હન અક્ષરજ્ઞાન ટકાવી રાખત, નવાં નવાં જાણી શકત, દૂનિયામાં કાય ચાલી રહનાં હાં – તીં જાણી શકત.

૨. શિક્ષણ કેન્દ્ર

દરેક માનુસ પોતાના રસના વિષય પ્રમાણે તાલીમ કા શિક્ષણ મેળવી શકે હન વિકાસ કરી શકે તે સાઠી શિક્ષણ કેન્દ્રમાં તાલીમ હન શિક્ષણ હોપવામાં ઇલ. દરેક માનસાનાં જીવનધોરણ સુધારીને પદરના, સમાજના હન દેશના વિકાસ કરે ઇસા રાષ્ટ્રીય હેતુ આહા.

૩. તાલીમ કેન્દ્ર

આરોગ્ય હન કુટુંબ કલ્યાણ, ખેતી હન પશુપાલન, ધુમાડા વગરના ચુલા જીસી જીવનજરુરી તાલીમ અઠે હોપવામાં ઇલ.

જીવન ધોરણ સુધારી શકાય જે તે સાઠી સામાજિક, સાંસ્કૃતિક, આધ્યાત્મિક, આરોગ્ય, શારિરીક, કળા–કારીગરી જીસી તાલીમ પણ હોપવામાં ઇલ.

૪. માહિતી કેન્દ્ર

આદિવાસીના નાણાકિય, સાંસ્કૃતિક વિકાસને લગતી જુદી જુદી સરકારી યોજનાઓની માહિતિ એ

કેન્દ્રમાં મીળી રહે તીસી ગોઠવણ કરવામાં ઇલ. શિક્ષણને લગતી યોજના, નાણાકીય રીતે પગભર હુઇ શકાય જે તીસી સબસીડીના લાભવાંળી તથા સબસીડી વગરની પણ યોજનાની માહિતી એ કેન્દ્રમાં મીળી શકીલ. પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રમાં કાય કાય સારવાર જડી શકે હે, આરોગ્ય માટેની સરકારની યોજના, વગેરેની પણ માહિતી અઠે જડી શકીલ.

૫. ચર્ચામંડળ

એક દુસરાહારીં ચર્ચા-વિચારણાં કરી એક દુસરાના મુંઝવતા પ્રશ્નનાં નિરાકરણ અઠે હુઇ શકે તીસી વ્યવસ્થા કરવામાં ઇલ. અંધશ્રદ્ધા કા ખોટા રીતરિવાજ દૂર કરુલાના ઉપાયો, કન્યા કેળવણી જીસા જરુરી મુદ્દા ઉપર ચર્ચા વિચારણા કરી કન્યા કેળવણીલા ગતિ મીળી શકે તીસી ચર્ચા કરી લોકને મનનાં સમાધાન કરી કન્યા કેળવણીનાં વાતાવરણ સર્જી શકાયજીલ.

૬. વિકાસ કેન્દ્ર

એ કેન્દ્રમાં સરકારી હન બિનસરકારી સેવા યોજનાનાં સંકલન કરી શકાય જે ઇસી ગોઠવણ કરવામાં ઇલ. અઠે ભીંતચિત્ર, બાળવિકાસ યોજનાની માહિતી, સુધારેલાં ખેતીનાં સાધનોની માહિતી ઉપરાંત કાંહી નવાં નવાં પણ કરી શકાય જે તે માટે સર્જનાત્મક કામગીરી વિશે પણ માહિતી જડી શકીલ.

૭. સાંસ્કૃતિક કેન્દ્ર

પરંપરાથી ચાલી આનેલ ડાંગી નાચ, ઠાકર્યા નાચ, ડેરાવાદન, તારપા-પાવરી વાદન, ઢાક હન થાળી વરલી કથા, ગાનાં વગેરે પ્રવૃત્તિ કરી લોકલા મનોરંજન જડી શકે હન તે દ્વારા લોકશિક્ષણ જડી શકે તે માટે તમાશા પાર્ટીના કાર્યક્રમ વગેરે કરવામાં એતીલ.

એ કેન્દ્રમાં ચિત્રકામ, નૃત્ય, નાટક, ભરતગૂંથણની પ્રવૃત્તિ પણ કરવામાં ઇલ. સર્જનાત્મક લખાણ લખી શકત તે માટેનાં વાતાવરણ પણ સર્જવામાં ઇલ. ભાષણ કરુલાની કળા વિશેષમાં શિખવવામાં ઇલ.

૮. ખેલકુદ કેન્દ્ર

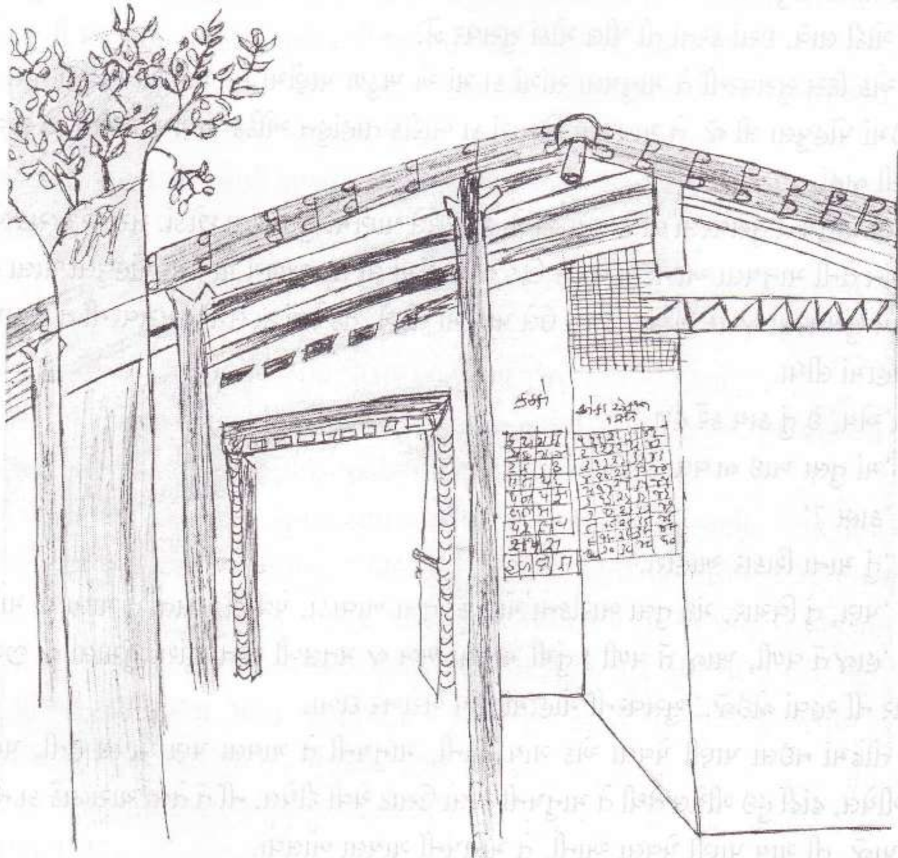
આનંદ પ્રમોદ સાઠી હન આરોગ્ય સુધારી શકત તીસી રમતગમતની પ્રવૃત્તિ અઠે કરવામાં ઇલ.

મુહરે જણાવેલ પ્રવૃત્તિ, કામગીરી લોકાસાઠી આહા. નિરંતર શિક્ષણ કેન્દ્ર રાત્રિવર્ગ પણ ચલાવીલ. તઠે થાળી ઉપરની ડાંગી કથા-વાર્તા, ડાંગી નૃત્ય, ગાનાં વગેરે પ્રવૃત્તિ પણ કરવામાં ઇલ. મનોરંજન હારીં અક્ષરજ્ઞાન હન મનોરંજન હારીં શિક્ષણ હોપવામાં ઇલ. વાંચનાલય હન પુસ્તકાલયમાં નવાસાક્ષર વાંચી શકત તીસાં સમાચાર પત્રો, ઢોલ જીસાં સામયિક, લોકાલા જેમાં રસ પડે, નવાં નવાં જાણી શકેત શિખી શકેત તીસાં ચોપડાં રાખવામાં એતીલ.

લોક શિક્ષણ પણ લેત હન હારીં આર્થિક પ્રવૃત્તિ કરી પગભર હુઇ શકત, પુરક રોજગારી મીળવી શકત તે સાઠી ગામડામાં હુઇ શકે હન ચાલી શકે તીસી તાલીમ હોપવામાં ઇલ.

નિરંતર શિક્ષણ એક રાષ્ટ્રિય કાર્યક્રમ આહા. એના પાયામાં દરેક માણસ અક્ષરજ્ઞાન-અંકજ્ઞાન મેળવી, તીં જ્ઞાન જાળવી શકે, હન એનાથી માણસ પોતાના વિકાસ કરી શકે તો મુખ્ય હેતુ આહા. દરેક માણસના વિકાસ હુઇલ તે દેશના વિકાસ હુઇલ. ચાલા, ઉઠા, આપણે બધા હારીં મીળી નિરંતર શિક્ષણની એ બધી પ્રવૃત્તિ સફળ બની શકે તે માટેના પ્રયત્ન કરું.

○

કોલા હન સુસવર

સંકલિત

એક માનુષ માસાં ધરુલા નઇલા ગે. તેને ભાળીમાં માસાં હારીં સુસવરનાં એક પીલાં પણ હતાં. તે માનુષની વિચાર કે કા એ પીલાલા પાછા પાણેંમાં ટાકી દેવાં કરતાં માં એલા પોષીંન. તો માનુષ તે પીલલા લી હન ઘરીં ગે. તે માનુષનીં તે પીલસાઠી એક ખાડા ખની હન તેમાં તે પીલલા ઠેવાં. રોજ તેલા ખાવલા ઠેવેં હન તે હારીં ગોઠી લાવે. ઇસાં કરતાં તી પીલ મોઠાં સુસવર ઝેં.

એક દિસ સુસવરનીં તે માનુષલા સાંગાં કા માં એ ખડુળ પાણેંમાં કંટાળજી ગીયેલ આહાંવ. તું માલા મોઠે નઇમાં પોંહવુલા લી જેં. તે માનુષનાં વિચારાં કા બારીક તાહાંહુન ઓઠેક પાણેંમાં રહનેલ એ જીવલા મોઠે નઇમાં લી જાહાં.

તો માનુષ તે સુસવરલા લી હન નઇલા ગે. માંડે ઉલે પાણેંમાં સુસવરલા છોડાં. સુસવર જરાક પોહોંવના હન માગુંન તેની માનુષલા આખાં કા જરાક ઊંડે જ પાણેંમાં લી જેં. અળગે પાણેંમાં પોંહવુલા માલા નીં જુગેં. તો માનુષ સુસવરલા જરાક ઊંડેજ, કમરા ઉલે પાણેંમાં લી ગે. તઠે ઠેવાં કા લગેજ સુસવરનીં તે માનુષના એક પાંય મોહામાં લીધા.

'એય, ઇ તું કાય કરે હશ ?'

'માં તુલા ખાઇ જા વલા આહાંવ.'

'કાહા ?'

'તું માના શિકાર આહાશ.'

'પણ, તું વિચાર, મંઇ તુલા બારીકના મોઠા કે. તુલા ખાવાડાં, પેવાડાં. આતાં તું માલા જ મારે હશ ?'

'હાજ તે વળી, ખાજ તે વળી ! તુંમી માનષાં ખૂબ જ મતલબી રહતાં હાંશ. તુંમાલા જ જીગુલા કોઇ અધિકાર નીં રહવાં જોઇજે.' સુસવરનીં મોહામાં પાંય બરોબર દાબા.

તોઢેમાં નઇલા પાણી પેવલા એક ગાય આની. માનુષનીં તે ગાયલા પણ પોષેલ હતી. પણ આતાં આટી ગીયેલ, ઢાંઢી હુઇ ગીયેલ તેથી તે માનુષની એલા ઉસાટ થેવી દીધેલ. નીં તે તેલા ચારા ટાકે કા નીં તે તેલા પાણી પાજે. તી ગાય પાણી પેવલા આની. તે માનુષનીં ગાયલા બોલવાં.

'ગાય, ગાય. માલા બચાવ. ઓ સુસવર માલા ખાઇ જાવલા કરે હે.'

હાજ તે વળી. ખાજ તે વળી ! માં જાંવ લગી દૂધ દેહેતી તાંવ લગી માલા પાળાં, પોશાં. આતાં માં ઢાંઢી હુઇ ગી તાહાં માલા તુંઇ હાંકી કાહડાં. તુલા તે ખાઇ જ જાવાં જોઇ જે.

માનુષ રડી પડના. 'માંવર દયા કર. માલા છોડી દે.'

થોડીવાર હેર. દુસરે જાનવરલા યેંવદે. તે કાય ન્યાય કરતાં હાંત તીં હેરું.

થોડીવાર રહીને એક બીલ આના. ઢાંઢા હન ગબડી પડે તીસા. માનુષનીં તેલા આખાં - 'એ બીલ, માલા બચાવ. માલા ઓ સુસવર ખાઇ જાવલા કરે હે.'

'તુલા બચાવું ? માં ? કાહા ? યાદ કર. માં જાંવ લગી કામ કરેતા તાંવ લગી તે તુંઇ માલા બેસ કરીને રાખેલ. રોજ ચારા ખાવાડાશ, ગુવારી ખવાડશ. આતાં માં ઢાંઢાં હુઇના તાહાં તુંઇ માલા ખાટકીલા ઇકી ટાકેલ. માં તુલા ભારીં પડેતા ? માંની જીંદગી તુને સેવામાં ગીયેલ તેની તુંઇ કાંહી ગણતરી નીં કીશ હન માલા ખાટકીલા ઇકી ટાકાં - તુલા તે ખાઇ જ જાવાં જોઇ જે.'

'માનુષ મરુલા તૈયાર હુઇ જે.'

તોઢેમાં એક કોલા પાણી પેવલા નઇલા આના. માનુષનીં કોલાલા સાંગાં કા 'કોલા, તું આમના ન્યાય કર.'

કોલાનીં આખાં કા 'પીહીલાં તુંમી દોઘી પાણેની બાહેર યે. ન્યાય તાહાંજ હુઇલ.'

સુસવર હન માનુષ પાણેની બાહેર આનાત. કોલા એક મોઠે દગડીવર બીસના. સુસવરલા પાણેંમાં રાખાં હન માનુષલા રેતીમાં. કોલાનીં માનુષલા સાંગાં, 'કાય હુઇનેલ ?'

માનુષની આખી ગોટ લાવી દાખવી. એ પીલલા મંઇ બારીક તાહાંહુન પોષેલ હન ઓ આતાં માલા ખાઇ જાવલા કરે હે.'

કોલાની સુસવરલા આખાં કા - 'ઉપકાર કરેલ વર અપકાર નીં કરાય જે. પ્રાણી જગતના ઓ નિયમ આહા. તું નિયમના કાહા ભંગ કરે હશ ?'

સુસવર આખે - 'ઓ માનુષ માંના શિકાર આહા. માં દુસરાં કાંહી નીં જાણાં.'

કોલાનીં માનુષલા આખાં -'તું પાણીની બાહેર આહાશ. તું પોળી જે. ઓ સુસવર તુલા કાંહી કરી ની શકે.'

સુસવર જોરથી કોલા હન માનુષવર ધાંવદના. પણ દોઘીં પોળી છુટનાત.

એ ગોટલા થોડા સમય હુઇના. સુસવર કોલાવર રગ ધરી રહના. સુસવર રોજ પાણીને મેરેલા નીઘીં રહે. એક દિસ એનીં કોલાલા ધરાં. કોલા ઉંમરાને મુળીવર ઊભા રહી હન પાણી પેહેતા તાહાં સુસવરનીં કોલાના પાંય ધરા.

'માં જીંદગીથી કંટાળજી ગીયેલ આહાંવ. મંઇ જ નક્કી કીયેલ હતાં કા, માં મરીંન તે માંને કોઇ મિત્રના હાથે મરીંન. માંના મરણ માગુંન માંના શરીર કોઇને પણ કામ યે તી બેસ ગોટ આખાય જે. હન ઇસાં જ વિચારીને માં અઠે આનેલ હતા. માલા ખાતરી જ હતી કા તું અઠે દપી હવાશ. હન માલા ધરશીલ'.

'કોલા, તું મરુલા તૈયાર હુઇ જે. માં તુલા ખાઇજ જાંન.'

'પણ, આઝું તુની ઇચ્છા પુરી હુયે ઇશાં નીં લાગે.'

'કાહા ?'

'કાહા કા તુંઇ મૂળાલા ધરેલ આહાશ, માંને પાંયેલા નીહીં. લેગ કર. એ ચોઘડિયામાં જ માનાં મરણ આહા. તું મૂળ છોડ હન માંના પાંય ધર.' કોલોનીં ડોળામાસુંન (સુસવરનીં કચકચાવીહન પાંય ધરેલ તેથી) આસુળાં પાડાંત.

આસુળાં હેરી હન સુસવરલા ગોટમાં દમ લાગના. તેની વિચારાં કા જીંદગીને અંતિમ સમયે કોલા ખરાં જ સાંગેવા. તેની સુસવરના પાંય છોડી હન ઉંબરાનાં મૂળ ધરાં. કોલા જોરકરીને કુદના હન દુર પડના.

'સુસવરના બચ્ચા. આતાં મૂળાલા ધરી હન કોલા કોલા કરેં કર. માં તે જાહાં. તુંઇ પાંય ચાવી ટાકાહાશ.' હુકી હુ, કરત કોલા ગે. સુસવર થુંકા ગીળી રહના.

નઇને મેરેલા જ ઉંબરાનાં મોઠા ઝાડ હતાં. કોલા લા ઉંબરાં ખૂબજ ભાવત. રોજ કોલા ઉંબરાં ખા તીં સુસવર હેરેં કરે. એક દિ' સુસવરની ઉંબરાંના ઢીગ કે, હન તો ઉંબરામાં દપી રહના.

કોલાની ઇ હન દેખાં તે, આજ ઉંબરાં ઢીગ જ હતાંત. એનીં વિચાર કે. કોઇ પણ મતલબ વગર કોઇ ઢીગ કરી હન નીં થેવે. નક્કી કાંહી મતલબ હવા જ. ઢીગને એવ તેવ હેરીને કોલાનીં સુસવરની સેમટી દેખી પાડી. કોલા મનમાં જ હેંસના. એવ તેવ હેરના. હન જોરથી આખાં – 'મહેનત વગર કાંહી પણ ખાવલા નીં જોઇજે. દરેક જણાને મહેનત કરી હન જ ખાવાલા જોઇજે' હન કોલા ઝુફામાંસલાં ઉંબરાં ખાવલા લાગના.

તે દિસ પણ સુસવર થુંકા ગીળી હન જ રહના.

દુસરે દિ સુસવરનીં ઊંબરાના ઢીગ કે હન ઝુફાંમાંસલાં ઉંબરાં રવદેં દીધાંત. સુસવર ઝુફાંમાં દપી રહના. દુસરે દિ કોલાનીં ઢીગ દેખા. દુસરે જાગે નીં પણ ઝુફાં ખાલ જ ઉંબરાં દેખાંત. ઝુફાંને પાનટાંમાં સુસવરની સેમટી દેખી. કોલા ઢીગ ખાલ ગે. જોરથી આખુલા બીલગના. 'માંને સાઠી કોઇ ઉલી મહેનત કરી હન રોજ ઉંબરાના મોઠા મોઠા ઢીગ કરી રાખે હે, હન માં નીં ખાં તે તીં બેસ નીં આખાય જે. આજ તે ઢીગ વરલાં જ ઉંબરાં ખાંન. સુસવર ઝુફામાં પડી રહના હન કોલા ઉંબરાં ખાઇને જાતા રહના.

દુસરે દિ સુસવરનીં દાહાડનાં મોઠા ભાગનાં પાણી ખડુળ કરીને થોડાંક નીતુળ પાણીં હતાં તેમાં દપી રહના. કોલાનીં દેખાં તે નીતુળ પાણીમાં સુસવર દપી રહનેલ આહા. કોલા સાંગે – 'રોજ રોજ નીતુળ પાણીં પેહેં, આજ તે માં ખડુળપાણી પેવલા હાંવ. હન કોલા ખડુળપાણી પી હન જાતા રહના.

દુસરે દિ સુસવરનીં થોડાંક જ પાણી ખડુળ કેં હન તો ખડુળ પાણીમાં દપી રહના. કોલાલા ખબર હતી કા સુસવર ઉદેં ખડુળ પાણીમાં જ દપીલ. કોલા જરાક ઢાંસના. હન માગુન આખે – 'કાલ દિ, ખડુળ પાણી પીયના હન માલા ઢાંસ જરાં આનાં. આજ તે નીતુળ પાણીં જ પેવલા હાંવ.' – કોલા નીતુળ પાણી પી હન જાતા રહના.

સુસવર વિચાર કરે કા કોલાલા કઠે ધરું ? એનીં એક દિ વિચારાં કા કોલાલા રેતીમાં જ ધરીંન. સુસવર રેતીમાં પડી રહના. હલનચલન બંધ. તોઢેમાં કોલા આના. દુરહુન જ તેનીં સુસવરલા દેખાં. સુસવર કાય કરુલા માંગે હે તીં તો સમજી ગે. સુસવર ખાલ જાઇને કોલા આખે – 'માંના બેસમાં બેસ સાથીદાર મરી ગે. બો જ વાઇટ હુઇનાં. બિચારા, માલા ખાવલા કર પણ આતાં કાય ?

'મંઇ બુહું મરેલ જાનવર દેખેલ આહાત. મરેલ જાનવર ત પાદતાં હાંત. સુસવર તે નીં શા પાદીલ ? જીવતા જ હવા કા ?' તોઢેમાં તે સુસવર જોરથી પાદના. કોલા આખે – 'મરેલ જનસ કોઇ દિ પાદે ખરી કા ? સુસવર, કોલાલા મારુલા તે તાકાત નીં પણ બુદ્ધિ જોઇજે.

○

એક આદિવાસી શિક્ષકનાં આત્મકથન

પટેલ જયંતીલાલ નટુભાઇ

વલસાડ જિલ્લાના ચીખલી તાલુકાની ઉપરની પટ્ટી વર મોટાભાગના આદિવાસી લોકાં આહાત. તેમાં કુંકણા, ઢોડિયા, વારલી, કોળે, મહાર, જીસે જાતના લોક રહતા હાત. તેમાં આછવણી ગાંવના હેટી ફળિયાંમાં માના જન્મ તા. ૧-૬-૧૯૬૪ અંદાજીત તારીખે હુયનેલ. માનાં કુટુંબ મધ્યમ પ્રકારનાં હતાં. તેમાં એ ફળિયામાં આમને બા ઓલ્ડ એસ. એસ. સી. ભણનેલ હતા. પણ તો હી હીરામાં બીસીને તેમાં મંદી એતા ઘર બીસના. આમનાં ફળિયાં બીલકુલ અભણ અને અજ્ઞાન હતા. તેના વિકાસ માટે ૧૯૭૦-૭૧ માં આમને ફળિયામાં એક વર્ગ શરૂ કરેલ તેમાં માં ભણુલા જાહાતા. ધો. ૪ સુધીના અભ્યાસ પુરા કરીને મોઠે નિશાળમાં દોઢ માઇલ ચાલીને જાવલા હતાં. તે સમયે તઠે તોરણવેરાના શિક્ષક નેવજીભાઇ ચાલત એ તે હારી હારી આમુહી ચાલત ઇજ્જેન. ધો. ૫-૬-૭ ના અભ્યાસ દરમ્યાન કોઇ કોઇ દી નિશાળમાં ની જયજ્જેન હન વાટલા બીસીને પાંચ વાગાડજ્જેન. કોઇ દી દોનવાગે ઘર ઇ રહજ્જેન તાહાં ઘર આયલી લા આખાં કા આજ તે રજા લી આના. ઇસાં કરતાં કરતાં ધો. ૭ પાસ હુયના. માંગુન તાહાં માલા પીપલગભાણ હાઇસ્કૂલમાં થવા તઠે છાત્રાલયમાં રહુલા ને ભણુલા. લાલજુવારી, અને કોદી રાંધત તેમાંહી અળે રહત તીસા બીસાં ખાઇને તીન વર્ષાં કાહડાંત. એપ્રિલ-૧૯૮૦માં એસ.એસ.સી.ની પરીક્ષા ઓફી. તેમાં માં નાપાસ હુયના. માં રિઝલ્ટ લેવલા તઠે ગે. અને ઘરે ઝઘડતી, ઇસાં કરીને માં ઉમરગામ મામાસ (જી.કે.ગાંવિત) ખાલ પોળી ગે. એક અઠવાડે રહી હન ઘર આના માંગુન તાહાં માલા કામ લાવા. પહેલાં ટામેટા ઇકુલા જા. દિવસના તીન ટોપલાં ઇકાં. બા વાંસદા હુન ટામેટા લીયે માંગુન તે જામનપાડા, ગવળા, પાણીખડક અને ગામમાં માલા ટામોટાવાળા તરીકે વળખત. તેને હારી હારી મય દોનવિષયની પરીક્ષાની તૈયારી કી હન ઓક્ટોબર ૧૯૮૦માં પરીક્ષા ઓફી. માં પાસ હુઇ ગે. એકઝામ સાથે. માલા આમને ગાંવના સાયબ આખત- આતા તુલા કઠે નોકરી હી ની જડે અને ભણુલા હી ની લેત. મા નિરાશ ની હુઇન સટીં લી આના અને ગ્રામ ભારતી અગાસીમાં એડમિશન લીધાં. વેકેશન પડે તાંહાં ચારે કાપુલા આંબામાં જાવલા, દર ખનુલા ઝાડવામાં જાવલા. ઇસાં કરીને ખરચ કાહડાં. પછી ધો. ૧૨માં ૬૦% હારી પાસ હુયના. અને કોલેજમાં ગાંધી વિદ્યાપીઠ વેડછીમાં એડમિશન જડનાં. ધો. ૧૧ થી માના મગજ અને બુદ્ધિના વિકાસ હુયના. માલા આત્મવિશ્વાસ ઇ ગે. પછી તે કોલેજ માં ૬૪ % આનાત અને બી.એડ. કરાં. એ દરમ્યાન લોક માને સુબુંર એત તેહલા એડમિશન દેવાડાં અને પછી ધીમે ધીમે આગળ જાવલા પ્રયત્ન કરા.

બી.એડ. પુરા કરીને માલા ચતુરભાઇ પટેલની ખંભાતની બુધેજ હાઇસ્કૂલમાં દવાડા. તઠે દીડ મીહના નોકરી કી પણ માલા તઠે લેતી ની એટલે માં વાસણા મારગિયા આના. ૧-૮-૮૭ થી નોકરીવર રાખા પણ તઠે

૫૦૦ રૂપિયા પગાર સંચાલક દે તેમાં ખાવલા પેવલા અને ભણુલા. જાન્યુ ૧૯૯૮૮થી એમ. એ. ના અભ્યાસ ચાલુ કરા. અને ડિસે. ૧૯૮૯ માં પૂર્ણ કરા. વાસણાથી માલા બંધવડ તા. રાધનપુરમાં માધ્યમિક શાળામાં નોકરી તા. ૧૯-૯-૮૮ થી જડની. તઠે ૧૦ મીહના નોકરી કરી અને તા. ૧૯-૯-૮૯ થી હાયરમાં વેલપુરા તા. દહેગામમાં નોકરી જડની. તે દરમ્યાન એમ.એડ. ના અભ્યાસ ૧૯૯૩ થી ચાલુ કરા અને ૧૯૯૫ માં પુરા કરા. એ દરમ્યાન મય કલાસવનની પરીક્ષા ઓફી અને તેમાં પાસ હુઇગે ત્યાર પછી તઠુન જાન્યુ. ૧૯૯૭ સુધી વેલપુરામાં નોકરી કરી. માગુન તાહા વેડછી બી.એડ.કોલેજ માં મા અધ્યાપક તરીકે ૫-૨-૯૭ ના રોજ હાજર હુયના. તાહા માલા ખૂબ આનંદ હુયના કાહાકા તઠે જ ભણેનલ અને તઠે જ નોકરી કરૂલા તક જડની એટલે એ સમય દરમ્યાન ગામ તરફ ધ્યાન દેવલા લાગના. એ પહેલાં પણ ધ્યાન દેહેતાજ. ફળિયાની વિવિધ પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લી હન આગળ વધારુલા પ્રયત્ન કરાત. ૧૯૭૫ થી ૮૦ માં લોક ઘરાં પૂળીયા વાહાર સીવતાત. તેમાં ધીરે ધીરે નળિયા વર ઇગેત. પછી જુવારી માસુન ચોખા, ઘઉં ખાતા હુયનાત.

૧૯૮૦ થી ૧૯૯૦ સુધી આખા ફળિયાની આર્થિક સ્થિતિ સુધારુલા પ્રયત્ન હુયનાત. તેમાં ફળિયામાં દરેકને ઘર દારૂ જડતા. માને ઘર પણ દારૂ ગાળત અને તેમાસુન ભણુલા પૈસા એકત્ર કરીને માલા દેત. તો ધીમે ધીમે તી પ્રવૃત્તિ બંધ કરાડુલા પ્રયત્ન કરાત.

૧૯૯૦ થી ૯૫ એ સમય દરમ્યાન ખાવાલા પેવલા શોખીન હતાત. તેમાંસુન દારૂવાળાલા દારૂ છોડાવલા પ્રયત્ન કરાત અને ખાવા વાળાલા પણ મરઘી મટન બંધ કરાડાં અને તેમાંસુન ૧૦ (દસ) માનસાં મોક્ષમાર્ગી ધર્મ લીયનાત. પછી ધીમી ગતિએ દૂસરા હી પણ વિચાર કરૂલા માંડા. ઘર જુલી વખત જાવલા હુયે તુલી વખત બધાની મુલાકાત લીને તેહલા સુધારુલા પ્રયત્ન કરાત.

એજ વર્ષોમાં જાય ગાય લીયુલા નિશ્ચય કરા. અને ૧૯૯૪માં ગાય લયના. લોક જાગૃતિના કાર્યક્રમ શરૂ કરા અને બધાલા ડેરીમાં દૂધ ભરાતા કેન. આજ ફળિયામા એક સ્વતંત્ર ડેરી પણ લયનાહાંવ અને રૂપિયા ૭૦ થી ૮૦ હજાર ફળિયામાં એતાહાત.

૧૯૯૬થી આજ દિન સુધી ફળિયામાં ડેરી આની પછી વહીવટના પ્રશ્ન ઊભા હુયના. તેમાં દોન જીનાલા તૈયાર કરાત અને તેહલા સૂચના દીધી કા વ્યવસ્થિત ચાલવુલા આહા. તેમાંસુન ૧૯૯૭ ના દિવાળી વર નવા વરીશને દી ભેગા હુયનાત તેમાં બધાંહી પ્રસ્તાવ થવા કા ફળિયામાં મંદિર જોયજો. મય તેહલા સમજાવાં કા ખૂબ પૈસા જોયજોત ફંડ ભેગા કરૂલા પડે અને પછી જ કામ લેદાય. બધાંજ માવર છોડી દીધાં અને ચાલુ કરી દીધાં. આજ મંદિર ઊભાં હુયી ગેહે. પણ મૂર્તી બીસાડુલા બાકી આહાત. ૩૦,૦૦૦ ના ખર્ચ જોગવાઇ કરુલાની જરૂર આહા.

ફળિયામાં પાણીની તકલીફ હતી તો સરપંચ લા અને પુરવઠામાં વાત કરીને ફળિયામાં છ થી સાત બોર ઊતારી દેવાડાત. આજ પાણી ખાવલા પુરતાં ચાલહે. આખા ફળિયામાં કોઇ નોકરી ની કરે. પોસાં ભણતા હાંત પણ નોકરી ની જડે એટલે કોઇલા ઉત્સાહ ની મીલે. છતાં કૉલેજવાળાં પોસલા એમ તેમ ગોઠવુલા પ્રયત્ન કરાહાત આજ માના દોન ભાવુસીસ એક એમ.ફીલ. હુયનાહા અને દૂસરા પી.ટી.સી. માં. એ રીતે નોકરી હારી હારી સમાજ, શિક્ષણ, કુટુંબ કલ્યાણ, અલ્પ બચત, ડેરી, ગોપાલન, વ્યસન મુક્તિ, પરસ્પર મદદ, ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ જીસાં કરુલા પ્રયત્ન કરી રહના હા. ○

મૃત્યુ ઉજવણીની વાત

સંકલિત

સૌરાષ્ટ્રના લોકજીવનના અભ્યાસ કરતા એક મિત્રનીં માલા શોદાં કા તુંમને વિસ્તારમાં મરણપ્રસંગી રડતાં રડતાં ગાનાં લાવુલા તીં - મરશીયાં - લાવુલા રિવાજ આહા કા ? મંઇ ના પાડી. ઇસા કોઇ જ રિવાજ અઠૅ નીં મીળૅ. પણ મરણલા આમને લોક એક પ્રસંગ તરીકે માનતા હાત. જીસા જન્મ, લગીંન તીસાજ મરણના પ્રસંગ ઉજવવામાં યેહે.

મરણ હન મરણમાંગુન તે જીવ કેવ જાતાઆહાત, તઠૅ કાય હુયવાં ઇસાં વિચારી વિચારીને તત્ત્વજ્ઞાનની એક દિશા ખુલની. મરનારનાં બેસ-વાટ કામલા હેરી હન સ્વર્ગ નર્કની કલ્પના બનની. ઇ ગોટ આખા જુદાજ વિષયની હુયૅ. પણ મરણહાંરી સંકળાયનેલ થોડા વિશિષ્ટ પ્રસંગ વિશે માંને અતિમર્યાદિત માહિતી મંઇ તેલા સાંગી દાખવી.

ડાંગ વિસ્તારમાં જે દિસ મરણ હુઇનેલ હવાં તેને રાતનાં થાળીવર મરણની સાળવાં માનસિંગની કથા લાવુલા રિવાજ આહા. એ કથામાં રાજા જોશિંગપુર હન સઉદિગઢના રાજા સઉદીની ગોટ આહા. સંસારના કજોડાંની ગોટ, કજોડામાંથી મન મીળતાં જ સુંદર જોડી બનીલ ઇશી આશા બંધાય જ હૅ કા સાળવાંલા મારીને તેના જીવ કાહાડી લી જાતા હાત હન માનસિંગ સાળવાંના જીવ પાછા લીખુલા કાય કાય કરૅ હૅ તેની ગોટ આહા. સાળવાંને મરણથી દુઃખી માનસિંગલા આખવામાં યેહે કે, આપલી જીંદગી જેલની કોટડીની જીસી આહા. જેલની કોટડી તીં કુટુંબ. જેની જુલી સજા તુલાં તેનાં જીવન. સજા પુરી હન તો કેદી જેલ છોડી જાતા રહૅ. માનસિંગની ઇચ્છાશક્તિ એલા દ્વારકા લી જાહા. આપલે ગોઠીમાં સ્વર્ગલા દ્વારકા આખાય જહૅ. તઠૅ જાઇને દ્વારકા, દેવદ્વારકા, બેટદ્વારકા, ઇન્દ્રુની દ્વારકા, સેન્દ્રુની દ્વારકા, અગ્નિમહલ, જીસાં અનેક સ્થળલા જાહા. મહાદેવ માનસિંગલા ફક્ત સાળવાંને બદલે અમર બનુલા લાલચ દેહે - પણ માનસિંગલા ફક્ત સાળવાં જ જોઇજતી હન તો તેલા મીળવીને જ રહના.

મરણ હારીં જોડાયનેલ ખાસ પ્રસંગ તો દેવકારેંના. કુનબેમાં મરણ પાવનેલ માનસાંનાં દેવમાં રૂપાંતર કરુલાની વિધિ એ પ્રસંગમાં કરવામાં યેહે. આખી જ લગીનને જીસી ઉજવણી હુયૅ હૅ હન તેથી એકલા એકલા ની પણ પાંચ-દશ-પંદર માનસિંહની હારીં વિધિ કરવામાં યેહે.

પોષ મહિનાલા દેવકારેંના મહિના આખાય જહૅ. અખે વરીસમાં જેં માનસાં મરનેલ હવાંત તેહની વિધિ યે મહિનામાં કરવામાં યેહે. ઉજવણીવાળે ઘરાલા માંડવા પાડી, તોરણ બાંધી સવાસને પણ રાખવામાં યેતે હેત. ઢાકવાળા ઢાક ઉપર ગાનાં લાવતા હાત. એ ગાનાં ખંડેરાવ-બેહેરામને ગોઠી એતે હેત. માનુષને મરણ

બાદ કાય કાય વિધિ કરુલા જોઇજત તેની વિગત એહે. એ વિશે માનાં અલ્પજ્ઞાન આહા એટલે હકીકતદોષ માફ. ગાનાં કર્ણપ્રિય રહતાં હાંત.

આગલે દિસનાં બીસનેલ ઢાકવાળા દુસરે દિસ વિધિની શરૂઆત કરતા હાત. મરનાર બાયકોહવી તે લાલ ફડકાં, ગોહો હવા તે સફેદ ફડકા વાહાર થાળી બાંધવામાં યેહે. થાળીમાં મરનારના ઘડેલ દેવ રહે હે. મરનારને નાંવના ઘડા ઢોળવામાં એતા હાત હન તેને નાંવનાં છેલ્લી વાર રડવામાં યેહે. બાદમાં ઘડેલ દેવની પૂજા કરી હન ઢાકવાળા તેલા દેવ બનાવતાહાત.

દરેક મરનારના એક એક ઘુમારા રહે હે. બાયકોને ઘુમારાલા બાયકોનાં જ ફડકાં પોવવાં પડતાં હાંત. ગોહોના ઘુમારાલા ગોહોનાં. માગુન તાહાં ઘુમારાને શરીરમાં મરનારના આત્મા ઇ હન મરનારને સગાસબંધી હારી ગોઠી કરે હે ઇસાં માનવામાં યેહે. સગાસબંધી ઘુમારાલા ભેટતાં હાંત હન પૈસા દેતાં હાંત. ઘુમારાલા ટુવાલ કા ફડકા વાહાર માગુન બાંધી રાખવામાં યેહે. કારણ કા મરનારની જે વર રગ હવી તે તી રગ વાળુલા ઘુમારા તે માનુસલા લુખટી પડતા હાત – કુટતા હાત હી. કોઇ દુર્ઘટના નીં હુયે, તે સાઠી બાંધી રાખવામાં યેહે. ઘડેલ દેવલા પીઢીમાં દેવરૂપે થેવી દેવામાં યેહે. દરેક કુળની પીઢી એક દસ્તાવેજ જીસાજ રહે હે. પીહીલાં સોપારે થેવતાંત. આતાં કોઇ કોઇ ચાંદીના દેવ ઘડતાં હાંત. પીઢીની પૂજા ચૈત્ર મહિનામાં હુયે હે હન તેલા ભંડારા છોડુલા ઇસાં આખાય જ હે.

(બુહું ઓછી માહિતી વરહુન લેખ તૈયાર કીયેલ હોવાથી હકીકત દોષ કા અધુરી માહિતી માટે ક્ષમા કરજા.)

○

આદિવાસી હન વિકાસ

ગણેશ દેવી

ઓ લેખ મંઇ આદિવાસી ભાઇ-બહેનોલા તેહને સામાજિક કામગીરીમાં મદદરૂપ બની શકે તે સાઠી લિખેલ આહા. માં માનાહાં કા માત્ર ખીજવાઇ જાવાથી કાંહીપણ નવાં સર્જન હુયુલા નીં મીળે. માં વ્યક્તિગત રીતે જ સમાજ પરિવર્તનને કામમાં હિંસા અમાન્ય ગણાં હાં. માત્ર હકારાત્મક પ્રકારના કામથી જ હન લાંબા ગાળાની કામગીરીથી પરિવર્તન ઇ શકીલ. હન તેનાં ફળ દરેક વર્ગલા જડીલ જેમાં માં પણ એક હવા ઇશાં માં માનાહાં. ઉલેંજ તેજગઢ (જિ . વડોદરા) માં જીં વિકાસનાં કામ ચાલે હે તેનાં નાંવ લેવલા માં જરુરી સમજા હાં. થોડા દિસ પીહીલાં તેજગઢમાંસલી આદિવાસી અકાદમીના વિદ્યાર્થીલોક ગુજરાતના આદિવાસી ગામડાં હેરુલા-જાણુલા નીંઘલં. સાબરકાંઠાથી માંડીને ડાંગ સુધી ગામડે ગામડે હીંડલં. એ બધા જ વિદ્યાર્થી યુવાન હન સુશિક્ષિત આદિવાસી આહાત. તે પાછા આનાત તાહાં તેહીં માલા સાંગાં કા ગુજરાતને આદિવાસી લોકલા તેજગઢમાં જીં ચાલી રહનાં હાં તીં જાણુલા ખૂબ જ ઉત્સાહ આહા. એની બધી માહિતી લોકલા સાંગુલા રહે તે માંને ગામડે ગામડે હિંડુલા પડે હન આતાં તીસા સમય પણ નીં મીળે. કદાચ પંદર-વીસ વરીષ પહેલાંની ગોટ આસ્તી તે માં સમય કાહડી શકતા. પણ આતાં તમામ સમય હન શકિત તેજગઢને આદિવાસી પ્રશિક્ષણ અકાદમીને નિર્ણયમાં દેવાં પડે હે. માં વિચારમાં પડી ગે. વિચાર બેસ આહા. પરિવર્તનના કાર્યક્રમ તેજગઢમાં ચાલે હે, પણ એ વિશેની માહિતી દુસરે ગામડાને લોકલા નીં જડે તો અન્યાય જ આહા. તેથી મંઇ વિચાર કે કા 'ઢોલ' ને માધ્યમહારીં માં તેજગઢના એ પ્રયોગ વિશે લીખાં હાં કા જેથી તેજગઢને જીસા પ્રયોગ પોતાના બળે તે તેહને વિસ્તારમાં કરી શકત.

માં ની માનાં કા આદિવાસીના વિકાસ શાહરાને લોક જીસાં કરતા હાત તીં અનુકરણ કરવાથી હુઇલ. ઔદ્યોગિક સમાજમાં આદિવાસી સુખી હુયે તીં શક્ય નીં મીળે. કારણ શાહરાના સમાજ કુદરતનાં મર્યાદાવગરનાં શોષણ કરી ઊભા હુઇનેલ સમાજ આહા. ઉપરાંત જ્ઞાતિપ્રથાના પ્રખર પુરસ્કર્તા વિકસિત સમાજનાં જીવન આદિવાસીની સમાનતાવાદી સંવેદનાલા હાનીકારક જ હુઇલ. પણ, આદિવાસીલા બધાથી વાયલાં જ રહુલા પડ તો પણ એક અન્યાયજ આહા.

એ દોઘેં સામ સામે છેડાની પરિસ્થિતિના તનાવમાં ઘણા બધા કાર્યકર્તા હિંસાને માર્ગે જાતા હાત. શાસન હન શાસનના એક ભાગ બનનેલ પ્રજા આદિવાસી સમાજની અલગ પરંપરા પ્રત્યેય સભાનતા રાખ્યા વગર એહની સંસ્કૃતિવર બુલડોઝર ચલાવુલા માંગે હે. હન દોઘીં રાસ્તા આદિવાસી સંસ્કૃતિના વિચાર કર્યા વગર અપનાવવામાં યેહે. ઇ બધાં બદલુલા હવાં, તે આદિવાસીલા આર્થિક જ નહિ પણ સામાજિક હન

સાંસ્કૃતિક રીતે આત્મનિર્ભર હુયુલા પડીલ. દરેક આદિવાસી ગાંવ ઇસાં રહં હં કા જેમાં ભુખ્યાં, દેવાંને ભાર નીચે દબાયેલ, હન ઘર છોડી પોળી જાવલાની તૈયારી કરી રહનેલ હવાંત તીસાં લોક નીં હવાં. ગામડે ગામડે કરજ, રોગ, ભૂખ, અજ્ઞાન હન શોષણ કા સ્થળાંતર ની સામે આત્મનિર્ભરતાનાં અભિયાન ચલાવવાં જોઇજે. બાહેરથી ઇ હન કોઇ ઇ કામ કરં તીં સંભવ નીં મીળં હન બેસ પણ નીં લાગં. ઇ આંદોલન આદિવાસીને ખુદને ચલાવુલા આહા, હન ચલાવી પણ શકાય જીલ. આદિવાસી આત્મનિર્ભરતા આંદોલન માત્ર આદિવાસી ઉત્કર્ષ માટે જ નીહીં, પણ ગિયેલ ત્રણસો વરીષ હુન પશ્ચિમના દેશોહીં પ્રગતિની જી ગેરવ્યાખ્યા ફેલાવેલ આહા તી સુધારુલા ઇ અભિયાન ચલાવુલા જરુરી આહા.

આપણેં આદિવાસી હવાંવ કા નીહીં, ભારતના હવાંવ કા નીં હવાંવ, બાયકો હવી, ગોહો હવા, માનુષ હવાંવ કા પશુ-પક્ષી, બધા માટે સૌથી મોઠાં સત્ય તં ઇ આહા કા ઇ ધરતી માત્ર એકજ આહા. તી એક જ વાર માટે બનનેલ આહા. જી કાંહી પ્રવૃત્તિ પૃથ્વીલા હાની કરં, કુદરતમાં પંગુતા યે, વહળાં, ઝાડાં, ડોંગોરના નાશ હુયં, બીવડાં વાંઝયાં બનં એ બધી પ્રવૃત્તિના તાત્કાલિક ફાયદા ગમે તોઢા હવા પણ તેલા પ્રગતિનાં નાંવ દેવાં બરોબર નીં મીળં. ત્રણસો વરીષમાં દુનિયાના દરેક દેશમાં પ્રગતિસાઠી ઇસી ખૂબ ભૂલ કિયેલ આહા. તેના પસ્તાવા હન પરિણામ ધીરે ધીરે સામે ઇ રહનાં હાં. ખૂબ મોઠી વસતિ ધરાવનાર આપલે દેશમાં ઇશી સાવધાનીની ગોટ ભાગ્યેજ કોઇ સમજે હં. કારણ જો પ્રગતિના લક્ષ્યાંક પુરા નીં હુયં, તં આંતરરાષ્ટ્રિય કક્ષાએથી જીં દેવાં જડં હં તીં નીં જડં, કા પાછી લી લેવામાં યે. ઇસી પરિસ્થિતિમાં આદિવાસીની મૂળ પ્રવૃત્તિ એહનાં જંગલ હારીંના સબંધ, કુદરત હન ધરતી હારીં જીગુલાની એહની પદ્ધતિ, એહની સમાજ રચના ઇ બધાં ખૂબ જ ઉત્તમ હોવા છતાં પ્રગતિના નાવે એહલા અસા નવા વિચારપ્રવાહ અપનાવવાં પડં હં કા જેમાં એહનાં સુખ શાંતિ ટકી રહુલા જરાપણ આશી નીં મીળં. આદિવાસી વિકાસમાં આત્મનિર્ભરતાનાં નવાં સમીકરણ સ્વીકારવા માત્ર આદિવાસીનાંજ નીહીં પણ દૂનિયાલા નવી આશા જડીલ. આપલી માત્ર એક હન એક જ વાર સર્જાયનેલ ધરતીલા શ્વાસ લેવલા મોકળાશ જડીલ, હન તેથી જ એ ખાસ કારણથી તેજગઢના પ્રયોગો જરુરી આહાત.

('તેજગઢના પ્રયોગો' પુસ્તકની પ્રસ્તાવના)

○

રાજા રાણીની વિચાર કે કા આતાં આંમને પોશાનાં લગીન ગોઠવું. કારભારી લોક રાજ્યુન રાજ્યલા હિંડુલા મંડનાત. તે રાતના ચમક̄ તીસી નવરી ગસવુલા લાગનાત. જાતાં જાતાં તે રાજકુંવરીનીજ પોશીલા કારભારીની પસંદ કેં.

લગીન નક્કી હુયનાં. નીં ત̄ રાજાલા ખબર આહા કા નીં ત̄ પોશીને પાલકલા. લગીન હુઇગેં. દોઘેની જોડી બરોબર આહા ઇશાં આખાયજુલા લાગનાં.

એક દિસ એક ગાય વર તેને આઇસ-ગાયને પોટીં જનમનેલ આંડે ઉડતા. તેલા હેરી હન તે પોશી રાણીની સાંગા કા, તુંમી મુકે જનાવરલા અક્કલ જ નીં મીળ̄. કા તું તુંને બીહનીશ વરજ ઉડ̄ હશ ?

તો આંડે હન ગાય હેરી રહનાંત. વાછડીથી નીં રહાયનાં. તેની સાંગા કા બુયુ આમું ત મુકી ગાંવતરી. આમાલા ઇસાં કાંહી જ બંધન નીં નડ̄. પણ તુંમી ત̄ માનષાં હન તુંમી ત̄ રાજવંશી માનસાં. પણ તુંઇ હી ત̄ તુને સગે ભાઉસ હારીં લગીન કીયેલ આહા. રાણી આખ̄ કા ઈ ની બની શક̄. તાહા ગાયનીં આખાં કા તું જીં માદળેં કાયમ પોવોહશ તીં લી હન તુને સાસુસ હન સાસરાશલા દાખવ, હન આયા-બા કરીને સાંગ. રાણીની તીસાં જ કે. રાજા રાણી માદળેં વળખી ગેત. તેનીં પદરની પોશીલા વળખાં. પદરની પોશી પદરની ઉહુસ હુયની.

છઠ્ઠી આકરી હન ઘની કાંકરીની ગોટ ગમની કા ? ગમનીવી ત̄ હોંશજા - નીં ગમની વી ત̄ નીજી જાઈજાશ

○

ભોવાડા હન તેની ઉજવણી

સુનિલ જી. ભોયે

(આદિવાસીસી સંસ્કૃતિ બુહુ વિશિષ્ટ આહા. એહનાં મુખપાટીનાં સાહિત્ય વિશિષ્ટ આહા. એ સાહિત્યને જતનનાં હન તેના વિસ્તારની પદ્ધતિપણ એ લોકહીં પોતાની પદ્ધતિ પ્રમાણે જ બનવેલ આહા. અન્નદેવી તરીકે કન્સરી પૂજાઈ જહે, તેને લગતી અનેક કથા આહાત. અનાજ પીકી હન ખળામાં લીયવામાં એહે તાંવથી લગી ઘરમાં થવાય જહે તાંવ લગી વાયલે વાયલે વિસ્તારમાં વાયલે વાયલે પ્રસંગી એની કથા લાવાય જ હે હન એ પ્રકારે ઈ કથા આજું પણ જીવંત આહા, હન તી રહીલ જ. તીસાં જ જન્મ હન મરણ પ્રસંગ હારીં જોડાયેલ કથા, ડોંગોરદેવ માવલીની કથા હન પીઢી ઉજવણી કા દેવકારેં જીસે કથા પણ સમાજના વાયલે વાયલે પ્રસંગ હારીં જોડી હન તે કથા જીવંત રાખી તેના પ્રચાર કરુલાની પદ્ધતિ ખુદ લોકાહીં જ બનવેલ આહા.

દક્ષિણ ગુજરાતમાં ભોવાડા નાંવના એક ઉત્સવ એક કા એક કરતાં વધારે ગાંવના લોક ગોળા હુઈને આઠથી દશ દિ સુધી ઉજવતા હાત. એ ઉજવણી વખતે ખાસ કરીને રામાયણ-મહાભારતને લગતા પ્રસંગ કા પાત્રનાં મોહરાં લી હન લોક નાચતા હાત, તેની ગોઠી લાવતા હાત - હન રામાયણ-મહાભારત વિશે લોકના રસ જીવંત રાખતા હાત. ડાંગમાં પણ ડાંગી રામાયણ આહા, જીં એકદમ વાયલાં આહા. વાલ્મિકીકૃત રામાયણ કા તુલસીદાસ રચિત રામચરિતમાનસ ગાનને સરખામણીમાં ઈ રામાયણ વાયલાં જ આહા. તેના વિશેના પ્રસંગ પણ ભોવાડામાં મોહરાં પોવી નાચવામાં એતા હાત. શ્રી સુનિલ ભોયેની ભોવાડાની ઉજવણીના લેખ પાઠવેલ આહા. તો તુમાલા ગમીલ. - સંપાદક)

માહિતી

આહવા હુન સાપુતારા જાવલાની સડકવર જાખાના નાંવનાં એક ગાંવ વસનેલ આહા. માંડ એકસો દશેક ઘરાંવાળાં એ ગામની સંપૂર્ણ વસ્તી આદિવાસી આહા, જેમાં ભીલાશી વસ્તી અડધા કરતાં વધારે આહા. ગાંવના પાટીલ હન કારભારી ગાંવવાળા હારીં મીળીને ગાંવના અખા પ્રસંગ ભેગા હુઇને હળીમળીને ઉજવતા હાત.

ભોવાડા ઉજવુલા માટે વચન રાખવામાં યેહે કા ઓ ભોવાડા આમું પાંચ વરીષ સુધી ઉજવું. ખેતીના પીક બરોબર નીં પીકેં તાહાં પીકમાં રોગ પડે હે, ગાયે દોબડીલા રોગ લાગે હે, માનસાલા રોગ લાગે હે, કુદરતી

આપત્તિ એહે, ઇશાં નીં હુયે તે સાઠી ભોવાડાની ઉજવણી કરવામાં યેહે.

જે ગાંવમાં ભોવાડા ઉજવવામાં યેહે તઠ આઠ દશ દિસ તં મેળાના જ જીસા ઉત્સવ રહે હે. રાત્રિના સમયે સુંબુરને ગાંવના લોક યેતા હાત. તઠ નાંવ તીં પાન મસાલા જીસાં ઇકવાવાળા પણ યેતા હાત. મોહરાવાળાની પણ કમાણી હુયે હે, હન કાહળેંવાળાલા પણ રોજગારી જડી રહે હે. લોકાલા ઘરને આંગણે મનોરંજન હન માહિતી જડી રહે હે.

મોહરાં અનેક પ્રકારનાં રહતાં હાંત. નાચ પણ નક્કી કરેલ ક્રમાંક પ્રમાણે શુરૂ કરુલા પડે હે. નાચ હન મોહરાના પ્રકાર એ પ્રમાણે આાહાત. – ડાખળાં, સિપાહી, બાંભુન, ગણપતિ, સુદ હન ઉપસુદ, ઝુબાળરાક્ષસ, લંકાના રાક્ષસ, તારટીકા, સુર્પનખા, અસાળી, ખાપરેચોર, સેન્દ્રેસુર, ડુક્કર, દત્તાત્રિ, પંચમુખી, એકાદશી, શ્રવણ, પુંડલિક, કાળભૈરવ, વિરભદ્ર, માછી અવતાર, ટુગુ, ભસ્માસુર, બાળાતીન, રાવણ, હનુમાન, હોડીવાળા, મૂળત, આગેઇટાળ, મહેસાપુર વગેરેના સમાવેશ હુયે હે.

માનવામાં યેહે કા ભવાડાની શરૂઆતમાં આઠખંડ કાશી, નવખંડ સૃષ્ટિ હન દાહાખંડ ધરતીનાં દેવુન દેવાં અઠે એતા હાંત, હન જાંવલગી ઓ ઉત્સવ ચાલે હે, તાંવ લગી તેં અઠે જ રહતાં હાંત. ભવાડા પુરા હુયે હે, તે દિસ, અખેજ દેવાલા પૂજા કરી હન નારેળ–કુંકુ વાહાર વિદાય કરવામાં યેહે.

ભોવાડાની ઉજવણીમાં શરૂઆતમાં ડાંળખાની વિધી, તેને માગુન સિપાહી, તેને માંગુન બાંભુન, માગુન ગણપતિ, ઝુબાળ રાક્ષસ – સુદ નીં ઉપસદ, તેને માંગુન લંકાના રાક્ષસ, તેને માગુન તારટીકા, તેને માંગુન સૂર્પનખા, તેને માંગુન અસાળી, માંગુન ખાપરે ચોર, માગુન સેંદરેસૂર, ડુક્કર, તેને માંગુન દત્તાત્રિ, તેને માંગુન પાંચ મુખી (પાંચ પાંડવ), માંગુન એકાદશી, માંગુન શ્રવણ, માંગુન પુંડલીક, તેને માંગુન કાળભૈરવ, તેને માંગુન વિરભદ્ર, તેને માંગુન માછી અવતાર, તેને માગુન ટુગુ, તેને માંગુન ભસ્માસુર, તેને માંગુન બાળાતીન, તેને માંગુન રાવણ, માંગુન હનુમાન, તેને માંગુન હોડીવાળા, તેને માંગુન મુળત, આગેઇટા, ઇરાડ, વિશ્વામિત્ર, નરસિંહ, ઇન્દ્રજીતના મોહરાના નાચ હુયે હે.

આગળ જણાવાં તીસાં ઓ ઉત્સવ પુરાકથાવર આધારીત આહા. જેમાં રામાયણ હન મહાભારત જીસી કથા મુખ્ય આહા. જેમાંસુન થોડી માહિતી અઠે દીજ્ઞેહોંન.

સૂર્પનખા

રામ લક્ષ્મણ હન સીતા વનવાસમાં હતાંત. પંચવટીમાં રહત. પંચવટીમાં લક્ષ્મણની રામ સીતા સાટી ઝોંપડી બાંધેલ હન તો રાનામાં રહેતા. તઠ ટોકરાનાં મોઠાં જંગલ હતાં. ટોકરાને એક મોઠે ભોતામાં રાવણની બીહનીસ સૂર્પનખાના પોસા સાબ્રેસુર તપ કરુલા બીસનેલ. સાબ્રેસુરનાં તપ પુરાં હુયુલા આનાં. દ્વારકાને દેવાંહી વિચારાં કા જે સાબ્રેસુરનાં તપ પુરાં હુઇલ તં તેલા દ્વારકામાં જાગા દેવાં પડીલ. હન દ્વારકામાં જાગા મીળે નીં. એટલે મહાદેવની તઠુન ખડગ્યાં ઇવન સાબ્રેસુરલા મારુલા છોડાં. ચળકત ચળકત તીં ઇવન મીરતા ભોમકાવર યેવલા લાગનાં. લક્ષ્મણનીં તીં દેખાં. હન તેનીં તેલા હવામાંજ ઝીલી લીધાં. તેની ધારની ખાતરી કરુલા લક્ષ્મણની સુંબુર આનેલ ટોકરાને ભોતાંવર વાર કે. ભોતા હારીં સાબ્રેસુર કાપાઇજી ગે. લંકામાં નીજનેલ સૂર્પનખાની નીજ ઉડી ગી.

તેલાં ભેવ લાગના. તીં ધાંવદોડ કરત પંચવટીલા આની હન તેનીં સાબ્રેસુરલા મરેલ દેખાં. સાબ્રેસુર મરનેલ હતા તઠ માનુષનાં પગલાં દેખાંત. તે પગલે ને પગલે સૂર્પનખાનીં લક્ષ્મણલા ગસવાં – હન તેલા મારુલાના પેંતરા કે. સુર્પનખાનીં રૂપરચી સુંદરી હુઇની હન લક્ષ્મણલા મોહવુલા માંડાં. પણ લક્ષ્મણ તેલા વળખી ગે હન તેનીં ખડગ્યાં ઇવન વાહાર સૂર્પનખાનાં ડોકાં ઉડવુલા વાર કે પણ તી પાછળ હટી ગઇ હન તેનાં નાક કાપાયનાં.

અમુક જગ્યાએ ઇ ગોટ ઇસી લાવાય જહે કા, એક વખત રામની લક્ષ્મણલા ફળફુલ લેવલા દવાડાં. પંચવટીમાં સૂર્પનખાના તીન સાબ્રેસુર, મહાવંદ હન એક દુસરા તપ કરેતાત. મહાદેવનીં કાળ ખડુર તેહ વર ઝોકાં. કાળ ખડુર દેવતાનીં વિચારાં કા રાક્ષસને હાથમાં જાવલા એને કરતાં લક્ષ્મણને હાથમાં જાન. લક્ષ્મણખાલ તીં પડનાં. લક્ષ્મણનીં તીં ઇચાં હન ટોકરાને જાળીવર ઘા મારીને તીં કીસી રીતે ચાલેહ તીં હેરાં. સાબ્રેસુરનાં સર ટુટી ગેં. સૂર્પનખાને સપનામાં ઇ દિસનાં હન તી દાસીલા લીહન પંચવટી આનેત. પાંયેના માગ હેરીહન તેહીં લક્ષ્મણલા ગવસી કાહડાં હન લક્ષ્મણલા મારુલાનાં નાટક કેં. સૂર્પનખા જે લક્ષ્મણલા અડકે તે લક્ષ્મણ રાખાડી હુઇજા. સૂર્પનખા રુપસુંદરી હુઇની. પણ લક્ષ્મણની સાંગા કા તુમીં માંને મોઠે ભાઉસ હન ભાભીલા મીળી તેનીં રજા લી યે. સૂર્પનખા રામ ખાલ ગી. તેનીં રામનાં આકર્ષણ કરુલા માંડાં. તાવ તે લક્ષ્મણ તઠ પહોંચના હન તેનીં સૂર્પનખાનાં નાક કાપી ટાકાં.

શ્રવણ

વાસુદેવ પિતા હન રુખમાઇ માતા રાજ્ય કરત હતા. તેહલા બાળ હુઇનાં હન તેનાં નાંવ શ્રવણ થેવાં. તેં બાળ શ્રવણલા હેરીહન આંધળાં હન પાંગળાં હુઇનાંત. તો લાહાનના મોઠા હુઇના હન તેની કાવડ લી હન આઇશ બાહાસલા તેમાં ભરીહન કાશીને જાત્રાએ નીંઘના. અરધે વાટેલા તેહને આઇવડીલલા તીસ લાગની. કાવડ ઉતારી બુટે થવી હાથમાં ઘડા લીહન તો પાણી લેવલા ગે. એક ઝરીવર રાજા દશરથ ભોંગી ઘરી શિકારલા બીસનેલ હતા. તઠેજ શ્રવણ પાણી લેવલા ગે. ઘડા ધવી તેનીં પાણી ભરુલા માંડાં. બુડબુડ અવાજ આના. દશરથનીં બાણ લાવાં હન તીં બાણ શ્રવણલા લાગનાં. શ્રવણ ધરપડી પડના. તઠ દશરથ ધાંવદના. તઠ શ્રવણ ધરપડતા. તેની તેને આઇશ બાહાસલા પાણી પાજુલા સાંગાં. દશરથ પાણી લી ગે. પણ આઇશ બાહાસ પાણી નીં પેતી હન તેહીં શરાપ દીધા હન મરી ગેંત.

શ્રવણની દુસરી કથા એ પ્રમાણે આહા. દશરથ રાજાને દોન બીહનેસ હતેત. એક રાજા જનકની રાણી હન દુસરી વાસુદેવની રાણી રુખમાઇ માતા. તેને પોટના શ્રવણ બાળ. વાસુદેવ હન રુખમાઇ જંગલરાનમાં રહત હન શિકાર કરી ખાત. એક દિસ વાસુદેવ શિકારલા ગયેલ. તઠ વાળમકઋષિ હન ઋષિન હરણાં બની ભોગ કરત હતાં – તેહલા બાણ લાવાં. હરણ બનનેલ વાળમક ઋષિલા બાણ લાગનાં હન તડ કરી તો દુર ઉડી પડના. ઋષિન હરણી દુર પોળની હન તેનીં ધરપડતે ઋષિહરણલા દેખાં. તેનીં વાસુદેવલા સાંગાં કા ભૂંડા, આંમના કર્મ તે પુરાં હુયું દેતાશ. જે કર્મ હુયતાં તે માંના ગર્ભ છાંટાયતા હન ઋષિના વેલા રહતા. જા ભૂંડા, તું પણ કરશીલ તાહાં તુમીં આંધળા હુઇશેલ.

વાસુદેવ હરણલા લી હન ઘરીં આના. તેના સોયંપાક બનવા. તેનાં જેવણ કરી તેં ઝોંપનાંત. સતી

પાહરા પુરા હુઇનાત હન પાપી પાહરા - ભોગના પાહરા આનાત. વાસુદેવ પિતા હન રુખમાઇ માતા ભોગ કરુલા બીલગનાંત. વાસુદેવ પિતા હન રુખમાઇ માતા શ્રાપના કારણે આંધળાં હુઇનાંત.

શ્રવણની બાયકા ચાંગોનાં બુહુ આરેડી હતી. તેનીં વિચારાં કા ડોશી ડવર ચાળા કરતાં હાંત. તેનીં દોન પ્રકારની રસોઇ બનાવુલા માંડી. ડોશીડવરલા કોંડાની ભાખરી હન તેહલા બેસ બેસ. શ્રવણ શિકાર કરી યે તીં ચાંગોના પદરને ભાગ બનવ, હન ડોશી ડવરલા ઘાબડા ઘરી હન બનવી ખાવાડે. શ્રવણ માસાં લીયે તાહાં ચાંગોનાં ભાદવલે ઘરી હન તવાવર શેકીહન વાસુદેવ પિતા હન રુખમાઇ માતાલા ખાવાડે. એક દિસ શ્રવણ ઘરીં જ હતા. વાસુદેવ પિતા હન રુખમાઇલા તેનીં ખાવલા દીધાં. દોઘીં સાંગત આજ કાંહી સન આહા કા ? શ્રવણ સાંગે ઇસાં કાહા સાંગતા હાંશ ? રોજ તે ઇસાંજ ખાવલા બને હે. તાહાં રડત રડત વાસુદેવ હન રુખમાઇનીં અખી ગોટ સાંગી દાખવી. શ્રવણનીં ચાંગોનાલા ઝુગારી દીધાં હન - જે, મીરત ભોમકાવર ઉંઘી લટકી રહેજો, કાચાં કવળ ખાઇજો હન રાતનાં રખડજો - ઇસાં સાંગાં. ચાંગોનાં વાગોળ હુઇગી. શ્રવણ રડી પડના. વાસુદેવ સાંગે કાં આંમુ આંમના પાપ ભોગવ જાંહન. આતાં આંમલા જગુલા ઇચ્છા નીં મીળે. આમું કાશીમાં મરુલા માંગજો હોંન. આમાલા કાશી લીજા. શ્રવણનીં કાવડ બનવી. આઇસ બાહાસલા કાવડમાં ભરી હન શ્રવણ કાશીને જાત્રાવર લી ચાલના. તાહાં ધરતી ધ્રૂજુલા લાગની. દ્વારકાના દેવાંહી વિચાર કે કા ઓ તે દેવ હુઇલ. દ્વારકામાં એલા જાગા દેવાં પડીલ. એલા અટકવા. સુરેદેવનીં છત્રીસ કળીના તાપ છોડા.

ધરતી ગરમ હુઇની. શ્રવણના પાંયેમાં જજીલા ઉઠનાત. તરી તો ચાલત રહના. પણ વાસુદેવ હન રુખમાઇ માતાલા તીસ લાગની. શ્રવણલા પાણી લેવલા દવાડાં. શ્રવણનીં વિચાર કે કા કાવડ ભૂંઇવર થવીન તે જંગલનાં જાનવર એહલા ખાઇ જાતી. શ્રવણનીં કળંબને ઝાડાલા કાવડ ભેરવી દીધી. હન તો પાણી લેવલા ગે. એતી વખતે વાટ ભૂલી જવાઇલ ઇશાં વિચારી શ્રવણ દગડા કલવત, ડાંખળે મોડોત હન પાઘડીને ફડકાંની ધજા બનવત ગે. હન નઇવર જાઇને પાણી ભરુલા માંડા.

શ્રવણના મામાંશ રાજા દશરથલા ઇશા શ્રાપ હતા કે જાંવ લગી દશરથ એક બાણ વાહાર દોન નર હન એક માદા નીં મારે તાંવ લગી એને પોટીં બાળ નીં હુયે. દશરથ એક બાણવાહાર દોન નર હન એક માદા મારુલા નઇવર બિસનેલ હતા. તો ભંગનેલ હતા. બાણ ચઢવીને તિયેર હતા. તાહાં જ શ્રવણ પાણી ભરે તેના અવાજ લાગના. નિંભરમમાં બાણ છુટી ગેં હન તીં બાણ શ્રવણને છાંતીમાં લાગનાં. શ્રવણ પડના. દશરથનીં માનુષના અવાજ આયકા હન તો ધાંવદના. જાઇને હેરે તે તેના ભાંજાશ શ્રવણ હતા. દશરથ રાતે પાણેંવાહાર રડુલા લાગના. શ્રવણ સાંગે - 'મામા તુંઇ ઇ કાય કેંશ ? ભાષીરાવ તે કાશીરાવ. (ભાણેજ એટલે કાશી) 'મામાં, તું મોડાં નકો કરશ. તું માંને પિતા-માતાલા પાણી લી જ. મંઇ ધજા બનવેલ આહા, દગડા કલવેલ આહાત, ડાંખળે મોડેલ આહાત તે વાટીં વાટીં જે, તઠે કળંબને ઝાડવર મંઇ કાવડ લટકવેલ આહા. પહેલાં વાસુદેવ પિતાલા હન માગલે ગતીં રુખમાઇમાતાલા પાણી પાજજોશ. માગુન તાહાં અખી ગોટ સાંગજોશ. દશરથનીં ઘડા ઉંચલા. હન શ્રવણનીં કરેલ નિશાનીએ નિશાનીએ કળંબને ઝાડખાલ ગે. તઠે જાઇને વાસુદેવ પિતાને મોઢે ઘડા માંડા. વાસુદેવ સાંગે - 'શ્રવણ, તું ખિજવાયનેલ આહાશ. તુલા ઠોકર લાગનેલ હવી, લોહીં નીંઘનેલ હવાં હન તું રગી ભરનેલ હવાશ. રગનાં પાણીં માં પેનાર નીહીં. માગલે ગતીં દશરથનીં રુખમાઇ માતાને મોહીં ઘડા લાવા.

રુખમાઇ માતાર્નીં સાંગાં કા રગનાં પાણી માં પણ પેનાર નીહીં. દશરથને આંગાલા કાંટા ભોંકાયનાત. દેવા, આજ મંઇ ઇ કાય કેં ? તો રડી પડના. 'બુયુ, મંઇ ભાષીરાવલા મારા. માં દશરથ આહાંવ. ભાષીરાવ શ્રવણલા માંના બાણ લાગનેલ આહા. રુખમાઈ માતા સાંગે – કા ઉઠાવ કાવડ હન તું આમાલા આંમને પોશાખાલ લી જે. દશરથર્નીં કાવડ ઉઠવી હન શ્રવણખાલ લી ગે.

વાસુદેવ હન રુખમાઇ શ્રવણ પડનેલ હતા તઠે પહોંચનાત કા તેહીં દશરથલા સાંગાં કા આંમને વંગામાં શ્રવણલા થેવ. શ્રવણ રડે, વાસુદેવ રડે, રુખમાઇ માતા રડે, દશરથ રડે, જંગલ રડે. રુખમાઇ સાંગે – કા તું લાકડાં લઇ આમની શરણ રચ. દશરથર્નીં શરણ રચી. દશરથ રડે, શ્રવણ રડે, વાસુદેવ રડે, રુખમાઇ રડે. શ્રવણર્નીં સાંગા કા મામાં આતાં તું માનાં બાણ ઉપટી કાહાડ. રુખમાઇર્નીં દશરથલા શ્રાપ દીધા કા – જાહાં તુલા પોશાં હુયતી, તેલા વનમાં જાવાં પડીલ, તાહાં તી અઠુન જ જંગલમાં જાલ. તાહાં તુને છાંતીમાં દુ:ખીલ, તું રામ રામ કરશીલ, તાહાં જે રામ તુલા ફીરી હેરીલ તાહાં તુનાં મરણમૌત હુઇલ. દશરથર્નીં શ્રવણનાં બાણ ઉપટી કાહડાં હન શ્રવણ મરણમૌતને ઘરીં ગે – તે હારીં જ વાસુદેવપિતા રુખમાઇમાતાનાં મોત હુઇનાં. દશરથને હાર્થીં એક બાણ વાહાર દોન નર હન એક માદાનાં મરણ હુઇના. શ્રાપ હટના.

હનુમાન

આદિવાસીમાં હનુમાનનાં ખૂબ જ મહત્ત્વ આહા. હનુમાનલા સેમટી લાવીને તેલા વાંદોરજીસા બનવી દીધેલ આહા – પણ ખરેખર હનુમાન વનનરના નેતા હતા, હન ડાંગી રામકથા પ્રમાણે તો એક રીતે હેરશ તે રામના મોઠા ભાઉસ જ આખાય જે.

એક બાણ વાહાર દોન નર હન એક માદા મારીને શ્રાપનાં નીવારણ કેં. દશરથ રડત રડત દ્વારકા ગે. તઠે એલા સાંગા કા જી હુયુલા હતાં તીં હુઇગેં. આતા રડવાથી કાય હુયુલા આહા ? તું પાછા મીરત ભોમકાવર જે, તઠે નવ પિંડ બનવ. તે નવ પિંડ પાણીમાં છોડજો. જે પિંડ પાણીમાં તાણાઇજી જાતી તે જાંવદે દીજો – પણ જે પિંડ પાણીને પ્રવાહને સામે ચહડતી તે પિંડ લી જાઇજો. તે પિંડ બાયકોલા ખાવાડજો. તે પિંડ ખાવાથી પોશાં હુયતી.

નવ પિંડ માહુન તીન પિંડ વર તરત તેલા લી હન દશરથ અયોધાલા જાવલા લાગના. તાહાં આકાશમાં એક ઘાર ભોવે તેની તે પિંડ દેખાત હન તેની એક પિંડ ઝાપટમારી લી લીધા. વરહુન તો પિંડ છટકી ગે હન તો પિંડ, ગૌતમઋષિ હન અહલ્યાની પોશી અંજનાસતિ – કા જી પુરુષભયે કમરા સુધી જમીનમાં દાટાઇને તપ કરેતી તેને હાથમાં પડના – ભગવાનના પ્રસાદ સમજી અંજના સતી તો પિંડ ખાઇગી ને તેનીં કાનાવાટે એક પોશાલા જન્મ દીધા – તો હનુમાન.

બાળાતીન

મથુરાને રાજા દમગોસની બાયકો શાંતાની એક બાળાલા જન્મ દીધા. તેના ચેર હાથ હન તીન ડોળા હતાત. માતા તીં બાળ હેરીહન ગાભરાઇજી ગી. પણ તાહાંજ આકાશવાણી હુઇની કા તું એલા એ ધરતીવરને દેવુંન દેવાલા દાખવત હીંડ. જે દેવની નજર એવર પડીલ તાહાં એના દોન હાથ હન એક ડોળ ગાયબ હુઇલ, તેને હાર્થીં જ એનાં મરણ પણ હુઇલ. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની નજર એ બાળાવર પડની હન તેના દોન હાથ અન

એક ડોળા ગાયબ હુઇ ગેત. તેનાં નાંવ શિશુપાલ થેવાં. આગળ જાતાં શિશુપાલલા કૃષ્ણનીંજ મારેલ.

હોડીવાળા

ભવાડામાં હોડીવાળાના નાચ હેરવા જીસા રહ હ. એક હારી પંદરવીસ જુવાન ફડકાં હન ટોકરાવાહાર હોડી બનવીને હારીં નાચતા હાત. તીં નૃત્ય હેરવા જીસાં રહ હ.

એને પણ વાયલે વાયલે કથા આહાત. જાણીતી કથા પ્રમાણે રાજા રામલા વનમાં જાવાં પડનાં તાહાં હોડીવાળા તેહલા હોડીમાં બીસાડીને લી જા હતા તીસાં સાંગાય જહ.

દુસરી વછી પ્રચલિત કથા એ પ્રમાણે આહા.

રાજા રાવણલા ખબર હતી કા એનાં મૌત રામને હાથીં જ હુઇલ. રામ દશરથને અઠે જન્મીલ - હન જાહાં દશરથની ઉમર વીસ વરીષની હુઇલ તેને માગુન હન એકવીસ વરસાં પુરાં હુયતી તે પહેલાંજ રામ જન્મીલ. તેને પહેલાં નીં હન તેને માગુન નીં. ઇસાં જાણી રાવણની દશરથના વીસ વરસાં પુરાં હુયત તે પહેલાંજ દશરથલા અંધારી કોટડીમાં કેદ કરી લીધેલ. પણ કળવાપરીને રાવણલા પટાવીને નારણદેવનીં દશરથનાં મોત રાવણને હાથીં દગાવાહાર કરાડી તેનાં મડદાં દરેમાં ટાકાડી દેવાડાં. માગુન બધે દેવાં ભેગાં મીળીને એક મોઠાં તારુ બનાવીને દરેમાં દશરથનાં મડાં કાહડુલા નીંઘલે - તી હોડીવાળા ઇસાં પણ અમુક વિસ્તારમાં આખાય જહ.

ભસ્મેસુર

ભસ્મેસુરનીં ભગવાનનાં તપ ધરી હન અમર હુયુલા વરદાન માંગાં. ભગવાનનીં તેલા સાંગા કા માં અમર હુયુલા વચન તં નીં દિ શકાં પણ તું જેને ડોકીવર હાથ થવશીલ તો બળીને ભસ્મ હુઇ જાલ. ભસ્મેસુરનીં તેની ખાતરી કરુલા મહાદેવને ડોકીવર હાથ થવુલા ધાંવદના પણ મહાદેવ પોળના. બધાં જ લોક ભસ્મેસુરલા હેરીહન બીહંત.

માગુન તાહાં વિષ્ણુ ભગવાનનીં તમાશા રચા. નાચત નાચત બધાલા તેહના હાથ પહેલાં પાંયેવર, માંડીવર, કમરાવર, છાંતીવર, બોંચીવર ઇશા થવુલા સાંગા. વિષ્ણુ ભગવાન નાચત ગે હન હાથ થવાડત ગે. ભસ્મેસુર તઠે જ હતા. તેનીં પણ બધાલા હેરીહન હાથ થવુલા માંડાત. જીસા એનીં પદરને ડોકીવર હાથ થેવા તીસા તો ભસ્મ હુઇ ગે.

બધે જ નાચ હન મોહરા હારીં એક કા અનેક કથા સાંકળાયનેલ આહાત. વિસ્તાર વિસ્તાર પ્રમાણે વાયલે વાયલે કથા રહતે હેત. એક વાત નક્કી કા ભોવાડા ઓ આદિવાસી સંસ્કૃતિનાં દર્પણ આહા, આદિવાસી અસ્મિતા આહા. એનાં જતન કરુલા આપલી બધાની ફરજ આહા.

(માહિતી - તુકારામ ગોદયાભાઇ ગાંવિત - સુંદા)

○

કુંકણા રામકથાની જોડી

સંપાદન- ડાહ્યાભાઈ વાઢુ

રામકથા લગભગ ૪૬૩ પ્રવાહ લિખિત અવસ્થામાં સાપડનેલ આહાત. આજુંપણ સેંકડો રામકથા લોકમુખીજ પ્રચલિત આહાત. કુંકણા રામકથા તેમાંસલા જ એક પ્રવાહ આહા.

કુંકણા રામકથા બધીજ રીતે વાયલી પડે હે. અઠે તેના વાયલાપણાને બદલે રામકથાની જોડી વિશે થોડે ગોઠે કરું. રામકથાને તીન જોડવે કુશ-લવ, રામ હનુમાન હન રામ-લક્ષ્મણ વિશે થોડે ગોઠે કરું. એ જોડવે પ્રચલિત રામકથા કરતાં એકદમ વાયલાં જ આહાત- હન તેનેજ ગોઠી કરુલા આહાત.

પહેલી જોડી રામ હનુમાન વિશેની કરું.

હનુમાન રામના મોઠા ભાઉિસ આહા ઇસાં કોઈ આખે તે કુની માને ખરા ? માનવામાં યે ખરા ? પણ કુંકણા રામકથા પ્રમાણે યી ગોટ ખરી આહા.

રાજા દશરથલાં પોશાં ની હતાંત, નીં હુયે તાંત. તેલા ભગવાનની આખેલ હતાં કા તુને માથે શાપ આહા હન જાંવલગી એક તીર વાહાર દોન નર હન એક માદી નીં મારૂનાશ તાંવ લગી તુલા બાળ હુઇનાર નીહીં. દશરથ એક તીર વાહાર દોન નર હન એક માદી મારુલા નઇવર જાહા હન તઠે તેને તીર વાહાર એનાજ સગાભાણેજ શ્રવણ ઘાયલ હુયે હે. શ્રવણ નીં સાંગેલ પ્રમાણેના રસ્તે જાઈને દશરથ શ્રવણના આઇવડીલ હન દશરથનાં બિહનીશ મહનાશ વાસુદેવપિતા હન રૂખમાઈ માતાલા લી હન શ્રવણ કડે એહે. શ્રવણ જીગે તીસી આશા નીં હતી- હન રગવાયનેલ રુખમાઇનીં સગે ભાઉિસ દશરથલા ચિતા મસાણવટી બનાવુલા સાંગી. મસાણવટીવર વાસુદેવ પિતા, રૂખમાઇ માતા હન તેહને વંગામાં શ્રવણલા ગોઠવાં, શ્રવણનીં દશરથલા સાંગાં કા 'મામા, તીર ઉપટ. દશરથનીં તીર ઉપટાં. તે હારીજ શ્રવણ, વાસુદેવ હન રૂખમાઇમાતાનાં મોત હુયનાં- દશરથના શાપ ઉતરી ગે. એક જ તીર વાહાર દોન નર હન એક માદી મરની. દશરથ રડત રડત ભગવાનને ઘરીં ગે. ભગવાનનીં સાંગાં કા તું નવ પિંડ બનવજો, નવ પિંડ વહેતા પાણીમાં થવજો. જે પિંડ વહી જાતી તે જાંવહે દીજો. જે પાણીને પ્રવાહને સામે દિશામાં તરત જાતી તે લી લીજો. નવમાંસુન છ પિંડ વહી ગેત. તીન પિંડ પ્રવાહને સામે તરત તરત ગેત. તે તીન પિંડ લી હન દશરથ ચાલુલા મંડના.

ગૌતમઋષિ હન અહલ્યાની ગોટ અઠે જરૂર પડીલ. ધવળેગીરના મહાદેવ હન પાર્વતીમાતાની પોશી અહલ્યા મોઠી વાહાદની તાહાં દોઘેહીં વિચાર કે કા આપણે જવાંશ ઇસા ગસવુલા કા જો આપણી બરોબરી કરી શકે. મહાદેવનીં ચિઠે લિખેત હન વારાભોંવરેના હાથમાં દીધેત.- કા આંમને પોશીનાં લગીન આહા. જો માનુસ એક દિસ હન એક રાતમાં આઠખંડ કાશી, નવખંડ ધરતી હન દશખંડ સૃષ્ટિ ફીરીલ તેલા આમની અહલ્યા વરાઢું.

ગૌતમઋષિલા દેવબહોળા માતાનીં (કામધેનુ) સાવડ દાખવી તે પ્રમાણે કેં- સ્વયંવરને સ્થાન કીં બધાજ દેવસ્થાન બિસનેલ હતાં તેની ગૌતમઋષિની પૂજા કી હન આરતી ઉતારી. તેને ચુંભૂત એક કાવા ફીરી ગૌતમઋષિ ઊભા રહના. દેવબહોળામાતાની સાંગા કા ઇજ આઠખંડ કાશી, નવખંડ ધરતી હન દશખંડ સૃષ્ટિ- મહાદેવ, આતાં લગીન કરીદે. દેવ દેવતા, રાજા મહારાજા રગી ભરનાત. ચાંદા હન સુરે વિચાર કરત કા એક દિસ હન એક રાતમાં આઠખંડ કાશી નવખં ધરતી હન દશખંડ સૃષ્ટિ ફિરનાર તં આપણે દોન જ. ઓ ગૌતમઋષિ ની આપાલા ઠગી કાહડાં. ગૌતમઋષિ હન અહલ્યાના લગીન હુઇનાં. ચાંદ, સુરે હન સુખસેન (રાહુ) રગ ધરી રહનાત. ગૌતમઋષિ તં ઝોંપડીમાં રહં હન તપ કરતા. એની નક્કી કયેલ કા જીંદગીમાં એકજ વાર સ્ત્રીસંગ કરુલા. અહલ્યા બાહેરી હુઇની. ચાર દિસવર એની ડોકી ચોળી. સતી પલંગ બનવા. સતી ભોજન બનવાં. ગૌતમ હન અહલ્યા દોઘી ઝોપનાંત. આજુ સતી પાહરા હતા- ભોગના રતી પાહરા બાકી હતા. ચાંદ, સુરે હન સુખસેનનીં આજ જ અહલ્યા લા ભ્રષ્ટ કરુલા નક્કી કરેલ. સુખસેન ખુખડા હુયના. બારાને પાહરાલા તો આરડના. ગૌતમઋષિ પલંગ છોડી ઊભા હુઇગે. અહલ્યા લુખટી પડની. કેવ જાહાશ ? આજની જં ત રાત આહા- હન તું જાહાશ ? પણ ગૌતમઋષિ ગે. ગંગામાં કુદી પડના. ગંગા સાંગં- 'ઓ કોના મુરખ આહા ? અડધે રાતના માં કપડાવગરની આહાંવ- કાહા પડનાશ ? ગૌતમ સાંગં-'માતા, માં ગૌતમે-'. ગંગા સાંગં- 'કાય રં ગૌતમે, બારાને ગાળામાં જ ?' ગૌતમ સાંગં- 'ખુખડા આરવના તાહાં આના' ગંગા સાંગં- 'તો ખુખડા નીં હવા, સુખસેન હવા. ધાંવ નીંતં તુની અહલ્યા આજ નાંદવાઈલ'. ગૌતમ ભીજેલ કસુટી લી હન ધાંવદના. ચાંદ બાહેર હતા. સૂરે અંદર જાઈને અહલ્યા હારી ભોગ કરંતા. તાંવ તં ગૌતમ આના. સૂરે પોળના. ચાંદ પાછળ રહી ગે. ભીજેલ કસુટી વાહાર ગૌતમઋષિનીં ચાંદલા ઝોડાં. ચાંદ વર કાળા ડાઘ પડી ગેત. ચાંદ વર કાળા ડાઘ દિસતા હાત તે તેનાજ ડાઘ આહાત.

અહલ્યા ગાભરાઈન ગીયેલ. ગૌતમઋષિની કાય હુઇનાં ઇસાં સાંગાં. તાહા અહલ્યા જુઠાં બોલની- 'કાંહી નીંહીં' ગૌતમની શાપ દીધા. 'તુનાં પાપ મોઠા વાહદીલ. તુલા પોશી હુઇલ. જેનદી પોશી હુઇલ તેજ દિસ તું દગડ હુઇશીલ'. દિસ પછી દિસ ગેત. નવ મહિના ને નવ દિસ હુઇનાત. અહલ્યાનીં પોશીલા જન્મ દીધા. અહલ્યા દગડ હુઇગી. પોશીનાં નાંવ અંજના ઠેવા. અંજના મોઠી વાહડત ગી. તેની વિચારાં બાયકાલા ગોહો ભ્રસ્ટ કરતા હાત જ. ડોકીથી કમર સુધીના ભાગ બસ. પણ કમરાખાલના ભાગ જ ભ્રસ્ટ કરં હં. તેથી તી કમરાસુધીના ભાગ જમીનમાં દાટીને પુરુષ ભયથી દુર રહી તપ કરુલા મંડની.

દશરથ હાથમાં તીન પિંડ લીહન જાહાતા. એક ઘાર વર ભોંવોતી. તેની પિંડ દેખાત. કાંહી ખાવલા હવાં ઇસાં કરીને ઉડત ઉડત આની હન એક પિંડ લી હન ઊડી ગઇ. પિંડ ઘારને પાંયેમારુન છટકી ગે. એજ દિસીં અંજનાનાં તપ પુરાં હુઇનેલ હતાં. દોન હાથ માંડીને ભગવાનલા અંજનાંની સાંગાં કા, માલા જી દેવલા તીં દે. છટકનેલ પિંડ અંજનાને હાથમાં પડનાં. અંજનાનીં વિચારાં કા ભગવાનનીં માલા પ્રસાદ દીધાં. અંજના તો પિંડ ખાઈ ગઇ. અંજનાના ગર્ભ છાંટાયજી ગે. અંજનાનીં કાનાવાહાર બાળના જન્મ દીધા- તોજ હનુમાન.

હનુમાન રામના મોઠા ભાઊસ. દુસરે પિંડ વાહાર રામના જન્મ હુઇના. કૈકૈયને પોટીં. કૈકૈયના મરણ પછી કૌશલ્યા માવશીસ હુઇને આનીં. માવશીસ કૌશલ્યાની રામલા રાજગાદીથી દુર રાખુલા વનમાં દવાડાં. વનમાં

રામ સીતા હારી વરાઢાયના. સીતાલા રાવણ લી પોળના તાહાં- તેલા ગવસત રામ લક્ષ્મણ જાત તાહાં પહેલી વખત હનુમાનનીં રામલા દેખાં, હન તેના ભાઊિસભાવ જાગ્રત હુઇના. માગુન તં રામને હારીંજ રહીને હનુમાન નીં લંકા વિજય કરાડા. હનુમાન નીં રહતા તં લંકા વિજય નીં હુયત અથવા તં બુહું મૂશ્કીલ રહતા. કારણ લંકા વિજયના સંપૂર્ણ યશ હનુમાનના જ આહા. હનુમાન રામની ઇસી જોડી- ઇસી સગાઇ દુસરે રામકથામાં નીં હવી.

કુંકણા રામકથાની દુસરી જોડી રામલક્ષ્મણની આહા. આગળ જણાયેલ આહા તેમ કુંકણા રામકથા બધી રીતેજ વિશિષ્ટ આહા. અઠં રામ કૈકૈયના પોસા આહા. આપઘાત કરી મરુલા માટે રાવણ અમૃતકુંભમાં પડના હન તેને ડોકીવર દુસરાં નવ ડોકાં હન ખભાવર નવ નવ હાથ ઊગનાત. મહાદેવ પાસીં રાવણનીં મરણમૂર્તિની ગાદી માંગી, મરણનાં રહસ્ય માંગાં, પણ મહાદેવનીં ઉલટાં સાંગાં કા તુલા રામ મારીલ. રામ દશરથને ઘરીં જન્મલીલ. દશરથ વીસ વરસાં પુરાં કરીલ માંગુન હન એકવીસ વરસાં પુરાં કરીલ તે દરમિયાન રામ જન્મીલ. રામ જન્મીલ તાંહાં ધરતી થડાડીલ, આકાશ ગાજીલ, દરેનાં પાણી ચેરકાવા ફીરીલ. હન તુલા (રાવણલા) સેંડીથી માંડીને પાંયે સુધી હિંવજરાં ભરાઇલ. તાહાં રામ જન્મ હુયનાં ઇસાં માનજો.

રામજન્મ હુયના તાહાં રાવણલા ઇસાંજ હુયનાં. રાવણ નીં રામના મારુલા માટે એક યોજના બનવી. તો પાતાળામાં ગે. પાતાળમાં જાઈને શેષનાગના એક બાળનાગ માંગી લીયના. શેષનાગલા રાવણનીં ઠગાં. માનાં કોઇ પોશાં નીં મીળત, માં તુને પોશાલા લંકાની ગાદી દીંન. શેષનાગના બાળનાગ લા લી હન રાવણ આના. લંકાને દરે કઠિ ઊભા રહી હન તેનીં રામ જઠં જનમનેલ તો દરે કઠિના અગ્નિમહેલ દાખવા. હન નાગબાળલા સાંગાં કા, જં તઠં રામ આહા. રામલા મારી હન યે.

શેષનાગના બાળ અગ્નિમહેલ ખાલ ગે. વરહુન અગ્નિ વરસં. શેષનાગના બાળ ડોકીને બાલ થુલાક હુઇને અંદર ગે. હન આંગુળીને દગડી ખાલ દપી રહના. સકાળને કૈકૈય રામલા આંગળવુલા લીયની. દરમિયાનં શેષનાગને બાળનીં વિચારાં, રામ તં સાત અવતારી આહા. એક જન્મમાં એલા માં મારીન તં દુસરે જન્મમાં તં ઓ માલા મારીલજં. રાવણનાં કામ કરવા કરતાં માં રામને જ હારી હુયાંહાં. ઇસા વિચારી એની શરીરનાં પરિવર્તન કેં. કૈકૈયની કૌતુક દેખાં. રામ તં માનાં બાળ પણ ઓ દુસરા બાળ કુનાના ? દશરથની સાંગાં- કા દોઘી બાળ આપલે સાચવું. ઝોળીમાં એક કાને રામ હન દુસરે કાને નાગબાળલા નીજાડાં- તેનાં નાંવ લક્ષ્મણ થેવાં.

લક્ષ્મણ રામ હારીં રહી મોઠા વાહડુલા લાગના. રામની શાહી બનીને રહના. જાહાં કૈકૈયનાં મરણ હુયનાં તાહાં લક્ષ્મણની રામલા સંભાળી લીધાં. કૌશલ્યા હારી રાજા દશરથનીં દુસરાં લગીન કેં તાહાં રામલક્ષ્મણલા અજ્ઞાન કોંહડીમાં દપાડી થવેલે તાહાં પણ રામ લક્ષ્મણને ભરોશેજ રહના. કૌશલ્યાનીં રામલા વનમાં કાહાડી દીધાં તાહાં લક્ષ્મણ રામહારીંજ ગે. નગારાં આયકી કાંહી ખાવલા જડીલ ઇસાં વિચારી દોઘીં સીતા ને સ્વયંવરમાં ગેત તાહાં દશરથને ધનુષનીચે દબાયનેલ રાવણલા લક્ષ્મણનીં બચવાં હન મચ્છવેદન કરી તાતે તેલમાં આંગુળી લક્ષ્મણનીંજ કી હન પાનબીડાં ચાવીને તેની પિચકારી વાહાર જંગલ બાળાં. સીતા લક્ષ્મણલા પોવાડુલા વરમાળા લી હન આની તાહાં નમ્ર બનીને લક્ષ્મણનીં સાંગાં કા - 'માં રાજપૂત્ર નીં મીળાં. માં તં દાસ આહાંવ.

તું રામલા વરમાળા પોવાડ. તું રામ હારીં લગીન કર. હન રામને સાઠી તેની ઇ કામ કે. જંગલમાં જાઈને રામ સીતા સાઠી રોજ ફળ લી ખાવાડે, પણ પોતે કાંહી નીં ખાયના. સીતાલા લી પોળુલા રાવણ મોર બનીને આનાં તાહાં લક્ષ્મણનીં સીતાલા ઝોંપડીનાં તીન પગથિયાની તીન મર્યાદા દાખવી પણ સીતા નીં માનની- હન મર્યાદાભંગ કરી ઝુંપડીનાં તીનીં પગથિયાં ઉતરી ગઇ. હન રાવણ સીતાલા લી પોળના. રામ-લક્ષ્મણ સીતાલા ગવસત જંગલમાં ગેત હન પાછા વળી આનાત તાહાં લક્ષ્મણલા રામની સાંગાં કા તું ઝોંપડીમાં હેર. લક્ષ્મણ અંધારી ઝોંપડીમાં ગે. ઇસ્તો બાળુલા વાંકાવળી ફુંકતા તાહાં વાર લાગની. રામનીં વાયલાં વિચારાં કા લક્ષ્મણ સીતાલા અંદર કાય કરવા ? રામનીં બાણ ચઢાવાં પણ તાંવ તં ઇસ્તો પેટી ઉઠની, હન તી બાણ કાગઋષિને ડોળામાં મારાં. આખુલા અર્થ ઓ આહા કા સીતાનીં અન રામનીં પણ લક્ષ્મણ વિશે મર્યાદા બાહેરનાં વિચારાં પણ લક્ષ્મણની વિચારુલાની પણ મર્યાદા નીં છોડી. રામના દાસ હુયુલા નક્કી કિયેલ હન રામના દાસ બનીને દાખવાં.

સીતાલા રાવણ લી પોળના તાહાં તેલા ગસવત ગસવત રામ-લક્ષ્મણ જહાતાત તાહાં હનુમાનનીં રામ-લક્ષ્મણલા દેખાં. હનુમાનનીં સીતા હરણની ગોટ આયકેલ હતી. રામલા પણ દેખાં, રામ પ્રત્યેય ભક્તિભાવ પ્રકટ હુઇના. પણ હનુમાનનીં વિચારાં કા માં પહેલાં એહની પાત્રતા હેરાંહાં. એહનાં સ્ત્રીદાક્ષિણ્ય કાય આહા તીં હેરાંહાં. ઇશા વિચાર કરી રામલક્ષ્મણની નજર સામે એક બાયકોલા હનુમાન લી પોળુલાનાં નાટક કેં. લક્ષ્મણનાં લોહીં ઉકળી ઉઠનાં- કા એક અબળાનાં અપહરણ ? તાહાં રામ લક્ષ્મણલા ના પાડહે - કા આપલી સીતાલા કોઇ લી પોળના, તેલા પહેલાં છોડાવું. દુસરાને ખટપટમાં કાય પડુલા ? પણ તાહાં લક્ષ્મણનીં જો જવાબ દીધા તેમાં લક્ષ્મણનાં ચરિત્ર પ્રગટ હુયે હે. લક્ષ્મણ સાંગે- 'દુઃખમાં પડેલ બાયકોલા મદદ કરુલા ગોહલેની ફરજ આહા. તું અઠ બીસ, માં એલા બચવા હાં. આપણી સીતાલા રાવણ લી પોળનેલ તાહાં હેરવાવાળા તુંને જીસાં જ વિચાર તાવાત, તાહાંજ ઇશાં હુયનાં. બાકી ઇસાં ની હુયતાં-' હન લક્ષ્મણની તીર કાહડાં. હનુમાન જાણીગે. તેનીં બાયકોલા છોડી દીધી હન પ્રણામ કરીને ઊભા રહના. સીતાલા રાવણ લી પોળના તી માલા ખબર આહા. તુંમી તેલા ગસવુલા હિંડતાહાશ તી હી ખબર આહા. માં તુમાલા મદદ કરીંન. માં તુમની પાત્રતા હેરતા, હન તી મંઇ દેખી. રાવણલા આપણે હારવું.

રામલક્ષ્મણની જોડીમાં લક્ષ્મણ બધી જ રીતે વર આહા.

કુંકણા રામકથાની તીસરી જોડી કુશ-લવની આહા.

સીતા પોટાળી હતી તાહાં રામલા લાગનાં કા સીતા લંકામાં રહની તેનાંજ ઇ પરિણામ આહા. રામના વિચારમાં ભ્રસ્ટતા લીયુલાના હન સીતાલા રામને નજરમાંથી ઉતારી પાડુલાના દરેક પ્રયત્ન માવશીસ કૌશલ્યા કરેતી, હન તી સફળ હુઇની. રામની પોટાળી સીતાલા કાહડી દીધાં, તાહાં લક્ષ્મણની જ જવાબદારી બનની કા તેલા વનમાં થવી યે. લક્ષ્મણ સીતાલા અંધઋષિ વાળમકને આશ્રમખાલ થેવી આના. વાળમકનીં સીતાલા આસરા દીધા હન સીતાનીં એક બાળના જન્મ દીધા. એનાં નાંવ કુશ થવાં.

એક દિસ સીતા પાણેલા જાહાતી. કુશ આશ્રમને ઝોંપડીને ઝોળીમાં હતા. સીતાની દેખાં તં એક વાંદરી તેને બચ્ચાલા ગળામાં લુખટવીને એક ઝાડવરહુન દુસરે ઝાડવર કુદતી. સીતાનીં સાંગા 'કા તું કીસેક પ્રકારની

આઈસ આહાશ ?' 'કાહા ?' 'ત તું તુને બચ્ચાલા ગળામાં લુખટવી હ કુદેં હશ ! બચ્ચાના હાથ જ છુટીલ તેં તી પડી જાલ. તુને નંજર સામે મરીલ.' તાહાં વાંદરીની જવાબ દીધા- 'માનાં બચ્ચાં માને ધોધીલા આહા. માં તેલા સાચવીંન. બચ્ચાં પણ સાચવીલ. પણ તું તેં તુંને બચ્ચાલા આંધળાને ભરુસીં ટાકી આનેલ આહાશ તેનાં કાય ? ખડેં બડેં ઇલ તેં તેલા ખાઈ જાલ હન આંધળાલા ખબર પણ નીં પડુની.'

સીતાલા ગોટ ખરી લાગની. તી ધાંવદની. હન કુશલા કાહડી હન આની. અંધવાળમક ઋષિ તાહાં ઝોળીખાલ નીં હતા. તો ઇ હન હેરના તેં ઝોળી હલકી હીલની. ઝોળીમાં હાથથવી હેરના તેં ઝોળી ખાલી. ઋષિ ગાભરાયના. દેવા, દેવા- ઇ કાય ? આતાં સીતાના બાળ કેવ ગે ? સીતા બાળલા માંગીલ તેં કેહુંન દેવ ? એની તરતજ એક લવહેં ગુંધુન ગસવાં. તપના પ્રતાપથી તે લવહેં ગુંધુનના બાળ બનવા. લવહેં બાળ. લવહેં બાળાલા ઝોળીમાં થેવી હિંરપુલા માંડા. સીતા પાણી લાવી હન આની. તેની ઝોળીમાં દુસરા બાળ દેખા. વાળમક ઋષિલા સાંગા કા ઓ દુસરા બાળ કુનાના ? વાળમક ઋષિ રડી પડના. તેની આખી બીના સાંગી દાખવી. હન સીતાલા સાંગા કા જીસા રામ તીસા ઓ કુશ- હન જીસા લક્ષ્મણ તીસા ઓ લવે બાળ.- લવ. કૈકૈયની લક્ષ્મણની આઈસ બનીને રામલક્ષ્મણના વાહાવડેલ તીસાં તુ પણ લવની સગી આઈસ બનીને વાહાદરજો. દોધેલા લાગવાં નીં જોઈજ કા હકીકત કાય આહા. કુશ હન લવ એકજ ઝોળીમાં નીજત. એક હારીંજ ખેળત હન હારીં જ શિકાર કરત. દુસરે રામકથામાં લવકુશ સીતાના જ પોશા આહાત પણ કુંકણા રામકથામાં ગોટ ઇસી આહા.

કુંકણા રામકથા અતિ વિશિષ્ટ આહા. એ કથાના જાણકાર બહું ઓછા લોક જીવીત આહાત. ઇ કથા લિખિત રૂપે નીં મીળેં. જાણકાર લોક પણ સીત્તેર એંશી વરીસના આહાત. એકજ પીઢી બાકી આહા. ઇ પીઢી પાખ કથા મેળવી હન લિખિત રૂપ દેવલા પડીલ નીં તેં એક બુહું બેસ કથા લુપ્ત હુઇ જાલ.

ઇ કથાની માહિતી મંઈ ચનખલ જી. ડાંગના ભગત હન લાવણકર શ્રી ભીલ્યાભાઈ રામજીભાઈ ચૌધરી હન તેના સાથી હોંકારે શ્રી રામુભાઈ પવાર રહેવાસી પિપલ્યામાળ જી. ડાંગ પાસુન મીળવેલ આહા. આખી કથાનાં કામ ચાલુ આહા. પુસ્તક રૂપે પ્રગટ કરુલાના પ્રયત્ન શ્રી મેઘાણી લોક વિદ્યા સંશોધન ભવન, અમદાવાદ તરફહુન હુઇનેલ આહાત.

○

અને છેલ્લે...

ડાહ્યાભાઈ વાઢુ

મોઢાં ચઢાવીને જીંદગી જીગુલા કરતાં હોંશી ખેળીને જીગુલાની મઝાજ દુસરી આહા. જીંદગી આહા તે સુખ હી રહીલ હન દુઃખ હી રહીલ જ. આપણે માંગજોન કા નીં માંગજોન પણ મૂકેલી હન દુઃખ તે જીવન હારી આહાજ. તેનાં રડેં કરવા કરતાં હોંશી ખેળીને કેમ નીં જીગજોંન ?

હોશ-ખેળને ગોઠી ખૂબજ આહાત. વાંચલે પોશાથી માંડીને જીવન સાઠીને ગોઠી પણ આહાત.

ખડે હન કોલાની ગોટ બધાહી આયકેલ જ હવી. આતાં નાં પોશાં ઇ ગોટ નીં જાણતાં વાંત. એક કોલા હન કોલી હીંડુલા નીંઘલં. કોલી પોટાળી હતી. તેની ખૂબ જ ના પાડી પણ કોલા માનનાજ નીં - કોલી આખે કા કઠે તરી માંને પોટામાં દુઃખી આનાં તે ? કોલા આખે તે વખતની ગોટ તે વખતે. આતાં તે તું ચાલ. થોડેક જ. ગેંત હન કોલીને પોટામાં દુઃખુલા મંડના. કોલા એવ તેવ હેરના હન ખડેની એક કાપર દેખી પાડી. કોલીલા અંદર થેવી હન તો બાહેર બીસના. કોલી સાંગે ખડે ઇલ તે ? કોલા સાંગે તે વખત ની ગોટ તે વખતે. કોલીની બચ્ચાલા જન્મ દીધા. અડધી રાત ગઈ હન ખડે કાપર કડે એવલા લાગના. કોલાનીં ખડેલા દેખાં. ખડેની ચાલ હેરી હન કોલા વળખી ગે કા ઓ ખડે તે નરા હગરૂ આહા. કોલા લેગ લેગ કાપરમાં ગે હન કોલીલા સાંગાં કા તું પોસાંલા રડવ જો. કોલા બાહેર આના. અંદર કાપરમાં કોલીની પોસાં રડવાંત. હગરા ખડેની તીં આયકાં - માંને કાપરમાં કીની બલા ઘુસનેલ આહા ? તાંવ તે કોલાનીં અવાજ બદલી બુમ પાડી- 'રાંડ, પોયરાં કેમ રડાવે છે ?' અંદર હુન કોલીની સાંગાં- 'એને વાઘનું ગોસ્ત જોઇએ છે !' ખડેનીં તીં આયકાં. આતાં માલાજ ધરી ખાતી ઇશાં વિચારી ખડે વર સેમટી કરી હન પોળના. ખડે પોળોતા તીં એક વાંદોરનીં દેખાં. વાંદોર સાંગે- 'કેવ તર પોળો હોશ ?' ખડે સાંગે. 'ગોટ જ જાંવદે. માંને કાપરમાં બલા ઘુસનેલ આહા. હન તેલા ખડેનાં ગોસ્ત જોઈજે હં.' વાંદોરની વિચાર કે કા ખડેનાં ગોસ્ત ખા તીસાં તે કોઈ જાનવર નીં મીળે. તેની ખડેલા સાંગાં કા 'ચાલ, માલા હેરું દે. આપલે જાંવ.' ખડે સાંગે- 'ના બાબા ના. માલા તે ધરીજ ખાતી તીસાં લાગે હં.' વાંદોરનીં ખૂબ સમજાવાં પણ ખડે માંનના ની. - 'તું તે ઝાડાવર રહશીલ, પણ માં ? માં કેવ પોળું ? તું તે અણી ના સમયે ઝાડવર કુદી જાશી તે ? વાંદોર સાંગે 'તુલા ભરૂશા નીં હવા તે આપલે સેમટી સાંદલીં જાંવ. ખડે સાંગે- 'ઇ ગોટ ખરી ?' દોઘેહી સેમટી સાંઘલેત હન -ખડેની કાપર કડે ગેત. કોલાની ખડે હન વાંદોરલા દેખાં. તો પાછા કાપરમાં ગે હન કોલીલા સમજાવી આના. કોલીનીં પોસાંલા ચીંમખાં હન પોસાં રડુલા મંડનાંત. કોલા આરડના- 'રાંડ, પોયરાં કેમ રડાવે છે ?' કોલી સાંગે- 'પિહિલાં વાંદોરલા ધર. દોન ખડે લી યીન ઇસાં સાંગેલ હન ઓ તે એકજ લીયના. એક તે એક પણ લેગ ધર.' ખડેનીં ઉલાંક આયકાં હન તો પોળના. હારીં વાંદોર પણ

ઘસલાયના. ઝાડાલા, ઝુડ઼ાલા, દગડલા, ખૂંટલા, ઠોકાયત ઠોકાયત વાંદોર ઘસલાય. વાંદોર મરી ગે. તેના ગું ખુલી ગેં હન દાંત નીચકાઇજી ગેત. ખડે પાછા ફીરી હેરના. તેલા ઇસાં કા વાંદોર હોશો હો. ખડે સાંગે - 'ધાંવદી ધાંવદી માંની કુંસ નીંઘી ગી હન તું હોશો હોશ ?!' ખડેલા કુન સમજાવે કા, ઓ તં પુરા હુઇગે.

ઈશીજ ગોટ એક હજામની આહા. હજામ એક ગાંવ હુન દુસરે ગાંવ હજામત કરુલા હીંડે. એક આરસી, કાંસકી, હન કાતર ઉલીજ એની વસ્તુ. જંગલમાં રહી નીં જાવલા યેવેલા જંગલ-ઝાડી માંહુન જે રહે. પણ હજામ જબરા ડરપોક. બીકણ. તો બીંહત્ બીંહત્ જંગલમાંસુન જા.

એક દિસ હજામ એકલાજ જંગલમાંસુન જાહાતા. બીંહત્ બીંહત્ હજામ એવ તેવ હેરત્ જા. ઉલેમાં એક મોઠા ખડે હજામનીં સામેજ ઇ હન ઊભા રહના. 'ચાલ, માં તુલા ખાઈ જાન.' હજામના હાજાં ગગડી ગેત. તો રડુલા લાગના. પણ માગુન વિચારાં રડવાથી કોઈ ફાયદા નીં મીળે. એને કરતાં અરસીમાં છેલ્લીવાર મું હેરી લેંવદે. આરસી કાહડી હન મું હેરાં. તેલા વિચાર આના હન હજામનીં ખડેની સામે આરસી ધરી. 'માં તુને જીસે ખડેલા ધરત હીંડાંહાં. હેર, અંદર એક ખડે ધરેલ આહા.' ખડે નીં આરસીમાં એક ખડે દેખા. હન શેમટી ઊંચી કરી હન પોળના. તેલા ઇશાં કા માલા બાલા ધરી લીધાં તે ? હજામ હતા તો ઝાડાવર ચહડી ગે. ખડે પોળોત પોળોત પાટીલ ખડે ખાલ ગે. પાટીલલા બધી ગોટ સાંગી. 'કા એક માનુસ એક યંત્ર લી હન આનેલ આહા. તેમાં ખડેલા ધરીહન દપાડી દેહે. માલા હી ધરુલા કરેતા પણ માં પોળી આના. અંદર એક ખડેલા મંઈ દેખાં.' -પાટીલની અવાજ કરી હન જંગલને બધે ખડેલા ગોળા કેત. બધાની મીટીંગ ભરુલાનાં નક્કી કે. હજામવાળા ખડે તેહલા લી હન બનાવની જાગાવર લી ગે. એક ઝાડાખાલ બધાજ ખડે ઊભા રહનાત. તે જ ઝાડાવર હજામ હતા. એક ખડે સાંગે - 'બધે માનસાલા ખાઈ જાંવ.' દુસરા સાંગે- 'આપલે ગાંવમાં જાઈને હુમલા કરું.' હજામ ઝાડાવરજ બીસનેલ હતા હન બધે ગોઠી આયકતા. તેનીં વિચારાં કા આતાં માને જીગુલાની કોઈજ આશા નીં મીળે. ગણતરીના સમયમાંજ માલા એ બધા ખડે ખાઈજ જાતીલ. એની ફીરી આરસી બાહેર કાહડી. છેલ્લે છેલ્લે માં માંના મું હેરી લી હન જ મરીંન. દોઘીં હાથીં આરસી ધરી હન હજામ ઝાડાવરહુન ગબડી પડના. પડતાં પડતાં તેની વિચારાં કા ઇશાં હી તે મરુલા જ આહા, તે કાહાનીં એક હિંમતનાં કામ કરું ? હજામ પાટીલ ખડેને વંગામાં પડના. તેની આરસી પાટીલખડેને સામેજ ધરી. 'સૌથી પિલ્લાં પાટીલાજ ધરુલા આહા.' ઇસાં તેની આખાં. પાટીલ ખડે ગાભરાયના. તો ઊભા હુઇને શેમટીવર કરી હન કુદત કુદત પોળના. તેલા હેરી હન બધાજ ખડે ઉઠી પોળનાત. હજામ પણ પોળના.

એક જગ-ઠગની ગોટ તે તુમી આયકેલ જ હવી. એક માનુસ પક્કા જગ હતા. જગ પાછા પક્કા ઠગ હતા. લોકાલા ઠગી ઠગી હન ખા. આઈ-વડીલ તેનાથી કંટાળજી ગીયતે હતાંત. તેલા ઘરમાંસુન કાહડી દીધાં. જગ ઠગ નોકરી ધંધા ગવસુલા નીંઘી પડના. એક મોઠા શેઠને ઘરી ગે. શેઠનીં તેલા ઘોડા ચારુલાનાં કામ સોંપા. જગ ઘોડા ચારુલા જા. શેઠ નીં તેલા સાંગેલ કા રોજ એળચને તુંને ઘોડાલા પાણી દાખવી લીયુલા. (પાણી પાજી લીયુલા) પણ જગ-ઠગ વાયલાંજ સમજના. તો નઇને મેરલા ઘોડાલા લી જાઈને સાંગે- 'હેરા ઘોડા તીં પાણી'! તો ઠગ ઘોડાલા પાણી પાજે નીં. શેઠલા ખબર પડની. તેનીં સાંગાં- 'તું પાણી કાહા નીં પાજશ ?' તાહાં ઠગ સાંગે- 'શેઠ, તું ય જ તે સાંગેલ કા ઘોડાલા પાણી દાખવી લીયજો. માં ત રોજ જ પાણી દાખવી તે લીયાં.

શેઠની તેલા પક્કાં ઝગડાં. ઠગલા આની રગ. તેની એક બેસ ઘોડા લીધા હન નઇને મેરૅલા જાઈને ઘોડલા એક ઝાડાને બુઠાલા બાંધી દીધા. ઘોડાની શેમટી ઠગની કાપી ટાકી. હન નઇને રેતીમાં ઊભી દાટી દીધી. શેમટીના છેડા થોડાક દેખાય જૅ તીસા રાખીને ઠગ શેઠ પાસ ગે. 'શેઠ, શેઠ, આપલા ઘોડા નઇમાં ગરકી ગે.' શેઠ હન ઠગ દોઘીં નઇવર ધાંવદનાત. 'શેઠ, લેગ લેગ ધાંવદ નીં તૅ આખા ઘોડા ગરકી જાલ.' શેઠલા લી હન ઠગ શેમટી પુરેલ તઠૅ આના. થોડીક શેમટી બાહેર દેખાય જ હતી. ઠગ સાંગૅ – 'શેઠ, માં તુલા બોલવુલા આનેલ તાહાં તૅ અડધા ઘોડા બાહેર હતા. આતાં આખાજ ગરકી ગે. શેમટી જ રહની ?' શેઠ સાંગૅ– 'આપલે શેમટી બાહર તાણી કાહડું' ઠગ સાંગૅ – શેઠ, શેમટી તુટી જાલ તૅ ઘોડા ગરકીજ જાલ. શેઠ સાંગૅ – 'કાંહી નીહીં, જાલ તૅ જાલ.' દોઘીં જણીં શેમટી તાણી. પુરેલ શેમટી બાહેર નીંઘી આની. શેઠલા પક્કી રગ આની. તેની ઠગલા કાહડી દીધાં.

ઠગલા તૅ મઝા જ પડની. શેઠ ગે હન બાંડા ઘોડા લી હન ઠગ ચાલુલા મંડના. એક ગાંવમાં જાઈને કારભારી લા પટાવી હન તેની પોશી હારી લગીન કરી લીધાં. ઠગલા ઠગલે મચુક નીજ નીં લાગૅ. તેનીં કારભારીની પોશીલા લી હન ચાલુલા માંડાં. વાટલા જીં મીળૅ તેલા ઠગત ઠગત તો એક ગાંવમાં જાઇને રહના. પૈસા માંગવાવાળા યેત તાહાં બાયકો પણ ઠગ હારીં રહી રહીને ઠગ જીસીજ હુઇ ગીયેલ. એક દિ, બધા માંગવાવાળા આનાત. ઠગનીં દુરથી દેખાં. આતાં પોળવા જીસાં તૅ હતાંજ નીં, એટલે તો મોઠી કોઠીમાં દપી ગે. બધા આનાત. બાયકો સાંગૅ – 'સકાળના કોઠીમાં ઉતરવાહા. આઝુ નીંઘનેલ જ નહીં.' કોઠી વવરામાં હતી. તઠૅ અંધારાં હતાં. એક વેપારી સાંગૅ– 'માં જાઈ હેરાં હાં. - કોઠી ઊંચી હતી. નીટ હુઇને વેપારીની કોઠીમાં ડોકી ઘાલી. ઠગને હાથમાં શુરી હતી. તે શુરી વાહાર વેપારીનાં નાક કાપી લીધાં. વેપારી નાક દડપીને બાહેર આના. દુસરા વિચારત. કોઠીમાં મરી ગેહેવા. હન ગંધાઈ જહવા, તેથી નાક દડપી હન પોળના. માં પણ હેરાંહાં– બધા વેપારી વારા ફરતી કોઠીમાં હેરુલા ગેત. આખુલાની જરૂર નીં મીળૅ કા બધાનાં જ નાક કાપાયનાં.

ઇતૅ ગોટ હતી ગોઠીની. પણ થોડાક દાખલા આપણે આજુબાજુના પણ હેરું. ગમ્મત કરવાં જોઇજૅ પણ તી તદન નિર્દોષ ગમ્મત. કુનાલા નુકશાન હુય તીસી ગમ્મત નીં કરુલા જોઇજૅ.

○

આદિવાસી સંસ્કૃતિ વિશેનાં 'ભાષા' પ્રકાશનો

ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર દ્વારા 'સમાજ-પરિવર્તન માટે ભાષા પ્રકાશન' ચલાવવામાં આવે છે. જેની અંતર્ગત આદિવાસી બોલીનું સામયિક 'ઢોલ' પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત આદિવાસી લેખકો દ્વારા પોતાની જ ભાષામાં તેમજ અન્ય ભાષાઓમાં લખાયેલ પુસ્તકો તથા આદિવાસી સંદર્ભે અન્ય લેખકો દ્વારા લખાયેલ મહત્ત્વપૂર્ણ પુસ્તકોનો સમાવેશ થાય છે.

ઢોલ : આદિવાસી ભાષાનું સામયિક

ભારતના સંવિધાનના આઠમા પરિશિષ્ટમાં દેશભરની અસંખ્ય ભાષાઓમાંથી માત્ર અમુકનો જ સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે. ખૂબ મોટા સમુહ દ્વારા વપરાતી લગભગ એંસી આદિવાસી ભાષાઓનો આઠમા પરિશિષ્ટમાં સમાવેશ કરાયો નથી. સાહિત્ય અને શિક્ષણ ક્ષેત્રે પણ એમનું કોઇ સ્થાન નથી. આ દુર્લક્ષનું સૌથી મોટું કારણ એ છે કે આ ભાષાઓને લિપિ નથી. એથી જ, મૌખિક પરંપરાથી ચાલી આવતી આ બધી ભાષાઓને અને એમાં સમાયેલ વિશાળ સાંસ્કૃતિક - સાહિત્યિક ખજાનાને બચાવી લેવું ખૂબ જરૂરી છે. આ માટે ભાષાએ આદિવાસી ભાષાઓમાં 'ઢોલ' નામનું સામયિક શરૂ કર્યું છે જે અગિયાર ભાષાઓમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. લોકસાહિત્યકાર અથવા મૌખિક સાહિત્યના સંકલનકાર એવા 'ઢોલ'ના સંપાદકો પોતે જે-તે આદિવાસી જાતિના જ છે. 'ઢોલ'એ માત્ર એક પુસ્તક નથી; એ દેશભરના વિવિધ આદિવાસી વિચારકો માટે પોતાની સાંસ્કૃતિક પરંપરાઓની એકબીજા સાથે આપ-લે કરવા માટેનું માધ્યમ છે. આદિવાસી વિકાસ અભિયાનને 'ઢોલ'જેવી ચળવળથી નવો વેગ મળશે.

૧. ઢોલ : રાઠવી (વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦/-)
સંપાદક : પ્રા. સુભાષ ઈશાઈ, છોટા ઉદેપુર

ગુજરાતના વડોદરા જિલ્લામાં તેમજ મધ્યપ્રદેશની સીમાપર વસેલા રાઠવા ભીલોની ભાષામાં પ્રકાશિત રાઠવી 'ઢોલ'ના આજ સુધી પાંચ અંક પ્રસિદ્ધ થઇ ચૂકયા છે.

૨. ઢોલ : કુંકણા (વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦/-)
સંપાદક : શ્રી ડાહ્યાભાઈ વાઢુ, આહવા અને પ્રા. ધીરૂભાઈ પટેલ, જંબુસર

ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્રની સીમા પર મુખ્યત્વે ડાંગ, વલસાડ, નવસારી, દાદરા-નગર હવેલી, નાસિક, વગેરે વિસ્તારોમાં બોલાતી કુંકણા સમાજની આ ભાષાની 'ઢોલ'ની આવૃત્તિના આજ સુધી પાંચ અંક પ્રસિદ્ધ થયા છે.

૩. ઢોલ : પાવરી (વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦/-)
સંપાદક : શ્રી સુભાષ પાવરા, રાડીકલમ તા. અક્રાણી (ધડગાંવ) જિલ્લા ધુળે, મહારાષ્ટ્ર

ઉત્તર મહારાષ્ટ્રમાં, સાતપુડાના પગથિયે, જલગાંવ, ધુળે, નંદુરબાર વગેરે જિલ્લાઓમાં બોલાતી પાવરા

લોકોની ભાષા પાવરીમાં 'ઢોલ'ના પાંચ અંક પ્રસિદ્ધ થઇ ચુક્યા છે.

૪. ઢોલ : દેહવાલી ભીલી (વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦/-)

સંપાદક : શ્રી ચામુલાલ રાઠવા, ખાંડબારા, તા. નવાપુર, જિ. નંદુરબાર, મહારાષ્ટ્ર

ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્રની સીમા પર ખાનદેશ વિસ્તારમાં તેમજ તાપીના વિસ્તારમાં બોલાતી દેહવાલી ભાષાની 'ઢોલ' ની આવૃત્તિના અત્યાર સુધીમાં ત્રણ અંકો પ્રસિદ્ધ થઇ ચૂક્યા છે.

૫. ઢોલ : અહિરાણી (વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦/-)

સંપાદક : ડૉ. સુધીર દેવરે, સટાણા, જિ. નાસિક, મહારાષ્ટ્ર

મુખ્ય મરાઠી ભાષાને સમાંતરે મહારાષ્ટ્રમાં ગ્રામીણ લોકો દ્વારા બહુ મોટા પાયે બોલાતી અહિરાણી ભાષામાં 'ઢોલ'ની આવૃત્તિના આજ સુધી ચાર અંક પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.

૬. ઢોલ : પંચમહાલી ભીલી (વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦/-)

સંપાદક : સુરમલ વહોનિયા, સંતરામપુર, જિ. દાહોદ

ગુજરાતના પંચમહાલ અને કંઇક અંશે વડોદરા જિલ્લામાં વસનાર ભીલોની ભાષામાં 'ઢોલ'ના અત્યાર સુધીમાં ત્રણ અંક પ્રસિદ્ધ થઇ ચૂક્યા છે.

૭. ઢોલ : ડુંગરી ભીલી (વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦/-)

સંપાદક : કુ. જિજ્ઞાસા પટેલ, ખેડબ્રહ્મા

ઉત્તર ગુજરાતના સાબરકાંઠા-બનાસકાંઠા તેમજ રાજસ્થાનના ગુજરાતને અડીને આવેલ ડુંગરાળ પ્રદેશમાં રહેતા ભીલોની ભાષા એટલે કે ડુંગરી ભીલીમાં ઢોલના ત્રણ અંક પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.

૮. ઢોલ : ભાંતુ (વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦/-)

સંપાદક : શ્રી રાજેશ ગુમાને, અમદાવાદ

પંજાબ, રાજસ્થાન, ગુજરાત, મધ્યપ્રદેશ અને મહારાષ્ટ્ર જેવા રાજ્યોમાં છવાયેલા તથા છારા, સાંસી, કંજર ભાટ જેવા અલગઅલગ નામોથી જાણીતા એક વિચરતા અને વિમુક્ત આદિવાસી સમાજની આ ભાષા છે. ઢોલની ભાંતુ આવૃત્તિના બે અંક પ્રસિદ્ધ થઇ ચુક્યા છે.

૯. ઢોલ : ચૌધરી (વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦/-)

સંપાદક : પ્રા. વિક્રમ ચૌધરી, બારડોલી

દક્ષિણ ગુજરાતમાં મુખ્યત્વે સુરતની આસપાસ વસતી ચૌધરી જાતિ દ્વારા બોલાતી આ ભાષામાં તાજેતરમાં જ 'ઢોલ' પ્રસિદ્ધ થવાની શરૂઆત થઇ છે.

૧૦. ઢોલ : ગોર-બંજારા (વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦/-)

સંપાદક : શ્રી અવિનાશ રાઠોડ અને પ્રા, સાહેબરાવ રાઠોડ, પાંચેગાંવ, તા. ગેવરાઈ, જિ. બીડ, મહારાષ્ટ્ર

બંજારા સમાજ આમ તો ઘણાં રાજ્યોમાં ફેલાયેલો છે. પરંતુ એમની બોલી બધે એક જ છે. ગોર-બંજારા નામે ઓળખાતી આ બોલીમાં 'ઢોલ'નો અંક તાજેતરમાં જ શરૂ કરવામાં આવ્યો છે.

૧૧. ઢોલ : મરાઠી (વાર્ષિક લવાજમ રૂ.૧૦૦/-)
સંપાદક : શ્રીમતી અરૂણા જોશી, વડોદરા

અલગઅલગ દસ આદિવાસી ભાષાઓમાંના ઢોલના અંકોમાં આદિવાસી વિચારકોએ જ આદિવાસીઓના ભૂતકાળ, વર્તમાનકાળ અને ભાવિ અંગે ઘણો વિચાર-વિમર્શ કરવાનું ચાલુ રાખ્યું, જે આખો વિચાર આદિવાસી સિવાય અન્ય સમાજ પણ જાણી-સમજી શકે તે દષ્ટિએ 'ઢોલ' મરાઠી ભાષામાં પણ શરૂ થઇ ગયુ છે અને આજ સુધી તેના બે અંકો પ્રસિદ્ધ થયાં છે.

૧૨. ઢોલ : ગુજરાતી (વાર્ષિક લવાજમ રૂ.૧૦૦/-)
સંપાદક : શ્રી ધીરૂભાઈ પટેલ, જંબુસર

મરાઠીની રીતેજ ગુજરાતી ભાષામાં પણ ઢોલ શરૂ થઇ રહ્યું છે.

આજ સુધી પ્રકાશિત પુસ્તકો

૧. પાવરા સમાજ અને સંસ્કૃતિ (કિંમત રૂ. ૭૫/-)

પ્રા. ડી. જી. પાટીલ દ્વારા મરાઠી ભાષામાં લિખિત આ પુસ્તક એ મહારાષ્ટ્રની ઉત્તર-પશ્ચિમના દુર્ગમ ડુંગર વિસ્તારમાં રહેતાં આદિવાસી પાવરા સમાજના બધાજ અંગોની છણાવટ કરનાર અભ્યાસપૂર્ણ પુસ્તક છે.

૨. તેજગઢનાં ગીતો (કિંમત રૂ. ૧૫/-)

છોટાઉદેપુર-તેજગઢ વિસ્તારમાં પરંપરાગત રીતે ગવાતાં રાઠવી અને તડવી ભાષાનાં ગીતોના આ સંગ્રહનું સંકલન શ્રીમતી મનિષા વરિયા અને શ્રી નગીન રાઠવાએ કર્યું છે.

૩. ઝમ્મ ઝાંઝરિયું રે (કિંમત રૂ. ૮૦/-)

શ્રીમતી રેવાબહેન તડવીના આ પુસ્તકમાં વડોદરા જિલ્લાના આદિવાસીઓમાં પ્રચલિત હાલેણી અને કૂદણિયું નૃત્યોની માહિતી અને તે દરમ્યાન ગવાતાં ગીતો આપ્યા છે. આ પુસ્તકને તાજેતરમાં જ ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીનો લોક સાહિત્ય માટેનો પુરસ્કાર પણ પ્રાપ્ત થયો છે.

૪. તેલાવને મેળે (કિંમત રૂ. ૪૫/-)

શ્રી શંકરભાઇ તડવી દ્વારા લિખિતઆ પુસ્તક જેતપુર તાલુકાની રાઠવી ભાષામાં લખાયેલ સૌ પ્રથમ નવલકથા ગણાવી શકાય; જેમાં રાઠવા સમાજમાંની લગ્ન સંબંધી જાતજાતની પ્રથાઓનું અતિશય નિખાલસ અને જીવંત ચિત્રણ વાંચવા મળે છે.

૫. હાતપુડાન સાનિધ્યામાય આદિવાસી પાવરા સંસ્કૃતિ (કિંમત રૂ. ૫૦/-)

આ પુસ્તકમાં લેખક શ્રી સુભાષ પાવરા પોતાની જ ભાષામાં સાતપુડાના ડુંગરોમાં રહેનાર પોતાના આદિવાસી પાવરા સમાજ વિશે એક પ્રખર અભ્યાસી તરીકે રસપ્રદ વાત કરે છે.

૬. આદિવાસી કમ્યુનિટીઝ એન્ડ લેંગ્વેજીસ ઇન ઇન્ડિયા (કિંમત રૂ. ૬૦/-)

કુ. નીમા ગઢિયા દ્વારા સંકલિત આ અંગ્રેજી પુસ્તકમાં ભારતભરની આદિવાસી જાતિઓ અને એમની ભાષાઓની

પ્રદેશવાર માહિતી છે. આદિવાસી ભાષાઓના મૂળ અને સમુહ તથા એને બોલનાર જનસંખ્યા ઉપર પ્રકાશ પાડનાર આ બહુઉપયોગી પુસ્તક છે.

૭. આદિમ તાલનં સંગીત (કિંમત રૂ. ૮૦/-)

આ પુસ્તક ડૉ. સુધીર દેવરેએ અહિરાણી ભાષામાં લખેલ સહજ અને સુંદર કવિતાઓનો સંચય છે.

૮. અજ્ઞાનકોશ અર્થાત્ નસાબનીતી (કિંમત રૂ. ૫૦/-)

મરાઠી ભાષામાં લખાયેલ આ પુસ્તક બંજારા જાતિના શ્રી આત્મારામ કનીરામ રાઠોડ દ્વારા આજની રાજકીય અને સામાજિક પરિસ્થિતિ પર ખૂબ જ ઊંડી સમજથી કટાક્ષ કરનારી અને એ પ્રશ્નો તરફ આપણું ધ્યાન ખેંચનારી વાર્તાઓનો સંગ્રહ છે. બંજારા જાતિના પંચ સામેના નિવેડામાં - 'નસાબ'માં પોતાનો મુદ્દો સિદ્ધ કરવા માટે વાર્તા કહેવાનો રિવાજ છે. તે વાર્તાની શૈલીનો ઉપયોગ 'આત્મારામ' એક નાગરિક તરીકેના પોતાના મુદ્દા સિદ્ધ કરવા માટે કરે છે.

૯. ભીલ ગીતવારતા : ઢોલા મારૂણી (કિંમત રૂ. ૪૦/-)

લોકજીવનના સામાજિક અને ધાર્મિક પ્રસંગો સાથે જોડાઈને અનેક વર્ષોથી મૌખિક પરંપરામાં જીવિત રહેલ ઢોલા-મારૂણીની પ્રેમવાર્તા નાની મારવાડ તરીકે ઓળખાતા ભીલ પ્રદેશમાં પ્રચલિત છે, જે ડૉ. ભગવાનદાસ પટેલે મૂળ ભીલી પાઠ તેમજ સંક્ષિપ્ત ગુજરાતી અનુવાદ સાથે સંપાદિત કરેલ છે. મધ્યકાળમાં પ્રતાપી રાજાની ચાકરીએ જતા કોઈ ખંડિયા રાજા કે સામંતની પત્નીની વિરહવ્યથા એમાં પ્રતિબિંબિત થઈ છે.

૯. દ અઓ-નાગા ઓરલ ટ્રેડિશન (કિંમત રૂ. ૧૨૫/-)

આ પુસ્તકમાં ઉત્તર-પૂર્વમાં વસતા અઓ-નાગા સમાજમાં પરંપરાગત રીતે પ્રચલિત વિવિધ મૌખિક વાર્તાઓનું સંકલન છે, તેમજ આ મૌખિક પરંપરાના તે સમાજમાં વણાયેલી એકાત્મતા સાથેના સંબંધનું અભ્યાસપૂર્ણ વર્ણન છે.આ સમાજના એક જવાબદાર સભ્ય તરીકે પ્રા.તેમસુલા અઓ પોતાના પારંપારિક સાહિત્ય અને સમાજની એકસૂત્રતા અને એમનો પરસ્પર સંબંધ તો સ્પષ્ટ કરે જ છે, સાથેસાથે એ સમાજના વિઘટનની ચર્ચા પણ કરે છે.

આદિવાસી બોલીઓનું ઢોલ સામયિક ભાષા કેન્દ્ર તરફથી પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. કુંકણા ડાંગી, પંચમહાલી ભિલી, રાઠવી, દેહવાલી, પાવરી, અહિરાણી, ડુંગરી ભિલી, ભાંતુ, ચૌધરી, અને ગોર બંજારા એવી દસ બોલીઓમાં ઢોલ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. ઢોલની કુંકણા આવૃત્તિના તંત્રીઓ છે શ્રી ડાહ્યાભાઈ વાઢુ, જે સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાની આહવા શાખામાં ફરજ બજાવે છે, અને શ્રી ધીરૂભાઈ પટેલ જે જંબુસરની કૉલેજમાં અધ્યાપન કરે છે.

for social transformation

ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર

મુદ્રક
આકાર ઑફસેટ, દાંડીયા બજાર, વડોદરા

ISSN : 0971 9156... 97

મુખપૃષ્ઠ છાયાચિત્ર : શ્રી લક્ષ્મણ બાગુલ